

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

**БЕЛАРУСЬ І СУСЕДЗІ:
Гістарычны вопыт стасункаў
народаў і дзяржаў
Цэнтральна-Усходняй Еўропы**

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Гомель, 29–30 мая 2018 года)

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2018

УДК 94:327(476)

Беларусь і суседзі: Гістарычны вопыт стасункаў народаў і дзяржаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы : матэрыялы міжнар. навук. канф. (Гомель, 20–30 мая 2018 г.) / М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны ; рэдкал. : Р. Р. Лазько [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 127 с.

ISBN 978-985-577-445-8

Зборнік падрыхтаваны па выніках міжнароднай навуковай канферэнцыі, у якой прынялі ўдзел вядомыя прадстаўнікі акадэмічнай і ўніверсітэцкай навукі Беларусі, Латвіі, Расійскай Федэрацыі і Украіны. Ён уключае матэрыялы, што адлюстроўваюць ўзаемаадносіны беларускага народа з яго суседзямі ў розныя гістарычныя эпохі, паказваюць ролю і месца беларускай зямлі ў міжнародных палітычных працэсах, якія адбываліся ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе, выяўляюць уплыў разнастайных фактараў на сацыяльна-культурныя і дзяржаўна-палітычныя працэсы на Беларусі.

Выданне адрасавана спецыялістам-гісторыкам, настаўнікам, студэнтам.

Рэдакцыйная калегія:

Р. Р. Лазько (галоўны рэдактар),
М. М. Мязга (нам. галоўнага рэдактара),
С. А. Чаропка, А. М. Бабкоў, А. М. Дуброўка,
А. М. Кротаў, Дз. М. Талочка

ISBN 978-985-577-445-8

© Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», 2018

Змест

Прадмова	5
Риер Я. А.	Образ Гедимины в западноевропейских хрониках и белорусско-литовском летописании.....	6
Барсук А. Я.	Генезіс этнагенетычнай канцэпцыі ВКЛ (XV – пачатак XX стагоддзя).....	9
Кривобок А. П.	Братское движение и проблема «русского сарматизма» в Речи Посполитой конца XVI – XVII века.....	11
Богдановича Т. В.	Полонизация территории Инфлянт в 1582–1629 годах.....	14
Шиляев А. П.	Кавалерия ВКЛ после реформ Владислава IV	17
Чаропка С. А.	Паказачванне жыхароў Палесся ў 1648–1651 гадах.....	20
Страшко Я. М.	Георгій Каніскі ў культурнай і рэлігійнай спадчыне Украіны і Беларусі.....	24
Кротов А. М.	Архивные источники по проблеме формирования белорусского стереотипа поляка (период нового времени).....	29
Моторова Н. С.	Реформирование системы медицинского обслуживания сельского населения на территории белорусских губерний (1861–1903).....	34
Жихарев С. Б.	Фиктивные акционерные общества и их реорганизация в России в 1880-е годы (на примере Либаво-Роменской железной дороги).....	37
Бусько С. І.	Асобны корпус жандараў і сістэма нагляду за палітычнымі партыямі ў беларускіх губернях у 1907–1914 гадах.....	42
Патапенка М. В.	Польская аўтаномія ў Падняпроўскай Украіне ў 1917–1920 гадах..	46
Дубровко Е. Н.	Беларусь в отражении меморандумов Британского департамента информации и внешнеполитического ведомства в 1917–1918 годах.....	48
Мартыненка У. В.	Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі і яе прызнанне ўкраінскім урадам у 1918 годзе.....	52
Трубчик Е. Г.	Органы судебной власти Гражданского управления Восточных земель (1919–1920).....	57
Бараноўскі А. В.	Фарміраванне адміністрацыйнай мяжы паміж БССР і РСФСР на Віцебска-Пскоўскім памежжы ў 1920-я гады.....	60
Соколова Е. А.	Роль БССР в становлении белорусской государственности.....	64

Мязга М. М.	Генуэзская канферэнцыя і пытанне ўсходняй граніцы Польшчы	67
Рожкова С. Н.	Рапвальскі догавор в беларускай савецкай і постсавецкай историографіі	70
Старовойтов М. И.	Иждивенцы в составе городского населения белорусско-русского пограничья (1920–1930).....	75
Верамееў С. Ф.	Персаналіі беларускіх рэлігійных дзеячоў 20–30-х гадоў XX стагоддзя ў айчынай гістарыяграфіі	80
Короткова Д. А.	Белорусская конференция 1925 года в Берлине в свете документов НКВД СССР.....	84
Толочко Д. М.	Польские беженцы из западных областей БССР в условиях спецпоселений: (июль 1940 – июнь 1941).....	90
Скрябина Л. С.	Боевое взаимодействие белорусских и украинских партизан на территории Гомельщины в годы Великой Отечественной войны...	94
Снапкоўскі У. Е.	Аналітычныя даклады дзяржаўнага дэпартаменту ЗША аб паходжанні савецка-польскай мяжы (1943).....	99
Вялікі А. С.	Арганізацыя Савецкім Саюзам прапагандысцкай кампаніі ў СМІ ЗША і Вялікабрытаніі па праблеме савецка-польскай граніцы (1943–1945).....	104
Гавриловец Л. В.	Состояние и тенденции развития белорусско-польского трансграничного сотрудничества во второй половине 90-х годов XX века – начале XXI века.....	108
Літвін А. М.	Даследаванне ваеннай гісторыі XX стагоддзя ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі.....	114
Звесткі аб аўтарах	125

ПРАДМОВА

Ні для каго ні сакрэт, што людзям, як і ўсім жывым арганізмам, уласцівыя ўзаемныя прыхільнасць і антыпатыя: суседства з аднымі відавочна ідзе ім на карысць, а з іншымі – згубна адлюстроўваецца на стане здароўя і пладавітасці. Узаемны ўплыў арганізмаў, якія жывуць сумесна, вучоныя называюць алелапатыяй (ад грэч. *allelon* – узаемна і *patros* – пакута, уплыў). Часам яе вызначаюць толькі як шкодны ўплыў адных арганізмаў на другія, але ў больш шырокім разуменні гэта як адмоўнае, так і станоўчае ўзаемадзеянне.

Суседства народаў, якія ўяўляюць сабою цэласныя жывыя арганізмы, такім чынам, па вызначэнні не можа быць простым. І суседства, якое гістарычна склалася ў Заходняй частцы Ўсходняй Еўропы, не з’яўляецца выключэннем з гэтага правіла.

З часу выхаду на гістарычную сцэну славянскіх плямёнаў рэгіён перастаў быць ускраінай цывілізаванага свету. Ён пачаў прыцягваць да сябе ўвагу Візантыі і Свяшчэннай Рымскай імперыі, Праваслаўнай царквы і Рымска-каталіцкага касцёла. На міжэтнічныя супярэчнасці, якія былі выкліканы бурным часам перасялення народаў і іх барацьбой за “месца пад сонцам”, напластаваліся яшчэ і супярэчнасці, звязаныя з выбарам рэлігійна-культурнай арыентацыі, які быў зроблены правячымі гэтымі народамі элітамі. Па меры станаўлення дзяржаўнасці нарасталі новыя супярэчнасці – пачалася барацьба за тэрыторыі, сферы ўплыву, жыццёвы прастор. З цягам часу аформіліся цэнтры палітычнага і культурнага дамінавання, звязаныя са зробленым некалі цывілізацыйным выбарам – Польшча і Расія, пачалося іх гістарычнае супрацьстаянне. Аднак, акрамя гэтага супрацьстаяння, назіралася і іншае – супрацоўніцтва, узаемадзеянне, узаемаўплывы, этна-культурная дыфузія. Блізкароднаснае паходжанне і геаграфічнае суседства ў спалучэнні аказаліся настолькі моцнымі фактарамі нацыянальна-культурнага, сацыяльна-палітычнага і гаспадарчага развіцця, што сіла іх уздзеяння на гістарычны працэс аказалася непераадольнай.

У паласе супрацьстаяння і найбольш актыўных міжэтнічных кантактаў у выніку кансалідацыі роднасных плямёнаў Балтыі нарадзіліся літоўскі, латышскі і эстонскі народы. У выніку этна-палітычнага расслаення ўсходнеславянскай супольнасці на гістарычнай сцэне, акрамя рускіх, з’явіліся беларусы і ўкраінцы. На сённяшні дзень усе гэтыя народы маюць не толькі сваё непаўторнае аблічча, нацыянальны характар, менталітэт і сістэму каштоўнасцей – кожны з іх назапасіў свой багаты гістарычны вопыт, які з’яўляецца часткаю яго гістарычнай спадчыны. Таму аб’ектыўнае даследаванне розных аспектаў гісторыі рэгіёна, у тым ліку гісторыі міжнацыянальных і міждзяржаўных адносін, з’яўляецца надзвычай важным для пераадолення негатыўных стэрэатыпаў і прадурзятасцей, якія некалі склаліся. Як вядома, кожная эпоха нараджае сваіх гісторыкаў, якія ствараюць новыя інтэрпрэтацыі хады гістарычнага працэсу, у тым ліку ў рамках сваіх краін і той рэгіянальнай прасторы, да якой яны прыналежаць. У гэтых інтэрпрэтацыях з’яўляецца шмат чаго новага, заслугоўваючага ўвагі і ўдумлівага асэнсавання.

У гэтым становішчы расце прафесійная адказнасць гісторыкаў, таму як іх праца ўплывае на стан грамадскай думкі, дае фактычныя і тэарэтычныя падставы для ідэалагічнай і прапагандысцкай працы, якая вядзецца на дзяржаўным узроўні. У гэтым зборніку гісторыкаў Беларусі і суседніх краін змешчаны артыкулы, якія сведчаць аб тым, якія навуковыя праблемы выклікаюць сёння да сябе найбольшы інтарэс. Яны ў цэлым дазваляюць уявіць стан гістарычнай навукі ў гэтых краінах, сведчаць аб патэнцыяльных здольнасцях даследчыкаў. Кожная з прац мае пэўную каштоўнасць і з’яўляецца пасільнай лептай яе аўтара ў развіццё гістарычных ведаў. Разам узятыя, яны сведчаць аб жаданні гісторыкаў розных краін супрацоўнічаць, садзейнічаюць умацаванню паразумення паміж імі ў справе стварэння аб’ектыўнай карціны агульнага шмат у чым мінулага сваіх народаў і краін.

Кротаў А.М.,
канд. гіст. навук, дацэнт
член рэдакцыйнай калегіі

ОБРАЗ ГЕДИМИНА В ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ХРОНИКАХ И БЕЛОРУССКО-ЛИТОВСКОМ ЛЕТОПИСАНИИ

Данная статья посвящена изучению образа Гедимины в западноевропейских хрониках и белорусско-литовском летописании. В результате сравнительного анализа образа правителя ВКЛ в белорусско-литовском летописании и нарративных западно-европейских источниках показаны существенные отличия в его изображении. Сделаны выводы о возможных причинах подобных различий, а также проанализировано его место в истории становления государственности на литовско-белорусских землях в оценках и образах западноевропейских и белорусско-литовских хронистов.

Личности Гедимины, а также эпохе его правления в исторической науке уделено немало внимания. Его политике посвящено достаточно много работ, особенно в отечественной историографии, называющей его основателем оформившегося государства ВКЛ, родоначальником династии Гедиминовичей, а также одним из сильнейших и наиболее успешных правителей первого этапа развития данного государства.

Однако до сих пор остается актуальным вопрос причины различий образа правителя в белорусско-литовском и западноевропейском летописании. Если первое действительно уделяет особо пристальное внимание Гедимину, называя его талантливым полководцем, политиком и дипломатом, то второе зачастую практически не уделяет ему внимания или упоминает наряду с другими правителями, никак особенно не выделяя.

Одной из причин такого различия может явиться версия о его происхождении, согласно которой Гедимин являлся не сыном или братом Витеня, получившим престол согласно принципу наследования после его смерти, но конюшим, завладевшим тронном в результате заговора. Об этом, например, упоминали многие западноевропейские хронисты, а в частности, Ян Длугош, Мартин Кромер, Марцин Бельский и др. Что касается белорусско-литовского летописания, то и «Хроника Быховца», и «Хроника Литовская и Жемойтская», и Матей Стрыйковский подчеркивают законный статус Гедимины, называя его преемником литовских князей и основоположником династии.

Так, в «Хронике Литовской и Жемойтской» Гедимин называется полноправным преемником Витеня, его сыном, воцарившимся на престоле после смерти отца и проводившим выдающуюся политику, направленную на усиление ВКЛ и расширение его границ: «Гедимин, сын великого князя Витеня, сѢл на князствѢ отца своего Литовском, Жемойтском и Руском, а скоро осѢл на столицы» [1]. Подчеркивается его легитимность и в упомянутой выше «Хронике Быховца»: «Naczało kniażenia welikoho kniazia Gidymina na kniastwie Litowskom, Żmuydzkom y Ruskom. Buduczy welikomu kniazium Gidyminu po smerty otca swoiego Witenia na Welikom kniazstwie Litowskom, Żmoyckom i Ruskom» [2, с.23].

Разумеется, все это источники более позднего периода, возникшие уже после утверждения на престоле не только Гедимины, но и его преемников. Поэтому неудивительно, что литовские летописцы стремились таким образом подчеркнуть легитимность правящей династии, а также обосновать ее притязания на великокняжеский престол, равно как и доказать древность принципа престолонаследия в ВКЛ.

Что касается источников эпохи правления Гедимины, которые могли бы пролить свет на данную проблему, то их не так и много.

Так, одним из старейших источников, созданных на территории Западной Европы, а в частности, Немецкого Ордена, является Старшая Оливская хроника, описывающая события с 1190 по 1350 гг. Несмотря на то, что она упоминает Витеня в связи с походом на Пруссию,

называя его «королем Литвы по имени Витень» и представляя его сильным и могущественным противником Ордена, хронист опускает имя Гедимины, равно как и описание Литвы эпохи его правления, а следующее упоминание о ней относится уже к 1345 году в связи с походом рыцарей на литовские земли [3, с.606].

Одним из наиболее ранних западноевропейских источников, касающихся истории ВКЛ, является также «Хроника Пруссии» Петра из Дусбурга, написанная в 1326 году. Автор уделяет определенное внимание политике Гедимины, называя его королем Литвы – «*Gedeminum Regem Lethovvinorum*» - и описывая, пусть и довольно сжато, основные вехи его политики начального этапа правления. Особенно он подчеркивает якобы имевшее место желание Гедимины принять христианство, а также союз его с польским королем, достигнутый путем женитьбы сына Владислава Локетка на его дочери. Кроме того, в данном источнике уделено внимание и союзу литовского правителя с Ригой, направленному на ослабление Немецкого Ордена [4, с.386 – 387, 409].

Достаточно важным в данном контексте может также показаться труд конца XIV – начала XV веков, написанный в рифмованной форме на средневерхненемецком языке под названием «Новая прусская хроника» и принадлежащий перу Виганда из Марбурга. Не дошедшая до наших дней в оригинале, она сохранилась в латинском переводе, созданным по просьбе Яна Длугоша в XV веке. Автор, описывающий события с конца XIII по 1394 год, по-видимому, не был знаком с трудом Петра Дусбурга, однако активно использовал сведения Оливской хроники и работы Германа Вартберга. Описывая события, связанные с историей Литвы эпохи правления Гедимины, хронист называет последнего «языческим правителем» и «королем», подчеркивая его стремление проводить политику, направленную на борьбу с Орденом [5, с.471]. Тем не менее, сведений о нем категорически мало и здесь. А немногочисленные упоминания носят скорее констатирующий характер.

Кроме того, нельзя не обратить внимания на такой тип источников, как дипломатическая переписка, которая хотя и не относится к категории летописания, но зачастую служила основой для создания тех или иных хроник более позднего периода.

Одним из таких документов может служить грамота рижского совета к Гедимину от 24 ноября 1322 года, в которой говорится о необходимости заключить мир с Тевтонским Орденом при участии совета. В документе Гедимин называется литовским правителем по Божьей благодати, а также братом и преемником Витеня: «*Gedemynde, Dei gratia Lethwinorum Ruthenorumque regi... eicut Vithene, bonae memoriae frater vester et antecessor...*» [6, с.34]. В то же время, необходимо принимать во внимание заинтересованность рижан в подобном союзе, а значит, возможное написание подобного послания с целью подчеркнуть почтение и признание будущего союзника как полноправного суверена. Более того, в ряде других немецко- и латиноязычных образцах переписки Гедимин часто встречается просто как «король литовцев» («*konig van Lettouen*») (1323), «*Regis Letwinorum*» (1324) [6, с.34].

Что касается более поздних хроник, созданных на территории Западной Европы, а в частности Немецкого Ордена, то они уделяют еще меньше внимания личности Гедимины. Так, в работе конца XVI века Каспара Шютца «История Древней Пруссии» автор отразил историю Пруссии до 1525 года, обращаясь также к истории соседних земель, в частности ВКЛ, особенно периода правления Миндовга. Но вот в период правления Гедимины сам правитель практически не называется, а все события данного периода связаны лишь с обобщенным названием «литовцев» («*Littawen*»), хотя и Витень, и Ольгерд не только упоминаются им, но и записаны со всеми соответствующими титулами – «Витень, Великий князь Литовский» («*Littawen Großfürst Vithenes*») [7, с.56], «Ольгерд, Великий князь Литовский» («*Olgerdus Großfürst in Littawen*») [7, с.74]. Трудно сказать, с чем было связано такое желание историка обойти стороной личность Гедимины, ведь сам период его правления описан достаточно подробно. Возможно, это связано либо с его жесткой политикой, направленной на противостояние Тевтонскому ордену, либо с дискуссионным вопросом о его происхождении, а значит – легитимности как правителя.

Подобное отношение можно встретить и в работе ливонского летописца второй половины XVI века Бальтазара Руссова в его «Хронике провинции Ливонии». Обращаясь к политике Мингдовга, автор почти полностью игнорирует личность Гедимина, несмотря на то, что сама Литва периодически «всплывает» в тексте в связи с теми или иными политическими событиями в истории Ливонии. Тем не менее, имени правителя нет, а первыми значительными лидерами ВКЛ выступают уже Ягайло и Витовт [8]. И, несмотря на то, что как самостоятельный источник по изучению ранней истории ВКЛ Хроника Бальтазара Руссова рассматривать нельзя, она может дополнить общее восприятие соседнего государства с точки зрения жителей Ливонии (правда, именно Бальтазару Руссову исследователи часто приписывают критическое отношение к ливонцам), а также проследить эволюцию подобных взглядов и воззрений.

Разумеется, это не полный перечень хроник, упоминающих Гедимина и период его правления. Тем не менее, являясь наиболее значимыми трудами, касающимися истории ВКЛ данного периода времени, они как нельзя ярче отражают дискуссионность проблемы образа Гедимина среди его современников, а также последующих поколений. В отличие от белорусско-литовского летописания, в котором первые позиции на раннем этапе существования ВКЛ отдаются Гедмину, хроники, созданные на территории Немецкого Ордена выделяют, прежде всего, именно Витеня как могущественного правителя и военного агрессора. Гедимин же зачастую замалчивается или не освещается в такой же мере, как в литовско-белорусском летописании, что может быть связано не только с его политикой, направленной на ослабление Немецкого Ордена, но также вопросом легитимности его правления, являющимся крайне важным для западноевропейской дипломатии и летописания в целом.

Список источников и литературы

1. Хроніка Литовська й Жмойтська // ПСРЛ. – Т.32. – Москва: «Наука», 1975. – 430с.
2. Хроника Быховца // ПСРЛ. – Т.32. – Москва: «Наука», 1975. – 430с.
3. Die Chroniken von Oliva und Bruchstücke aelterer Chroniken. Die aeltere Chronik von Oliva nach der neu aufgefundenen // Pawlikowskischen Handschrift. Scriptorum rerum prussicarum. Bd. 5. – Leipzig, 1874. – P. 591 – 624.
4. Dusburg, Petri Chronicon Prussiae, in quo Ordinis Teutonici Origo, nec non Res ab ejusdem Ordinis Magiftris ab An. MCCXXVI. usque An. MCCCXXVI / Petri de Dusburg // ed. Christoph Hartknoch. – Francofurti, Lipsiae: Hallervordius, 1679. – 456p.
5. Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste, herausgegeben von Theodor Hirsch / Wigand von Marburg // Scriptorum rerum Prussicarum. Ed. by Ernst Strehlke. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863. – P. 429 – 866.
6. Дзярновіч, А.І. АВ ОВО: Што з'явілася спачатку – Вялікі князь Літоўскі ці Вялікае княства Літоўскае? / А.І. Дзярновіч // Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы. Вып. 2. – Минск: РИВШ, 2009. – С. 30 – 43.
7. Schütz, C. Historia Rerum Prussicarum / C. Schütz. – Zerbst: i.o., 1592. – 555л.
8. Russowen, Balthasar Chronica von Provintz Lyffland / Balthasar Russowen // Scriptorum Rerum Livonicarum. B.2. – Riga und Leipzig: Eduard Franken's Berlags, 1853. – P. 1 – 194.

Janine Rier. The image of Gedimin in Western European chronicles and the Belarusian-Lithuanian chronicle. The article deals with an image of Gediminas in western-European and Belarusian-Lithuanian chronicles. A comparative analysis of a ruler's image in Belorussian-and-Lithuanian and western-European chronicles was conducted and differences in these images were underlined. His place in the process of state formation in Belorussian-and-Lithuanian lands in images and assessment of European and Belarusian-Lithuanian chroniclers was analyzed.

ГЕНЕЗІС ЭТНАГЕНЕТЫЧНАЙ КАНЦЭПЦЫІ ВКЛ (XV – ПАЧАТАК XX СТАГОДДЗЯ)

Разглядаюцца змены ў развіцці канцэпцыі ВКЛ аб паходжанні славян, літоўцаў, русінаў і маскавітаў ад легендарнага продка, іх гераічным мінулым, паходжанні дзяржавы, княжацкага радаводу ад легендарных звестак еўрапейскіх хронік, рускіх і беларуска-літоўскіх летапісаў (XV – XVII стст.) да праваслаўнай гістарыяграфічнай традыцыі і заходне-русізму (XVIII – пачатак XX стст.).

Сярэднявечныя еўрапейскія хронікі і ўсходнеславянскія летапісы абавязкова распавядалі пра ўтварэнне дзяржаў і паходжанне народаў ад легендарнага продка і іх гераічнае мінулае ці ўтрымлівалі этнагенетычную канцэпцыю, якая вызначала прыналежнасць да роду, племені, народу, дзяржавы, тлумачыла дынастычную генеалогію. Галоўным і бяспрэчным аргументам твораў XV – XVII стст. быў біблейскі сюжэт. Так, радавод народаў свету пачынаўся пасля Сусветнага патапу ад сыноў Ноя – Сіма, Хама, Яфета (Быццё, гл.10, 32). Еўрапейскія народы, вызначаліся ад Яфета, а менавіта славянскія – ад яго шостага сына, Мосаха (Мешеха), што ўзгадваецца неаднойчы ў кнізе Прарока Ізекііла (Ізекііл, гл. 27, 13, гл. 38, 2-3, гл. 39, 1).

Легенды і паданні летапісаў і хронік, публіцыстычных і рэлігійных твораў ствараліся ў канкрэтных гістарычных умовах, якія патрабавалі этнічнага адасаблення, вызначалі грамадска-палітычныя і этнаканфесійныя супярэчнасці, адпавядалі палітычным мэтам і прапанавалі асобную генеалогію.

Пра агульнасць паходжання славян ад біблейскага продка Яфета і яго сына Мосаха ўзгадвае Нестар у “Аповесці мінулых часоў”. На яго думку, заслуга заснавання дзяржавы належала варажскай дынастыі Рурыкавічаў. У першай чвэрці XVI ст. у Маскоўскай дзяржаве склалася легенда (“Сказание о князьях Владимирских”) аб паходжанні княжацкай дынастыі Рурыкавічаў ад рымскага імператара Аўгуста, перадачы царскіх рэгалій ад візантыйскага імператара Канстанціна Манамаха яго ўнуку князю Уладзіміру Манамаху, прыніжэнне радаводу вялікіх князёў літоўскіх (“Родословие литовских князей”). Байка сцвярджала, што нейкі Віцянец з роду смаленскіх князёў падчас татарскай навалы ўцёк у Жамойць, ажаніўся. Пасля яго смерці жонку “забраў яго конюх”, які збіраючы даніну на карысць маскоўскага князя, скарыстаў нязгоды і міжусобіцы паміж рускімі князямі, і стаў валадарыць многімі землямі. Міф абгрунтоўваў правы маскоўскіх валадароў на беларускія землі, якія прысвоілі сабе літоўскія князі [1, с. 42].

Гэтай версіі супрацьстаялі міфы пра рымскае паходжанне літоўскай знаці. Яе радавод паводле “Гісторыі Польшчы” («Annales Poloniae», 1460 – 1480-я гг.) Яна Длугаша пачынаецца ад рымскага патрыцыя, сваяка Пампея, праціўніка Цэзара. У “Хроніцы Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага” з’яўляецца паданне пра паходжанне літоўскай знаці ад сваяка імператара Нерона Палямона, які разам з 500 сем’ямі уцёк з Рыма. Мацей Стрыйкоўскі ў “Хроніцы польскай, літоўскай, жмудскай і ўсёй Русі” ўцёкі тлумачыць жорткасямі правадыра гунаў Атылы. Легенда ўзгадваецца таксама ў Хроніцы Быхаўца. У другой палове XVI ст. легенда звязвае рэальнага князя Міндоўга з нашчадкамі Палямона. Яна вызначала агульнасць паходжання літоўскіх князёў з каталіцкім Захадам і адмаўляла агульнасць з Руссю [1, с. 40, 38-39].

На думку беларускай даследчыцы А. Семянчук, міф пра рымскае паходжанне літоўскай знаці спачатку меў антыпольскую накіраванасць, пасля Лівонскай вайны – антымаскоўскую. Па яе меркаванні, Першы летапісны звод беларуска-літоўскіх летапісаў 1446 г., які мае асобную частку пад назвай “Летапісец вялікіх князёў літоўскіх”, акрамя звестак па гісторыі

ВКЛ ад Гедыміна да смерці Вітаўта ўтрымліваў частку з агульнарускіх летапісаў. Другі летапісны звод, складзены ў першай чвэрці XVI ст., асноўная частка якога атрымала назву “Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага”, засяроджваў ўвагу на гісторыі беларуска-літоўскай дзяржавы, што было абумоўлена новымі гістарычнымі ўмовамі.

Агульная рыса еўрапейскіх хронік XII – XVI стст. – негатыўнае стаўленне да хрысціянства “ўсходняга абраду”, абумоўленае не толькі вялікім расколам 1054 г., але і працэсам адасаблення веры “рускай” ад візантыйскага падданства, што ўспрымалася каталіцкім святарствам як ерась і выклікала непрыхільныя адносіны да “русінаў” [1, с. 113].

Тэзіс пра паходжанне русінаў, і ў прыватнасці маскавітаў і Маскоўскай дзяржавы ад Мосаха пашыраецца ў польскіх хроніках ў XV ст. Ён сутракаецца ў творах Яна Длугаша, Бернарда Вапоўскага, Мацея Стрыйкоўскага [2, с. 207]. Длугаш вызначаў “Русь” як зямлю, населеную рускімі, Галіцка-Валынскую Русь і Чырвоную Русь, далучаныя да каралеўства Польскага. Паўночна-ўсходнія і паўднёвыя раёны ВКЛ таксама рускія – Смаленск, Віцебск, Полацк, Ноўгарад. Паўночна-ўсходняя Русь – гэтыя землі масквічоў, маскавітаў, Масковія (“terra Mosquensi, Mosquovitarum, Moschovia”) [1, с. 63]. Тэрмін “Масква”, “Масковія” выкарыстоўваўся для палітычнага вызначэння, маскавіты вызначаліся як насельніцтва Маскоўскай дзяржавы па іх дзяржаўнай прыналежнасці, а “русіны” – па канфесійнай прыкмеце як праваслаўныя жыхары ВКЛ. Тэндэнцыя адмаўлення ўсходнеславянскага адзінства і супрацьпастаўлення “Русі” і “Масковіі” адпавядала рэчаіснасці Усходняй Еўропы XIV – XV стст. і пашыралася ў XVI – XVII стст.

Дзякуючы “Хроніцы” Мацея Стрыйкоўскага, увогуле еўрапейскай гістарыяграфічнай традыцыі, этнагенетычны міф пра Мосаха трапіў ў гісторыка-літаратурныя і рэлігійна-палемічныя творы на беларускіх і ўкраінскіх землях ў XVII ст. Але пад ўплывам абвастрэння міжканфесійнай барацьбы ў Рэчы Паспалітай у XVII ст. паступова ператварыўся ў ідэю ўсходнеславянскага адзінства з мэтай абароны праваслаўя. Аб гэтым узгадваў Захарыя Капысценскі у сваёй “Паліноды” 1622 г., Феадосій Сафановіч у “Хроніцы летапісцаў старадаўніх” 1672 г., Інакенцій Гізель у Кіеўскім Сінопсісе 1674 г.

На думку расійскага даследчыка Д. Ю. Сцяпанавы, у пачатку XVI ст. легенда аб паходжанні народа праз легендарнага продка Мосаха не знайшла разумення ў Маскоўскай дзяржаве (не адлюстравана ў Маскоўскім Хранографі 1512 г.) і пачала пашырацца толькі ў канцы XVII ст. пасля перавыданняў Кіеўскага Сінопсіса ў сувязі з неабходнасцю абгрунтавання далучэння Левабярэжнай Украіны [2, с. 215].

Менавіта Сінопсіс, выдадзены ў Кіева-Пячорскай лаўры ў 1674 г. і перавыдадзены ў 1677 г. і 1680 г. найбольш абгрунтавана выклаў радавод рускіх князёў, звязаўшы дынастыю Рурыкавічаў і Раманавых праз духоўную спадчыну і пераемнасць палітыкі кіеўскіх і маскоўскіх князёў. Аб гэтым сведчыць нават поўная назва твора “Сінопсис, или Краткое описание от различных летописцев о начале славяно-российского народа, о первоначальных князях богоспасаемого града Киева, о житии святого благоверного великого князя Киевского и всея России первого самодержца Владимира, и о наследниках благочестивыя державы его российский, даже до пресветлого и благочестивого государя нашего царя и великого князя Федора Михайловича, всея Великия, и Малыя, и Белья России самодержца” [3]. Аналіз тэксту “Сінопсіса” сведчыць, што аўтар прытрымліваўся ідэі праваслаўнага панславізма і адзінага паходжання ўсіх славянскіх народаў, цэнтрам якіх быў Кіеў. Кіева-Пячорская лаўра і адпаведна Кіеўская мітраполія прэтэндуюць на падтрымку суседніх праваслаўных народаў, у тым ліку і Маскоўскай дзяржавы, пачатак якой закладзены ў Кіеве. Пазіцыю рэдактара і ўзгаданне расійскіх самаўладцаў можна растлумачыць жаданнем захаваць ці ўмацаваць стан царкоўнай іерархіі пасля Пераяслаўскай Рады.

“Сінопсіс” перавыдаваўся больш 30 разоў з дапаўненнямі на працягу XVII – XIX стст. у адпаведнасці з мэтамі рэдактара ці выдаўца і да канца XVIII ст. быў амаль адзіным падручнікам па расійскай гісторыі, заклаў падмурак афіцыйнай канцэпцыі праваслаўнага “трыединого русского народа” (вялікаросы, маларосы, беларусы). Грунтоўную характарыстыку твору дае прыхільнік заходнерусізма М. Каяловіч: “Сінопсіс” –

“обширнейшее исследование о происхождении славян, где помещена и басня о происхождении славян от библейского Мосоха, для более удобного объяснения Москвы, москалей, очевидно для большей славы их... главное внимание автора сосредотачивается на Киеве... Синопис поражает своей зависимостью от польских хроникеров, ... но по направлению – это чисто русская, патриотическая книга, ... но слава и честь России были очень дороги и для авторов Синописа” [4, 86–87].

Такім чынам, этнагенетычная канцэпцыя ВКЛ адпавядала гістарычнай рэчаіснасці, вызначала палітычныя мэты і прапанавала асобную генеалогію. Змены сацыяльна-палітычных абставін у грамадстве выклікалі змены ў канцэпцыі ад спробы этнічнага адасаблення да пашырэння ідэі ўсходнеславянскага праваслаўнага адзінства, што была пануючай у XIX – пачатку XX стст.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Семянчук, А. А. беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі: вучэбны дапам / А. А. Семянчук. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 161с.

2. Степанов, Д. Ю. Этноконфессиональное самосознание православного населения Речи Посполитой и гетманщины в середине - второй половине XVII в. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.00, 07.00.03 / Степанов Дмитрий Юрьевич. – Москва: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова 2016. – 366 с. [Электронный ресурс] <http://www.hist.msu.ru/Science/Disser/Stepanov.pdf>. Дата доступа 29.04.2018

3. Жиленко, І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К. : ВПОЛ. – Спецвип. 2 : Синопис Київський / І. В. Жиленко. – 2002. – 194 с. [Электронный ресурс] <http://litopys.org.ua/synopsis/syn.htm>. Дата доступа 29.04. 2018.

4. Коялович, М. О. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям / М. О. Коялович. Изд. 3-е. – Спб.: Типография Суворина, Эртелев пер., д. 13.

Alena Barsuk. Genesis of ethnogenetic concept of the Grand Duchy of Lithuania in XV – XX cent. The work is devoted to the changes and development of the concept of the Grand Duchy of Lithuania regarding the origin of the Slavs, the Lithuanians, the Rusyns, and the Muscovites. The author described their legendary ancestors, their heroic past, the origin of the State, genealogy of the princely family started from the legendary data kept in the European chronicles, Russian and Belarusian-Lithuanian chronicles of the XV – XVII cent. and till the orthodox historiographical traditions and Western Russism of the XVIII – beg. XX cent.

УДК 94:316.75(476+474.5+438)«15/16»

А. П. Кривобок

Нежинский государственный
университет им. Николая Гоголя

БРАТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ПРОБЛЕМА «РУССКОГО САРМАТИЗМА» В РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ КОНЦА XVI – XVII ВЕКА

Статья посвящена анализу современных исторических исследований, связанных с проблематикой влияния социальных и политических процессов, а также религиозного кризиса в украинских и белорусских землях Речи Посполитой после 1596 года на формирование общественно-политической идеологии социальной элиты.

Целью статьи является постановка вопроса о взаимосвязи православного братского движения на землях Речи Посполитой с формированием особенностей общественно-политической идеологии образованной социальной элиты русской части общества, названной в исследованиях последних лет «русским сарматизмом».

Согласно определению Я.Исаевича, братствами следует называть организации православных городских прихожан, распространённые с 80–90-х годов XVI века, которые отличались от предыдущих объединений своей дисциплинированностью, более широким кругом участников, более активным участием в общественно-политической жизни народа [2, с.32]. Лидером братского движения в украинских землях (в коронной части Речи Посполитой) было Львовское Успенское братство, в белорусских землях (в великокняжеской части Речи Посполитой) – Виленское Свято-Духовское. Отмечу в связи с темой мысль М.Дмитриева о том, что именно братства, как организации нового типа в конце XVI века претендовали на главенство в церкви и всеохватывающий контроль деятельности духовенства [1, с.131]

Были ли братства исключительно мещанскими? По идее – нет, хотя представители городского сословия здесь определённо лидировали. Наиболее известным примером было вышеупомянутое Львовское Успенское братство, состоящее на рубеже XVI – XVII веков почти исключительно из мещан. Но были и противоположные примеры. Так, в Луцком братстве активное участие брали шляхтичи Волынского воеводства, а его храм был своего рода сакральным центром и местом престижного упокоения для местной православной шляхты [6, с.164]. Принципиальная всестановость (или точнее междустановость) братств особенно проявилась на рубеже XVI – XVII столетий, когда они вместе со шляхтой и остатками православных княжеских семейств сплотились против унии, заключенной в Бресте 1596 года.

Именно в это время заканчивается процесс оформления идеологии польской шляхты, неотъемлемым элементом которой был сарматский миф (представление о происхождении шляхты Речи Посполитой от легендарных сарматов и ее генетическая отчуждённость от групп мещан и крестьян). Идея происхождения от сарматов оказала влияние и на мировоззрение образованной элиты русского происхождения.

Религиозные волнения в связи с реализацией Брестской унии резко усилили общественно-политическую активность русского населения в пределах Речи Посполитой. Неудивительно, что большинство современных исследователей считают межконфессиональную борьбу определяющим фактором формирования т.наз. «русского сарматизма» как формы протонациональной идентичности. Согласно анализу М.Лескинен, представители русской шляхты, сохранившие верность отеческой вере, воспринимали элементы идеологии и псевдоисторической легендарной основы сарматизма польского. Они подчеркивали как критерий своего социального статуса свое происхождение, славу рода, генеалогические связи, но в идеальном образе воина ключевой оказалось сохранение религиозной традиции («старожитной веры») [3, с.138.] Украинские исследователи уточняют постановку вопроса, доказывая существование как минимум трех вариантов общественно-политической идеологии в украинских воеводствах. Все они были проникнуты элементами сарматской легенды, но в каждом из них религиозная составляющая (то ли как дело чести княжеских родов, то ли как неотъемлемое право народа-шляхты, или же в варианте образа общества как Церкви) составляла весьма важную часть [6, с.398-399; 4, с.202-210]

Религиозный акцент и общественное сплочение вокруг борьбы за веру, казалось, должны были бы существенно изменить социальную составляющую идеологии активных участников антиуниатского движения. Соединение в братствах мещан, шляхты и духовенства вполне логично подталкивало к идее социального уравнивания или хотя бы взаимоуважения. Но этого не произошло. Хотя в какой-то момент казалось, что становая взаимоизоляция и безусловное социальное доминирование шляхты, типичное для Речи Посполитой, отодвинулись на второй план. Это связано было прежде всего с деятельностью Киевского Богоявленского братства и участием в нем запорожского казачества во главе с

П.Конашевичем-Сагайдачным. Его успехи, особенно возобновление православного епископата в 1620 году под защитой казаков, вызвали кратковременное расширение социальных приоритетов в творчестве киевских церковных интеллектуалов следующего десятилетия.

Как убедительно показали исследователи, в частности С.Плохий и Н.Яковенко, в поэтическом сочинении на погребение гетмана Петра Сагайдачного и других произведениях, появившихся в Киеве в 1620-х годах, была совершена попытка идеологически включить казачество в уже сложившуюся социальную структуру общества русских земель Речи Посполитой. Разумеется, речь шла не об санкционировании социального равенства, но скорее об упорядочении картины общества исходя из имеющихся исторических легенд, известий и из соответствия функций каждого сословия и его прав, в средневековых представлениях тесно связанных между собой. Н.Яковенко подчеркнула, что именно в этот период начало формироваться понятие народа как этнической совокупности, включающей все станы населения, а не только шляхту [7, с.306]. О том же пишет С.Плохий, акцентируя внимание на конфессиональной природе этого явления: в полемических произведениях (в частности, исследователь цитирует «Протестацию» И.Борецкого) киевское духовенство воспроизвело отождествление церкви с народом и включило в состав народа казаков, как рыцарей и потомков слуг древнерусских князей [4, с.212].

Но что лежало в основе откорректированной в сторону казачества социальной модели? Постигание истины об обществе («правды» в традициях русского общественного дискурса) или обслуживание общественно-политической конъюнктуры? Вопрос этот еще подлежит изучению, но обзорные исследования печатной литературы киевских интеллектуалов [в частности см. 4, с.221] склоняет скорее ко второму объяснению. Уже через несколько лет в эпоху компромисса с правящими кругами государства, связанного с личностью митрополита Петра Могилы, социальные взгляды киевских интеллектуалов возвратятся к традициям Речи Посполитой и шляхетскому (вернее княжеско-шляхетскому) доминированию в картине общества.

Итак, активизация украинского и белорусского общества Речи Посполитой в первой трети XVII столетия под влиянием межконфессиональной борьбы послужила формированию особенной модели «русского сарматизма», в церковной версии которой возникло, в отличие от польских аналогов, особое понятие народа, объединенного верой, историей, единством происхождения, языком и судьбой [3, с.150]. Но этот вариант общественно-политической идеологии уже не опирался на братское движение, и не был связан с его идеалами. Несмотря на то, что деятельность братств продолжалась и в некоторых сферах даже устойчиво расширялась, как показал еще Я.Исаевич на материалах западноукраинских воеводств Речи Посполитой второй половины XVII века [2, с. 61–63,203], на развитие общественно-политической идеологии после 1630-х годов она уже не влияла.

Список источников и литературы

1. Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом: генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – М.: изд-во Моск. ун-та, 2003. – 320 с.
2. Исаевич Я. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVII ст. – К.,1966. – 250 с.
3. Лескинен М.В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. – М.: ИСлРАН, 2002. – 178 с.
4. Плохий С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К.,2006. – 494 с.
5. Плохий С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. – К.:Критика,2015. – 456 с.
6. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – К.,2012. – 472 с.

7. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К.: Критика, 2002. – 416 с.

Alexander Kryvobok. The fraternal movement and the problem of "ruś sarmatism" in Rech Pospolita of the end of the XVI-XVII century. The report is devoted to the analysis of modern historical studies related to the problem of the influence of social and political processes, as well as the religious crisis in the Ukrainian and Belarusian lands of Rech Pospolita after 1596 on the formation of the socio-political ideology of the social elite.

УДК 94(438+474.3)"1582-1629"

Т. В. Богдановича
Институт истории Латвии
Латвийского университета

ПОЛОНИЗАЦИЯ ТЕРРИТОРИИ ИНФЛЯНТ В 1582–1629 ГОДАХ

Настоящая работа представляет собой характеристику процесса полонизации территории Инфлянт в период с 1582 по 1629 год. Полонизация Инфлянт осуществлялась при поддержке Римско-католической церкви, и представляло собой процесс рекатолизации, параллельно которому должно было проходить внедрение польской культуры. Однако дискриминирующий характер внутренней политики правительства Речи Посполитой по отношению к местной знати, а также сильная политическая позиция Риги, привели к обратному результату – лютеранское вероисповедание и немецкая культура стали элементами консолидации немецкого населения, что привело к полному отрицанию польской культуры.

Территория Речи Посполитой в 16 веке представляло собой мультикультурное государство, в котором относительно мирно уживались представители разных этносов и вероисповеданий. Однако в конце 16 века король Стефан Баторий берет курс на централизацию государства. Воплощение данной идеи было возможно только в случае консолидации общества – в качестве объединяющего фактора король выбирает польский язык и католическую конфессию [6, с.91]. Так начинается процесс полонизации земель Речи Посполитой, который не миновал и территорию известную под названием Инфлянты.

Инфлянты – часть бывшей Ливонской конфедерации, находящаяся на правом берегу Даугавы (Двины), была присоединена к Великому Княжеству Литовскому в ходе Ливонской войны в 1566 году. После заключения Люблинской унии в 1569 году данная территория стала провинцией Речи Посполитой. Инфлянты развивались под влиянием немецкой культуры. Элиту общества составляли помещики – потомки немецких рыцарских родов. Крупнейшие города – Рига, Ревель (Таллин), Венден (Цесис), Дорпат (Тарту) отстраивались по принципу немецких городов, здесь господствовали немецкие торговцы, немецкий язык, быт и традиции. В 1521 году на территорию Ливонии приходят проповедники идей Мартина Лютера. Реформация быстро одерживает победу, и уже к середине 16 века происходит массовый переход ливонского дворянства и горожан из католичества в лютеранство [2, с.94].

Немецкое влияние не коснулось только местных крестьян, которые общались между собой на родном языке, и несмотря на попытки христианизации, продолжали соблюдать языческие обряды [5, с. 217–244].

Настоящая работа представляет собой характеристику процесса полонизации территории Инфлянт в период с 1582 по 1629 год.

Первые попытки ополячивания населения Инфлянт начинаются сразу по окончании Ливонской войны. В 1582 году король Стефан Баторий принял Конституцию Инфлянт, в которой оговаривалось административное устройство провинции, порядок управления, судебная система, а также подтверждалась свобода вероисповедания [8, с. 220]. Однако

внутриполитический курс короля, направленный на консолидацию населения Речи Посполитой, заставила Стефана Батория разработать план рекатолизации Инфлянт, который одновременно являлся и планом по ополячиванию населения данной провинции, ведь Римско-католическая церковь в рассматриваемый период времени являлась носителем и распространителем польской культуры.

Главным советником короля в деле рекатолизации Инфлянт стал папский легат иезуит А. Поссевино. Разработанный А. Поссевино план рекатолизации включал в себя следующие пункты:

1. Прекратить политику религиозной толерантности, которая мешала укреплению позиций Римско-католической церкви;
2. Управление провинцией доверить только верным католическому вероисповеданию лицам;
3. Колонизировать территорию Инфлянт католическими семьями;
4. Основать в провинции иезуитские коллегии и школы [3, с. 184–185].

Первое действие Стефана Батория – распоряжение об основании Римско-католического епископства. В качестве резиденции епископа рассматривались два кандидата – Рига и Венден. Однако в Риге образовалась крайне сильная лютеранская оппозиция, по этой причине административным центром Римско-католической церкви на территории Инфлянт стал Венден [1, с. 54].

Конституция Инфлянт предполагала, что все административные должности будут поделены между тремя народами: поляками, литовцами и немцами [8, с. 220]. Однако принцип равноправия существовал только на бумаге. В реальности две трети должностей оказались в руках католической польско-литовской шляхты. Данный факт воспринимался местным населением как ущемление их политических прав, а также свободы вероисповедания.

Стефан Баторий поддержал идею А. Поссевино о колонизации Инфлянт католическими семьями. Король понимал, что реализация данного пункта не только способствовало бы распространению католического вероисповедания и польского языка и культуры, но и ослабило бы позиции немецкого дворянства, тем самым увеличило бы влияние короля на данной территории. Но для реализации этого плана Стефану Баторию были необходимы земельные наделы. Для этой цели с 1582 по 1590 год была проведена ревизия замков и земель Инфлянт, в результате которой у части немецких дворян были конфискованы замки и земельные наделы. На конфискованных землях были созданы королевские старастии, земельные наделы которых выдавались за службу только представителям католических дворянских семей. В результате чего в руках католической польско-литовской шляхты оказалось 40% всех земельных наделов территории Инфлянт [9, с. 23–24].

В 1583 году Стефан Баторий приступает к выполнению еще одного пункта плана А. Поссевино – в Риге открывается коллегия иезуитов. Главная задача иезуитов была рекатолизация населения Риги и ее окрестностей. Укрепление позиций Римско-католической церкви в Риге, способствовало бы ополячиванию горожан, тем самым увеличивая влияние короля в крупнейшем торговом центре Инфлянт, сохранившим свои привилегии и автономию. К тому же Рига рассматривалась как платформа для дальнейшей рекатолизации всей территории Инфлянт. Стефан Баторий адресовал секретную инструкцию Е. Радзивиллу, в которой говорилось: "все свои старания необходимо направить на то, что бы в Риге были положены основы святой католической веры, что бы она (вера) с каждым днем возрастала, таким образом распространяясь по всей Инфлянтии" [7, с. 89].

Однако в Риге иезуиты столкнулись с сильной оппозицией, во главе которой стояли городское правление и лютеранские пасторы. С 1584 по 1589 год в городе развернулись так называемые "календарные беспорядки", целью которых было устранение польского влияния в Риге. Поводом к волнениям послужил указ Стефана Батория о введении в городе григорианского календаря. Горожане отказались выполнять указ, посчитав его нарушением своих свобод. Во время "календарных беспорядков" в Риге активизировалась лютеранская

оппозиция. В 1584 году городское собрание назначило штраф в 10 талеров всем, кто посещает католические храмы, а в 1587 году, воспользовавшись смертью короля Стефана Батория и периодом безвластия, и вовсе запретило католическое вероисповедание на территории города и попросила иезуитов покинуть его [4, с. 38, 52]. Иезуиты в Ригу вернулись только в 1591 году с приходом к власти Сигизмунда III [4, с. 19].

Несмотря на сложные условия работы, рижские иезуиты, пытались развернуть активную деятельность, проповедуя, посещая дома жителей города и деревень, открывая школы, основывая миссии. Большие надежды возлагались на открытие школ для обучения местного населения. Иезуитские школы и коллегии славилась по всей Европе качеством образования, к тому же были бесплатными. В школу принимались ученики всех вероисповеданий. Главной задачей рижских иезуитов было воспитать молодое поколение верное Речи Посполитой и Римско-католической церкви, поэтому обучение происходило на латыни и польском языке, акцент ставился на превосходстве католической конфессии над протестантскими. Однако немецкое население Инфлянт не стремилось отдавать в иезуитскую коллегию своих отпрысков, предпочитая лютеранские приходские школы [4, с. 36].

В ежегодных отчетах рижские иезуиты отмечали, что их старанья не несут ожидаемых плодов – большая часть населения оставалась верной лютеранству и воспринимала орден как врага [4, с. 99]. В 1599 году Л. Сапега писал Е. Радзивиллу: "Инфлянтцы больше не хотят терпеть польскую шляхту и духовенство" [7, с. 57].

Причину такого крайне негативного отношения стоит искать, во-первых, в дискриминирующей политике Стефана Батория, в результате которой немецкое дворянство потеряло свое имущество и политические права, а, во-вторых, необходимо учесть, что процесс ополячивания начался в Риге – в городе, который всеми силами пытался отстоять свою автономию, в том числе право на свободу вероисповедания. В сложившейся ситуации принадлежность к лютеранской конфессии и немецкой культуре становятся фактором, спланивающим местное дворянство и горожан, а все относящиеся к польскому воспринимается ими как враждебное.

Что же касается ополячивания крестьянского населения Инфлянт, то упомянутая категория мало интересовало правительство Речи Посполитой. Хотя иезуиты пытались приобщить крестьян к христианскому вероучению, их старанья остались безуспешными.

Польско-шведская война, начавшаяся в 1600 году, положила конец процессу полонизации. В 1621 году шведские войска захватили Ригу и иезуитам пришлось покинуть город. После подписания Альтмарского перемирия Речь Посполитая потеряла большую часть территории Инфлянт, в том числе Ригу.

Таким образом, процесс полонизации, проходивший в период с 1582 по 1629 год имел конкретные задачи – ополячивание населения города Риги, а также немецкой знати, крестьянское же население Инфлянт мало интересовало правительство Речи Посполитой. Проводить политику ополячивания предполагалось по средствам рекатолизации населения провинции. Выполнение данной задачи было поручено ордену иезуитов. Однако сам подход к процессу полонизации, его дискриминирующий характер, а также сильная политическая позиция Риги, привели к обратному результату – лютеранское вероисповедания и немецкая культура стали элементом консолидации рижского населения и немецкой знати, что привело к полному отрицанию польской культуры.

Список источников и литературы

1. Bogdanoviča, T. Inphantijas rekatolizācija 1582 – 1629 / T. Bogdanoviča // Latvijas Arhīvi. – 2015. – № 3. – Lpp. 52 –62.
2. Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1500 – 1600 / E. Dunsdorfs. – Stokholm : Daugava, 1964. – Lpp. 812.
3. Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600.-1710 / E. Dunsdorfs. – Stokholm: Appelbergs Boktryckeri AB Uppsala, 1962. – Lpp. 168.

4. Latvijas vēstures avoti: Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos / J. Kleijntjens (sast.). – Rīga : Apgāds Latvju Grāmata, 1941. – Lpp. 99–175.
5. Spekke A. Latvieši un Livonija 16.gs. / A. Spekke. – Rīga : Zinātne, 1995. – Lpp. 264.
6. Tazbir J. Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460–1795) / J. Tazbir. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1966. – S. 209.
7. Tazbir J. Reforma, kontrreformacja, tolerancja / J. Tazbir. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996. – S. 89.
8. Volumina legum. Petersburg: Jozafata Ohryzki, 1878. – S. 220.
9. Якубаў, В. У. Інфлянты ў знешняй і ўнутранай палітыцы ВКЛ у канцы XVI - пачатку XVII ст.: дысертацыя на саісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук. Дзяржаўная навуковая ўстанова "Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі". Мінск, 2013. – С. 135.

Tatjana Bogdanovich. Polonization of the territory of Inflant in 1582 – 1629. This paper representing a characteristic of the process of polonization of the territory of Inflant in the period from 1582 to 1629. The Polonization of the territory Inflant was carried out with the support of the Roman Catholic Church and was a process of recatalization, parallel to which, according to the plan of the Polish government, Polish culture should be introduced. However, the discriminating nature of Polonization, as well as the strong political position of Riga, led to the opposite result - the Lutheran faith and German culture became an element of the consolidation of the population of Riga and the German nobility, which led to a complete denial of Polish culture.

УДК 94:357.1(476+474.5)«16»

А. П. Шилев

Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

КАВАЛЕРИЯ ВКЛ ПОСЛЕ РЕФОРМ ВЛАДИСЛАВА IV

В представленной статье характеризуется кавалерия ВКЛ после преобразований, проведенных в начале 1630-х годов королем Речи Посполитой Владиславом IV. Особое внимание уделено численности различных кавалерийских формирований, а также особенностям их комплектования после реформ. Рассмотрены и основные причины военных преобразований, а также их последствия, как положительные, так и отрицательные.

К 30-м гг. 17 века в войске ВКЛ и Речи Посполитой назрела необходимость дальнейших преобразований. После реформ Стефана Батория армия Речи Посполитой в основном комплектовалась за счет наемных подразделений, хотя продолжало существовать и посполитое ружье. Наемниками становились как иностранцы, так и местные жители. Со временем привлекать значительные массы иностранных наемников становилось все сложнее. К 17 веку численность полевых армий все более возрастает. При этом на содержание наемников уходили значительные средства, что делало невозможным долговременное ведение боевых действий. Также, фактором, усложнявшим привлечение иностранцев в войско ВКЛ стала и тридцатилетняя война (1618 – 1648), где к 1630-м гг. было уже занято значительное количество наемников.

Одним из вариантов преодоления этих негативных явлений мог стать переход к найму солдат из местных жителей, при сохранении подготовки и обучения их по западному образцу, что и стало основой военных преобразований Владислава IV. Несмотря на то, что в основном реформы коснулись пеших частей, определенные изменения произошли и в кавалерии. Связаны они были с постепенным увеличением количества рейтаров и вербовкой их из жителей ВКЛ.

Появившиеся в Западной Европе еще в 16 веке, в первой половине 17 века рейтары оставались хоть и немногочисленным, однако достаточно важным подразделением. Обладая как огнестрельным, так и холодным оружием, достаточно полным для своего времени доспешным вооружением, рейтары могли выполнять весьма широкий круг задач. Еще одним преимуществом рейтаров было и то, что вербовались они не только из дворян [1, с.696].

В войске ВКЛ рейтарская кавалерия была уже достаточно распространена к моменту начала правления Владислава IV. Интересной особенностью стало то, что появление местных жителей в рядах рейтаров также началось задолго до начала преобразований пехоты «чужеземного» типа, хотя вызвано это было в основном корыстными побуждениями, а не попытками проведения реформ.

Вербовка рейтарских подразделений была достаточно сложной задачей, особенно в виду значительной стоимости их снаряжения. Известны случаи, когда, получив лист для набора рейтаров, ротмистр прибывал на службу с гусарами.

Рейтарские подразделения в национальном плане были достаточно неоднородны. Во время противостояния со шведами в Инфлянтах в 1620-х годах значительную часть рейтаров составляли собственно жители Инфлянт, а также Курляндии и Пруссии. Среди ротмистров уже появляются представители ВКЛ Радзивиллы и Тизенгаузы, однако основные офицерские должности занимали иностранцы [2, с.100].

Привлекало выходцев из ВКЛ в ряды рейтаров их иностранный статус, что обеспечивало довольно высокое жалование, сравнимое с гусарским, а в некоторых случаях и превосходящее его.

Вопрос выплаты жалования, предназначенного для иностранных наемников рейтарам набранных на территории ВКЛ поднимался гетманом польным литовским К. Радзивиллом еще в 1622 году. Так, в письме к королю Сигизмунду III, гетман обращал внимание на то, что ротмистры рейтаров имеет владения на территории ВКЛ «...iaden z tych rotmistrzow nie moie buj za cudzoziemca liczony, posesye w państwie W.K. Moñci maj№с...» [3, с.195].

Кроме этого, в письме канцлеру ВКЛ Л. Сапеге, Радзивилл указывает, что и солдаты некоторых рейтарских частях являются подданными княжества «...jedni poruwnania chcieli z rajtarskimi chor№gwiami, gdyi pod nimi nie cudzoziemcy ale indigenae siui№ i jednakowej nagrody z drugimi w ojczyźnie czekaj№» [3, с.449].

Хоругви или эскадроны рейтаров состояли обычно из 120 – 150 человек, хотя точных границ не было. Отдельные эскадроны могли быть объединены в полки (регименты) по 4 – 5 эскадронов [2, с.101].

Командный состав в рейтарских частях в целом соответствовал пешим иностранным наемникам. При этом во главе полка и во главе хоругви стоял оберштер или полковник, что подчеркивало значимость рейтарских подразделений, кроме того это обстоятельство увеличивало плату командирам.

В 1635 году, при подготовке войны со шведами в войско ВКЛ было завербовано 3450 кавалеристов из которых 1180 были рейтары, примерно треть всей кавалерии. В 1622 году рейтары составляли только четверть от всей конницы ВКЛ, таким образом мы видим постепенной рост удельной численности рейтарской кавалерии [2, с.99], [3, с. 220–225].

Основную же роль в кавалерии ВКЛ продолжали играть подразделения т.н. «национального» строя – гусары и казаки.

В первой половине 17 века численность гусарских подразделений по отношению к другим типам кавалерии постепенно сокращается. Составляя во время правления С. Батория большинство, гусары к 1630 годам представляли менее половины всей кавалерии ВКЛ [4, с. 178–179].

Тем не менее гусарская конница оставалась элитным кавалерийским подразделением и продолжала сохранять свою значимость. Служба в гусарской коннице считалась престижной и прибыльной, гусары получали большее жалование и часто использовались для проведения торжественных мероприятий.

Гусарская хоругвь насчитывала обычно 120 – 150 человек, при этом гетманская хоругвь могла достигать 200 человек. Во главе хоругви стоял ротмистр, которым обычно являлся сам магнат или его приближенный. Заместителем ротмистра, а зачастую и реальным командиром хоругви являлся поручник. Хоругви продолжали комплектоваться по системе товарищеского почта. В почте чаще всего было 4-3 человека, товарищи составляли обычно около трети хоругви. В 1635 году, в войске ВКЛ, собранном для войны против Швеции, гусары составляли примерно 36% от всей кавалерии – 1250 человек [2, с.94].

Вместе с гусарами кавалерию «национального строя» образовывали и казацкие хоругви. В отличие от гусар количество казацких подразделений постепенно возрастало и к 1630-м гг. численность гусар и казаков в кавалерии ВКЛ стала примерно одинаковой. Связано это было как с некоторой большей универсальностью казацких хоругвей, так и с меньшей стоимостью ее содержания.

Внутри казацкой кавалерии иногда встречалось деление на собственно казаков и пятигорцев. Последние отличались более тяжелым наступательным вооружением – копьями, которые были сравнимы с гусарскими. При формировании пятигорских казацких хоругвей могла быть отдельно указана эта особенность их вооружения. Так, к примеру, в 1617 году жемайтский каштелян выставил почт из 30 человек, вооруженных «по-пятигорски копьями». Других заметных отличий у пятигорцев не было. Кроме того, к казацкой кавалерии также относили и татарские хоругви [2, с.101].

Формировались казацкие хоругви, как и гусарские, по системе товарищ – пахолик. Численность хоругви в среднем составляла 100 – 120 человек. Почты обычно состояли из 2 – 3 человек, Соотношение товарищей и пахоликов было сопоставимо с гусарскими отрядами и составляло соответственно 1 к 3 [2, с.104].

Вербовались в казацкую конницу преимущественно выходцы из мелкой шляхты. Возглавлял хоругвь ротмистр, как правило шляхтич, связанный с тем или иным магнатом, в первую очередь с гетманом. Постепенно, к 1630-м гг., во главе казацких хоругвей стали появляться и сами магнаты.

Во время подготовки войны со Швецией в 1635 году, вся кавалерия ВКЛ состояла из трех почти равных численно частей: гусар, рейтаров и казаков. Кавалерия «национального строя» таким образом составляла две трети всей конницы ВКЛ. Численность непосредственно казацких хоругвей немного уступала гусарам и составила 1020 человек [2, с.102– 03].

Стоит отметить, что в 1635 году войны со Швецией так и не произошло. При содействии французской дипломатии между Речью Посполитой и Шведским королевством было заключено Штумсдорфское перемирие, сроком на 26 с половиной лет, после чего армии ВКЛ и Короны были значительно сокращены.

После преобразований Владислава IV в армии ВКЛ сохранились и присущие ей до реформ недостатки, кроме того появились и некоторые новые негативные тенденции. Несмотря на возросшие мобилизационные возможности, численность армии ВКЛ оставалась сравнительно небольшой и даже несколько сократилась. Если во время войны в Инфлянтах в 1622 году, гетман К. Радзивилл располагал войском численностью около 10 000 человек, то во время Смоленской кампании 1633 – 1634 гг. и при подготовке войны со шведами в 1635 г. армия ВКЛ составляла 7 – 7,5 тысяч человек. При этом уменьшилось и соотношение войск ВКЛ и Короны, в 1633 г. войска ВКЛ составляли треть всей армии Речи Посполитой, в 1635 г. только четверть [3, с. 220–225], [5, с.40].

Еще одной негативной тенденцией в войсках ВКЛ стало увеличение количества «магнатских» подразделений. Гусарские хоругви и раньше формировались из числа приближенных «клиентов» магнатов, однако постепенно это явление распространилось и на другие подразделения. Фактически, на время войны, магнаты имели возможность просто переводить часть своих надворных войск на государственное содержание.

Благодаря этому, магнаты сохраняли тесные связи со своими войсками, что нередко приводило к неподчинению организации конфедераций. Отдельно стоит отметить, что

магнаты все чаще сами становились ротмистрами своих хоругвей, причем одновременно нескольких, особенно эта тенденция усилилась во время правления Владислава IV. В набранном в 1635 году войске великий гетман литовский К. Радзивилл являлся ротмистром в гусарской, рейтарской и казачьей хоругви, а также в роте польских гайдуков. Сын гетмана, Я. Радзивилл, был ротмистром рейтарской хоругви, всего в хоругвях непосредственно под руководством Радзивиллов находилось 710 человек. Полоцкий воевода Я. Кишка также одновременно являлся ротмистром гусарской и казачьей хоругви и роты пехоты польского типа, общая численность этих отрядов составляла 470 человек. Таким образом магнаты имели возможность получать еще и значительное жалование за исполнение обязанностей ротмистров в нескольких хоругвях [2, с.94–122].

Последовавшее за 1635 годом мирное «золотое десятилетие» позволило долгое время обходиться практически полностью без вооруженных сил, оставив на службе лишь некоторые гарнизоны замков. В 1645 году, король Владислав IV пытался получить согласие на сбор нового войска, однако сейм 1646 года постановил войско распустить, а также ограничить количество королевской гвардии [6, с.43].

Таким образом, накануне грозных событий середины 17 века в ВКЛ практически отсутствовали государственные постоянные вооруженные формирования.

Список источников и литературы

1. Дельбрюк, Г. Всеобщая история военного искусства / Г. Дельбрюк – М. : Эксмо, 2008. – 864 с.
2. Wisner, H. Wojsko litewskie I poł XVII wieku. Cz. 3. / H. Wisner // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. – 1978. – Т. 21. – S. 45–148.
3. Ksiecia, K. Radziwilla hetmana polnego WKL. Sprawy wojenne i polityczne 1621 – 1632. Paris: Druk. L. Martinet, 1859.
4. Пенской, В.В. Великая огнестрельная революция / В.В. Пенской – Москва: Эксмо, 2010. – 448 с.
5. Rachuba, A. Litewskie przygotowania do wojny ze Szwecją w 1635 roku / A. Rachuba // Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej obojga narodów ze Szwecją w XVII wieku. – Warszawa : Instytut historyczny uniwersytetu Warszawskiego, wydawnictwo DiG, 2007. – S. 33–43.
6. Volumina Legum /Wyd. J. Ohryzko. – Т.4. – Petersburg, 1860.

Anton Shiliayeu. GDL's cavalry after the reforms of Wladislaw IV. In the presented article, the state of affairs in the cavalry of the GDL after the transformations carried out in the beginning of the 1630s by the king of the Polish-Lithuanian Commonwealth Vladislav IV is considered. Particular attention is paid to the number of different cavalry formations, as well as the specifics of their operating after the reforms. The main reasons for military reforms, as well as their consequences, both positive and negative, are considered.

УДК 947.6 «1648-1651» «364»

С. А. Чаропка

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Ф. Скарыны

ПАКАЗАЧВАННЕ ЖЫХАРОЎ ПАЛЕССЯ Ў 1648–1651 ГАДАХ

У прадстаўленым артыкуле даследуецца працэс “паказачвання” насельніцтва Палесся ў перыяд казацка-сялянскай вайны 1648–1651 гг. Прасочваецца залежнасць гэтага працэсу ад падзей у суседняй Украіне. У артыкуле ахарактарызаваны асноўныя атрады мясцовых паўстанцаў, іх структура і арганізацыя.

Вайна – гэта заўсёды трагедыя, але, калі баявыя дзеянні вядуцца паміж жыхарамі адной дзяржавы, маштабы гэтай трагедыі павялічваюцца ў шмат разоў. Гісторыя Беларусі канца XVI – XVII ст. з’яўляецца красамоўным прыкладам гэтаму. Менавіта ў гэты перыяд складаны комплекс унутраных супярэчнасцей прывёў да перарастання сацыяльнага канфлікту на ўсходніх рубяжах Рэчы Паспалітай з плоскасці палітычнай канфрантацыі ў форму ўзброенай барацьбы. Беларускае Палессе ўяўляла сабою дастаткова цэласны рэгіён, які хаця і ўваходзіў у склад ВКЛ, але быў цесна звязаны і з украінскімі павятамі, што з 1569 г. апынуліся ў складзе Польшчы.

Адсутнасць трывалай дзяржаўнай мяжы паміж Польскім каралеўствам і ВКЛ спрыяла пранікненню на Палессе тых ідэй і тэндэнцый, якія выпрацоўваліся ў казацкіх колах на тэрыторыі Украіны, але былі блізкімі і да часткі жыхароў Беларусі. Гэтая акалічнасць яскрава праявілася падчас казацкага паўстання пад кіраўніцтвам Севярына Налівайкі ў 1595-1596 гг.

Казацкае паўстанне ў Запарожскай Сечы і яго разгортванне ў нацыянальна-вызваленчую вайну ўкраінскага народа не магло працці без следа для Беларусі. Перамогі казакаў над каронным войскам каля Жоўтых Вод і пад Корсунем спрыялі разгортванню сялянскага руху, яны дазволілі казакам і іх саюзнікам татарам хваляю разліцца па ўсёй Левабярэжнай Украіне, рабуючы і знішчаючы шляхту, каталіцкае і уніяцкае духавенства, яўрэйскае насельніцтва гэтага рэгіёна.

Падыход асноўных сіл казацкага войска Хмяльніцкага напрыканцы мая 1648 г. да Белай Царквы і з’яўленне казацкіх атрадаў ў Рэчыцкім і Мазырскіх павятах спрыялі разгортванню летам 1648 г. сялянскіх і мяшчанскіх паўстанняў у паўднёва-ўсходняй Беларусі. З’яўленне ўкраінскіх казацкіх атрадаў на беларускай тэрыторыі фактычна распачало неабвешчаную вайну двух палітычных суб’ектаў – ВКЛ і Запарожскай Сечы, ад імя кіраўніка якой дзейнічалі казакі.

Першыя казацкія загоны з’явіліся ў беларускім Палессі ў чэрвені 1648 г. З’яўленне загона беларускага шляхціца Пятра Галавацкага, які ў другой палове чэрвеня – пачатку ліпеня зрабіў рэйд са Старадубскага павята на Гомель, дало моцны імпульс да распаўсюджвання паўстанцкага руху сярод беларускіх сялян і мяшчан [1, с. 298]. У другой палове ліпеня з Украіны ў Беларусь былі накіраваны казацкія загоны пад кіраўніцтвам Антона Нябабы, Крывашапкі, Мікуліцкага, Філона Гаркушы, Яна Сакалоўскага, Грыцко Бута, Напальчыча, якія імкліва распаўсюдзіліся па Палессі, заклікаючы сялян і мяшчан далучыцца да іх.

Заклікі казацкіх правадыроў знайшлі падрыхтаваную глебу ў Беларусі, што садзейнічала актыўнаму далучэнню часткі беларускага насельніцтва да паўстання. Жыхары Брагіна, Лоева, Гомеля самі адчынілі брамы і ўпусцілі казакаў у гарады. Гэтыя загоны былі накіраваны для замацавання ў Палессі і Падняпроўі, прыкрыўшы, такім чынам, правы фланг асноўнага войска Багдана Хмяльніцкага. Стратэгічнай мэтай гэтых загонаў з’яўлялася пашырэнне паўстання ў Палессі і Падняпроўі [2, с.118].

Менавіта ў ходзе казацка-сялянскай вайны ў Палессі і Падняпроўі праявіўся такі феномен як “паказачванне” – далучэнне мясцовых жыхароў да казацкіх загонаў або стварэнне ўласных паўстанцкіх атрадаў. Аналіз крыніц дазваляе вызначыць, што працэс паказачвання насельніцтва Беларусі меў масавы характар, ён ахапіў у першую чаргу сялянства, мяшчанства, а таксама частку праваслаўнай шляхты. Разам са стварэннем шматлікіх дробных паўстанцкіх атрадаў, з канца лета 1648 г. у Беларусі актыўна ішоў працэс арганізацыі параўнальна буйных падраздзяленняў мясцовых паўстанцаў, якія ў сучаснай украінскай навуковай літаратуры часта ўзгадваюцца пад назвамі Брагінскі, Мазырскі, Тураўскі (Пінска-Тураўскі) і Рэчыцкі палкі [3, с.50, 52, 73; 4, с. 87, 90, 92].

У жніўні 1648 г. у выніку паўстання гараджан, у Рэчыцы быў створаны атрад з мясцовых жыхароў, які налічваў ад 700 да 1,5 тыс. чалавек. Паводле пратаколу допыту палонных казакаў, кіраўніком рэчыцкіх паўстанцаў быў Пакусін, які пазначаецца ў дакументах як палкоўнік, што ўскосна дае падставы меркаваць аб стварэнні мясцовага палка – буйнога атрада, які меў дакладную структуру. Пасля бітвы пад Лоевам у палон да

ўрадавага войска трапіў адзін з паўстанцаў – Ясько Трухамоўка, які на допыце даў цікавую інфармацыю. У 1648 - пачатку 1649 гг. ён быў сотнікам у Рэчыцы, што сведчыць аб наяўнасці структурнай арганізацыі рэчыцкіх паўстанцаў. Такім чынам, Рэчыцкі полк падзяляўся на больш дробныя падраздзяленні ўласцівыя казацкай вайскавай арганізацыі – сотні [5].

Падчас свайго існавання з канца лета 1648 г да вясны 1649 г. Рэчыцкі полк знаходзіўся пад камандаваннем гетмана войска Запарожскага. Аб гэтым сведчыць накіраванне ў Рэчыцу Б. Хмяльніцкім у жніўні-верасні 1648 г. казацкага палкоўніка Кемкі, які мусіў ажыццяўляць камандаванне паўстанцамі ў беларускім Палессі. Да таго ж, палова асабістага складу гэтага палка, які налічваў да 3 тыс. чалавек, складалася з украінскіх казакаў. На допыце палонны казак асобна выдзяліў, што адна палова палка складалася з сялян, другая з казакаў.

Падобны да Рэчыцы працэс праходзіў у жніўні 1648 г. у Мазыры, дзе паўстаўшыя жыхары горада і наваколля стварылі атрад колькасцю 400-500 чалавек пад кіраўніцтвам мясцовага мешчаніна І. Столяра, які, паводле паказанняў палонных казакаў, таксама пазначаецца як палкоўнік. Арганізацыйна Мазырскі полк складаўся з некалькіх соцень, адна з якіх прадстаўляла ўласна гараджан павятовага цэнтра, астатнія жыхароў наваколля. На чале асобнай мяшчанскай сотні стаў невядомы сядзельнік, якога ў крыніцах называюць мянушкай “Сядляр”. Мазырскія паўстанцы мелі непасрэдныя сувязі з вышэйшым кіраўніцтвам украінскіх казакаў, у прыватнасці, ад Хмяльніцкага Сядляр атрымаў ліст, які даваў яму права набіраць людзей у мяшчанскі атрад. Фрагментарныя звесткі дазваляюць меркаваць аб тым, што працэс фарміравання падраздзялення казацкага тыпу ішоў таксама ў Гомелі. Паводле звестак палонных, у Гомелі летам 1648 г., як і ў іншых гарадах і вёсках Рэчыцкага і Мазырскага павеатаў, “усе паказачыліся і паабяцалі адзін аднаму абараняцца да апошняга” [2, с. 105].

Значную падтрымку ўкраінскія казакі атрымалі ад жыхароў Брагіна, які ўваходзіў у склад Кіеўскага ваяводства Польшчы. Атрад Кізімы, які дыслацыраваўся каля Брагіна, налічваў каля 12 тыс. казакаў і паўстанцаў. Перад ім была пастаўлена задача абараняць Рэчыцу і Мазыр ад наступлення войска ВКЛ у жніўні 1648 г. Пасля смерці Кізімы ў верасні 1648 г. на чале палка стаў Ф. Гаркуша, падчас камандавання якога полк складаўся з двух буйных падраздзяленняў, што налічвалі “па 15 соцень, у адных па 500 людзей, а ў іншых менш” [2, с. 161]. Другое месца ў іерархіі кіраўніцтва палка (магчыма, намесніка палкоўніка) займаў Г. Бут, пад камандаваннем якога знаходзілася палова казакаў палка. Да канца жніўня становішча паўстанцаў у Рэчыцкім і Мазырскім павеатах стала настолькі трывалым, што казакі перанеслі сваю скарбніцу з Чарнігава ў Гомель [6, с. 36].

Разгром казакаў пад Слуцкам перашкодзіў распаўсюджванню паўстання ў цэнтральнай Беларусі, даў магчымасць шляхецкім сілам прыпыніць наступленне казакаў на гэтым участку баявых дзеянняў. Разам з тым паход Я. Сакалоўскага аказаўся не зусім дарэчным. Рух казацкага атрада па Палессі садзейнічаў актывізацыі паўстання на Тураўшчыне і Піншчыне. Пінскі маршалак Л. Ельскі 24 жніўня 1648 г. адзначае: “Набліжаецца вораг казацкі да Турава і Давыд-Гарадка” [7].

У верасні 1648 г. узнік атрад мясцовых паўстанцаў у Тураўскай воласці. Дакладную колькасць тураўскіх паўстанцаў устанавіць вельмі складана, яна вагалася ў залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі. Ядро атрада складалі каля 400 чалавек, аднак у перыяд найвышэйшага ўздыму барацьбы колькасць паўстанцаў павялічвалася да 2 і больш тысячы чалавек, якія прадстаўлялі ў асноўным мясцовае сялянства і тураўскіх мяшчан. Шляхціц А. Янкоўскі паведамляе, што паўстанцы выбралі “паміж сабой палкоўнікаў, сотнікаў, пісараў, атаманаў, асавул” [8]. Кіраваў тураўскімі паўстанцамі мешчанін Пракоп Цыўка, які, паводле допыту палонных, называў сябе палкоўнікам тураўскім, яго намеснікам з’яўляўся Кандрат Цыўка [8]. Структурна полк складаўся з некалькіх соцень, аб існаванні адной з іх – Тураўскай сотні сведчыць ліст П. Цыўкі тураўскаму сотніку Гаўрыле ад 2 лістапада 1648 г. [4, с. 92].

Паўстанцкія атрады былі створаны таксама жыхарамі Кажан-Гарадка і Давыд-Гарадка [9]. У кастрычніку 1648 г. мясцовыя жыхары “сабралі грамаду ў некалькі тысяч чалавек з

воласці Гарадоцкай, узброіліся стрэльбамі, шаблямі, рагацінамі, выбралі з іх ліку палкоўнікаў, сотнікаў на казацкі манер”[10]. У студзені 1649 г. у атрадзе налічвалася некалькі соцень чалавек, якія складалі аснову падраздзялення. Палкоўнікам быў выбраны мясцовы войт І. Багдашэвіч, пры якім сфарміравалася паўстанцкая адміністрацыя з ліку гараджан і сялян. На думку У.У. Крывашэі, Давыд-Гарадоцкі атрад меў статус сотні ў складзе Тураўскага (Турава-Пінскага) палка[3, с. 52].

Сваеасаблівы “казацкі полк” утварыўся і ў Гомелі [2, с. 211]. Колькасць паўстанцаў у Гомелі складала ад некалькіх соцень да 2,5 тыс.

Вясной 1649 г. цэнтрам канцэнтрацыі паўстанцаў і казакаў у Беларусі стала Брагіншчына. Тут, па звестках невядомага шляхціца, размясціліся каля 6 тыс. казакаў пад кіраўніцтвам палкоўніка Макеры, недалёка ад яго стаяў таксама 6-тысячны загон палкоўніка Напльчыча. Паміж асобнымі аддзеламі войска ВКЛ і паўстанцкімі атрадамі адбываліся дробныя баявыя сутыкненні. У першыя дні чэрвеня ў раёне Лоева адбыўся бой шляхецкага атрада Шалеўскага з атрадам мясцовых паказачаных сялян брагінскага сотніка Феська з Лоева. Нягледзячы на актыўнасць сялянства, мясцовыя паўстанцы, тым не менш, не мелі дастатковых сіл для сур’ёзнага наступлення на сілы ўрадавага войска. Асноўныя спадзяванні яны ўскладвалі на новыя казацкія загоны з Украіны.

Аднак дзейнасць названых фарміраванняў паказачаных мяшчан і сялян аказалася караткачасовымі, а самі гэтыя атрады – нетрывалымі. Адсутнасць дакладна вызначанага кіраўніцтва, вайсковага досведу і псіхалагічнай падрыхтоўкі ва ўмовах наступлення дзяржаўнага войска прывяло да разгрому гэтых атрадаў і зыходу іх рэшткаў на Украіну.

Абвастэрне становішча на Украіне ў 1650 г. прывяло да спроб адраджэння паўстанцкіх баявых адзінак. У лістападзе 1650 г. адраджэўцаў полк тураўскіх паўстанцаў, які складаўся з трох соцень: тураўскай на чале з Сямёнам Праскурнай, алеўскай на чале з Турчыновічам і сушчанскай на чале з Уласам Баброўнікам [11, с. 52]. У Падняпроўі асабліва вызначыліся актыўнасцю атрады пад кіраўніцтвам Кастырэнкі і Окшы. Ужо ўвесну 1651 г. тут было ахоплены паўстаннем некалькі дзесяткаў тысяч сялян. Сяляне збіраліся ў атрады і дзейнічалі партызанскімі метадамі, нападлі на шляхецкія сядзібы. Сялянскія паўстанні выбухнулі ў раёне Гомеля, Лоева, Магілёва, Чачэрска, Крычава. Разгарэлася полымя барацьбы і ў заходнім Палессі. Напрыканцы мая 1651 г. тураўскі войт паведамляў, што яго воласць уся поўнасцю ўзбунтавалася, што было звязана са з’яўленнем тут буйнога атрада Ф. Гаркушы. Але паспяховае наступленне войска ВКЛ прывяло да выцяснення з Беларусі казакаў і паказачаных сялян і іх адыходу на Украіну.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza W. Litowskiego. Wydane z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego. – Poznań: u braci Scherków, 1889. - Т. 2.
2. Документы об Освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – Киев: Наукова думка, 1965. – 825 с.
3. Кривошея, В.В. Українська козацька старшина. Ч.1. Урядники гетьманської адміністрації/ В.В. Кривошея. - 2-е вид. доп., уточ., вип. – Київ: «Стилос», 2005. – 260 с.
4. Сергійчук, В.І. Військова-територіальна організація народної армії в перший період Визвольної війни 1648-1654 рр./ В.І. Сергійчук // Український історичний журнал. – 1982. - № 7. – С. 85-92
5. Львоўская навуковая бібліятэка імя В. С. Стэфаніка Нацыянальнай Акадэміі навук Украіны (ЛНБ). – Ф. Асалінскіх – Спр. 225/II. – Арк. 249-250.
6. Чернигову 1300 лет: Сб. документов и материалов / сост. С. М. Мельник [и др.] – Киев, Наукова думка, 1990. – 366 с.
7. ЛНБ. – Ф. Асалінскіх – Спр. 225/II. – Арк. 137 адв.
8. ЛНБ. - Ф. Асалінскіх. – Спр. 3882. -Арк. 55 адв.
9. ЛНБ. – Ф. Асалінскіх – Спр. 225/II. – Арк. 152 адв.

10. Нацыянальны гістарычны архіў беларусі (НГАБ). – Ф. 694. – Воп. 4. – Воп. 4. – Спр. 906. – Арк. 52–53.

11. Крип'якевич, І.П. Богдан Хмельницький / І.П. Крип'якевич.– Київ, Наукова думка, 1954. – 534 с.

Stanislau Czaropka. Joining the Cossacks, the inhabitants of Palesie in 1648-1651. In the present article examines the process of accession to the Cossacks population Palesie during Cossack and peasant war 1648-1651. Traced the dependence of the process on the events in neighboring Ukraine. In the article the basic units of local rebels, their structure and organization.

УДК 94 (4 Укр) "17" (092)

Я. М. Страшко

Нежынскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Мікалая Гоголя

ГЕОРГІЙ КАНІСКІ Ў КУЛЬТУРНАЙ І РЭЛІГІЙНАЙ СПАДЧЫНЕ УКРАЇНЫ І БЕЛАРУСІ

У артыкуле прааналізавана дзейнасць Георгія Каніскага ў кантэксце гісторыі Кіева-Магілянскай акадэміі як яе гадаванца, выкладчыка і кіраўніка. Вызначана роля архібіскупа як носьбіта ўкраінскіх царкоўных і культурных традыцый на тэрыторыі Беларусі. Аўтар прыходзіць да высновы, што Георгій Каніскі як епіскап і архіепіскап Беларускі стаў своеасаблівым мастом яднання гуманістычнай культуры і грамадскай ідэалогіі ўкраінскага і беларускага Асветніцтва XVIII ст.; адным з кампаніяў у падмурку будавання рацыяналістычнага мыслення і лепшых ідэалаў чалавека Новага тыпу.

XVIII ст. называюць «эпохай Асветніцтва» або «Стагоддзем розуму». Гэтая гісторыка-культурная характарыстыка накладваецца перш за ўсё на вядомую перыядызацыю: барока, ракако, класіцызм. А з іншага боку, трэба перш за ўсё ўсвядоміць, што XVIII ст., як «Стагоддзе розуму», было перыядам па-сапраўднаму выбітных эпохальных адкрыццяў у галіне навукі і грамадскай думкі. Па філасофска-антрапалагічнай характарыстыцы XVIII ст. стала эпохай фарміравання чалавека новага тыпу – Homo Novus. Перш за ўсё, гэты чалавек з рацыяналістычным светапоглядам, творчы розум якога вызначае шэраг ментальных прывычак; чалавек дынамічны і «адкрыты» да каштоўнасцей дамінацый; чалавек з высокай асабістай самасвядомасцю, які творча асэнсоўвае і развівае традыцыі [1].

Менавіта такую персону культурна-асабістага тыпу – выдатнага дзеяча Украіны і Беларусі XVIII ст. прадстаўляў архіепіскап Магілёўскі, Мсціслаўскі і Аршанскі Георгій Каніскі. Ён жыў у пераломную эпоху, якая паклала канец бязмежнаму панаванню тэалогіі ў свядомасці людзей. Філасоф, паэт, рэктар Кіева-Магілянскай акадэміі, асветнік – усе гэтыя якасці натуральна інтэграліся ў своеасаблівы маналіт яго неардынарнай асобы і ў яго арыгінальную творчасць. Ён нарадзіўся і сфармаваўся як асоба ва Украіне, аднак сілай абставінаў нёс сваё духоўнае служэнне на тэрыторыі беларускіх зямель, сярод беларускага насельніцтва. Тут ён максімальна рэалізаваў ўласны досвед.

Абмежаваныя рамкі артыкула не дазваляюць усебакова прааналізаваць гістарыяграфію названай тэмы. Можна толькі сцвярджаць, што на працягу двух стагоддзяў вакол фігуры Георгія Каніскага ніколі не было інфармацыйнага вакууму, яго імя пастаянна заставалася на старонках навуковых выданняў. У працах XIX ст. у асноўным асвятлялася выкладчыцкая і грамадска-прапагандысцкая дзейнасць Каніскага [2]. Хоць можна канстатаваць, што ў пэўнай ступені складвалася і гістарыяграфічныя традыцыя зацвянення Георгія Каніскага такімі фігурамі, як Феафан Пракаповіч і Рыгор Скаварада. Адным з

доказаў можа быць той факт, што М.С. Грушэўскі ў сваёй манаграфіі «3 гісторыі рэлігійнай думкі на Украіне» чамусьці «забыўся» нават згадаць пра Георгія Каніскага [3].

У XX ст. гістарыяграфічныя акцэнтны зрушыліся ў плоскасць філасофскіх поглядаў Каніскага, што цалкам апраўдана, паколькі акадэмічны філасофскі курс яго лекцый для свайго часу быў адным з самых наватарскіх [4]. Акрамя таго, на працягу пазначанага часу не знікае цікавасць даследчыкаў да версіі яго магчымага аўтарства «Гісторыі Русаў» [5]. З набыццём незалежнасці Украіны ў айчынай гістарычнай навуцы актыўна даследуюцца філасофскія погляды Георгія Каніскага, збольш ў кантэксце аналізу творчасці іншых навукоўцаў Кіева-Магілянскай акадэміі. І ўсё па-ранейшаму актуальнымі застаюцца: акадэмічнае выданне філасофскай [6], рэлігійнай, літаратурнай спадчыны Георгія Каніскага; сучасны і творчы аналіз яго гісторыясофіі і прапаведніцкай дзейнасці [7].

Кратка спынімся на асноўных вехах жыццёвага шляху Георгія Каніскага і значэнні Кіева-Магілянскай акадэміі ў яго асобістым фарміраванні.

Колыбель Нежин, Киев мой учитель;
Я в тридцать восемь лет сделался Святитель.
Семнадцать лет боролся я с волками,
А двадцать два, как Пастырь, отдохнул с овцами.
За претерпённые труды и непогоду
Архиепископом и членом стал Синоду.
Георгий именем, я из Конисских дому,
Коню подобен бывал почтовому...

Так вобразна і кратка апісаў свой жыццёвы шлях архіепіскап Беларускай Георгій Каніскі ў эпітафіі незадоўга да смерці. Георгій (свецкае імя Рыгор) нарадзіўся 20 лістапада (1 снежня) 1717 у г. Нежын і належаў да старадаўняга роду, які з сярэдзіны XVII ст. займаў прыкметнае і стабільнае становішча ў сацыяльнай структуры левабярэжнай Украіны. «Але гэта віднае становішча Каніскія займаюць не ў асяроддзі шляхты, а сярод Нежынскага паспальства ... Не казацтва, а Магдэбургскае права было сферай дзейнасці Каніскіх» [8].

Верагодна, грамата 1659 г. Ерамію Касьяновічу Каніскаму (першы з вядомых нам нежынскіх Каніскіх) ад польскага караля Яна Казіміра не давала права на шляхецтва [8, С. 42, 72]. Таму род Каніскіх ў XVIII ст. – гэта прадстаўнікі «новых людзей», якія з прычыны рэформаў Пятра I мелі перспектывы прасоўвання па службовай лесвіцы на падрасійскіх украінскіх землях. «Новыя людзі» знаходзіліся ў сацыяльных супярэчнасцях з радавітай шляхтай, падтрымлівалі абсалютызм і асвечанага манарха. Напэўна, такая гістарычная сітуацыя ўплывала на фарміраванне Каніскага, яго ідэалы і ўчынкі.

Аб дзіцячых гадах Рыгора не захавалася ніякіх звестак. Вядома толькі, што ў адзінаццаць гадоў, пасля заканчэння пачатковай школы Нежынскага палка яго аддаюць на навучанне ў Кіева-Магілянскую акадэмію. Адзначым асноўныя вехі акадэмічнага шляху Каніскага: ён прайшоў дарогу ад студэнта (1728–1743 гг.) да прафесора піітыкі (1744–1747 гг.), філасофіі (1747–1751 гг.), багаслоўя (1751–1755 гг.), а таксама пасадаў прэфекта (1747–1751 гг.) і рэктара акадэміі (1751–1755 гг.).

Траціна жыцця Георгія Каніскага прайшла ў сценах Кіева-Магілянскай акадэміі. Гэта былі гады яго дзяцінства, юнацтва, росквіту творчых сіл і фарміравання творчай індывідуальнасці. Яго вучылі выдатныя выкладчыкі, паслядоўнікі прагрэсіўных ідэй Новага часу Стэфан Каліноўскі, Сільвестр Кулябка, Міхайла Казачынскі, Сімяон Тадорскі. У 1747 г. мітрапаліт Кіеўскі Цімафей Шчарбацкі, заўважыўшы значныя поспехі маладога прафесара, спрыяў пераходу Георгія на кафедру філасофіі з прадастаўленнем яму пасады прэфекта акадэміі. За час працы на кафедры Каніскім былі прачытаны два філасофскія курсы. Навуковы патэнцыял Георгія Каніскага сведчыць аб прыкметным прагрэсе ў развіцці сацыяльных і філасофскіх ведаў ў XVIII ст. Істотным метадалагічным зрухам і сходам ад існуючай парадыгмы стаў прынецп Каніскага «гадоўлі» чароўнага (наявнасць якога прызнае

навуковец) і натуральнага. У працы «Маральная філасофія, або этыка» Каніскі спрабуе паказаць, што актыўны характар чалавечай дзейнасці і паводзін вызначаюцца «свабодай волі». Аўтар вылучае волю «як цырыцу», але яна «сама сабой несвядомая і неспрактываваная», а таму розум у выніку ўзаемадзеяння з воляй прадвызначае адпаведныя чалавечыя дзеянні [9]. Упершыню ва ўкраінскай навуковай літаратуры Каніскі даў глыбокі аналіз механізмаў чалавечай дзейнасці, досыць блізкі да сучаснага разумення гэтай праблемы [9 С. 131]. Георгій Каніскі змог гарманічна спалучыць у сабе рэлігійнага дзеяча і навукоўца, які імкнецца да новых ведаў. Па словах М. Лінчэўскага, менавіта дзякуючы рознамернаму спалучэнню і размежаванню навукі і веры Каніскі стаў прадстаўніком новага кірунку ў выкладанні філасофіі ў акадэміі [10].

У 1751 г. Каніскі быў прызначаны на пасаду прафесара багаслоўя. Да выкладання новага акадэмічнага прадмета ён паставіўся з такой жа стараннасцю, як і да папярэдніх, дэманструючы магутны інтэлект і творчыя магчымасці. «Што за розум, што за пазнанні ва ўсіх тагачасных навук, што за здольнасць, што за рэўнасць да сваёй прафесарскай дзейнасці былі ў Георгія Каніскага, гэта ясна паказваюць пакінуты ім Філасофская і Багаслоўская сістэмы, якім ... перасягнуў ён усіх і папярэднікаў сваіх, і пераемнікаў: так яны апрацаваны, так напоўненыя вучонымі звесткамі» [11].

Для развіцця тэорыі паэтыкі ва Украіне важнае значэнне мела работа Г. Каніскага над акадэмічным курсам «Правілы паэтычнага мастацтва» (1746). Для прыкладаў аўтар у асноўным карыстаўся вершамі Ф. Пракаповіча, палкім прыхільнікам ідэй якога быў на працягу ўсяго жыцця. У 1747 г. на сцэне акадэміі была пастаўлена драма-маралітэ Каніскага «Уваскресенне мёртвых ...», у якой адлюстроўваліся сацыяльныя антаганізмы ўкраінскай жыцця XVIII ст., свавольства казацкай старшыны, прадажнае судаводства і г.д. [12]. Сучаснікі высока ацанілі наватарства Рыгора Каніскага ў тэорыі і практыцы ўкраінскага вершаскладання.

Кіева-Магілянскі перыяд ў жыцці і творчай дзейнасці Георгія Каніскага завяршыліся, калі 14 кастрычніка 1754 памёр праваслаўны епіскап Магілёўскі Еранім Валчанскі, і выбар духавенства Беларусі прыпаў на Георгія. 23 траўня 1755 г. кароль Аўгуст III, нягледзячы на ўсе «старанні» каталіцкага і уніяцкага духавенства, надаў Каніскаму прывілей на «епіскапа Беларускага, Мсціслаўскага, Аршанскага і Магілёўскага з усімі правамі біскупскай улады і юрысдыкцыі, і з правам на валодання рознымі мясцовасцямі і ўгоддзямі» [13]. 20 жніўня 1755 ён быў пасвечаны ў епіскапскі сан Кіеўскім мітрапалітам Цімафеем Шчарбацкім.

Зразумела, вектар жыцця Георгія Каніскага істотна змяніўся: ганаровая і параўнальна спакойная дзейнасць на пасадзе рэктара Кіеўскай акадэміі – аднаго з самых прэстыжных вышэйшых навучальных устаноў як у Еўропе, так і ў Расіі, саступіла месца напружанаму і насычанаму сацыяльнымі супярэчнасцямі быцццю. Як ва Украіне, так і ў Беларусі царква задавала тую вертыкаль, якая арганізоўвала ўвесь грамадскі ландшафт. Асаблівым пунктам напружання, своеасаблівым нервовым чыннікам было яшчэ і тое, што Магілёўская кафедра была адзінай праваслаўнай у складзе Рэчы Паспалітай.

Па словах самога біскупа Георгія, па прыбыцці ў Беларусь ён застаў такіх святароў, якія «ні членаў веры хрысціянскай не ведалі, ні сілы закона Богага не разумелі» [8, С. 57]. Таму сваю дзейнасць Каніскі пачаў з клопату пра падрыхтоўку годных і адукаваных святароў. Асветніцкая традыцыя Кіева-Магілянскай акадэміі і перакананне Георгія ў тым, што здольнасць да навучання з'яўляецца спецыфічнай рысай і натуральнай патрэбай чалавека, дазволілі яму ў 1757 заснаваць ў Магілёве семінарыю. У прамове ў гонар адкрыцця семінарыі Каніскі выклаў ўласнае асветніцкае крэда: калі раней адукацыя была даступным толькі заможным, то зараз «вам у галіны пагарджаны ўбогіх каранёў мяшчанства і нават самога поселянства гэтае шчасце ў рукі дасталася» [17, С. 46]. Па неаднаразовым звяртаннем Каніскага ў Кіеўскую акадэмію з просьбай даслаць выкладчыкаў, у розны час у Магілёўскай семінарыі працавалі выхаванцы акадэміі: Скальскі, Багуслаўскі, Грыгаровіч, Цвітковскі і інш. [14]. Гэтая традыцыя не была парушана і пасля смерці Г. Каніскага.

Паклаўшы пачатак крыніцы фарміравання адукаваных праваслаўных беларускіх святароў, Георгій паклапаціўся і аб асвеце тых святароў, якія ўжо былі ў Магілёве. Ён стварыў пры архірэйскай доме друкарню, у якой было надрукавана «катихизис або скарочанае хрысціянскае вучэнне» Феафана Пракаповіча з уласнымі каментарамі і дапаўненнямі.

На працягу епіскапскай дзейнасці Г. Каніскі актыўна ўкараняе свае гуманістычныя ідэі, адкрывае школы, піша і выдае навуковыя працы, мастацкія творы і навучальныя дапаможнікі. Погляды Г. Каніскага мелі прагрэсіўны грамадскі сэнс і служылі далейшаму распаўсюджванню асветніцкай ідэалогіі.

Паводле ўласна выпрацаванай канцэпцыі чалавечай актыўнасці, Георгій Каніскі памяркоўна вылучаў асноўныя сацыяльныя арыенціры, якія былі накіраваны на дасягненне «карыснага ці бескарыснага» ў жыцці чалавека. Актыўнасць ён звязваў з грамадскай дзейнасцю і адказнасцю чалавека за свой выбар і ўчынкi. Зямная жыццядзейнасць чалавека, па канцэпцыі біскупа Георгія, складае сэнс чалавечай дабраты, хоць ёсць і вышэйшую карысць, якое «падрыхтаваў чалавеку Бог» ў тым свеце, затое не выключае неабходнасці зямнога шчасця [9, С. 130-131].

Прынцыпы маральнага ідэалу ў грамадскім жыцці Георгій Каніскі гарманічна і цесна ўв'язваў з «адданасцю радзіме і спагадай да бяздольных і няшчасных», а таксама з дынамічнай дзейнасцю Беларускага біскупа ў семнаццацігадовым «змаганні з ваўкамі». Цікавыя звесткі знаходзім у А. Пушкіна і І. Срабніцкага. У 1759 г. ў Полацкім ваяводстве з'яўляецца адна з каталіцкіх місій на чале з дамініканцам Аўлачынскім. Дамінікане сілай адабралі ў праваславных прыхаджан Праабражэнскую царкву, сілком хрысцілі дзяцей паводле каталіцкага абраду і тварылі іншыя бясчынствы. Каніскі пісаў скаргі ў Сінод і каралю, але яны не далі ніякага выніку. І тады Георгій вырашыў асабіста аб'ехаць сваю епархію, «дабы не паказаць себя не только перед бедными, гонимыми паствы своей людьми, но и перед самим нападающим наемником, видящим волка грядуща и бегяуща» [15]. Архіўныя матэрыялы і дакументальныя крыніцы пераканаўча ілюструюць ўсебаковую дзейнасць Каніскага па абароне праваслаўнага насельніцтва. Так, атрымаўшы ад Кацярыны II грамату да польскага караля [16], Георгій ў 1765 г. з'явіўся ў Варшаве і 27 чэрвеня прамовіў перад каралём бліскучую прамову на латыні, перакладзеную затым на еўрапейскія мовы, з запалам абараняючы праваслаўных Рэчы Паспалітай. 24 верасня 1766 г. адкрыўся чарговы Варшаўскі сейм, на якім зноў-такі адзіным абаронцам праваслаўных быў Георгій Каніскі [17]. Варта ўгадаць і такі гістарычны факт. Дзякуючы Каніскаму, былі спынены шматгадовыя спрэчкі паміж Магілёўскай і Кіеўскай епархіямі за права валодання некаторымі манастырамі, якія знаходзіліся на тэрыторыі Магілёўскай епархіі, але падпарадкоўваліся Кіеву. «Пры іншых выбітных і выдатных якасцях свайго розуму і характару, – пісаў прафесар Цітоў, – Вялебны Георгій Каніскі валодаў яшчэ і рэдкім арганізатарскім талентам добрага адміністратара» [18]. Георгій звярнуўся да мітрапаліта Арсена Магілянскага з прапановай перадаць гэтыя манастыры ў яго «дагляд і кіраванне». Ён веў гэтую справу так умела і прыгожа, што Кіеўскаму мітрапаліту нічога не заставалася, як прыняць прапанову Каніскага.

З далучэннем Беларусі да складу Расійскай імперыі жыццёвы перыяд «барацьбы з ваўкамі» Каніскага саступіў часу «адпачынку з Авечкам». Аднак, межы артыкула не дазваляюць закрануць гэтае пытанне. Па імянным указе Кацярыны II 23 верасня 1783 Георгій Каніскі быў узведзены ў сан архіепіскапа Беларускага і чальца Святога Сінода. Памёр Георгій Каніскі 13 лютага 1795 г. і быў пахаваны ў Спаскай царкве г. Магілёва, з якім лёс звязваў значную частку яго жыцця і дзейнасці.

Пасля служэння Кіева-Магілянскай акадэміі і Украіне Георгій Каніскі як епіскап і архіепіскап Беларускай стаў своеасаблівым мастом яднання гуманістычнай культуры і грамадскай ідэалогіі ўкраінскага і беларускага Асветніцтва XVIII ст.; адным з камянёў ў падмурку будавання рацыяналістычнага мыслення і лепшых ідэалаў чалавека Новага тыпу.

Спис крыніц і літаратуры

1. Демин, А.С. Активность литературных героев и деловая жизнь России второй половины XVII в. // Культурное наследие Древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. – М., 1976. – С. 190 – 194; Черная Л. Русская культура Переходного периода от Средневековья к Новому времени (Философско-антропологический анализ культуры). – М., 1999. – С. 173.
2. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-русской церкви. – СПб, 1827. – Т. 1; Булгаков Макарий. История Киевской Академии. – СПб, 1843; Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академией. – К., 1858. – Ч. II; Филарет (архиепископ). История русской церкви. Период пятый (1721 – 1826 г.г.). – М., 1888; Конисский Г. Слова и речи. – Могилев, 1892; Горленко В. Южно-русские образы и портреты. – К., 1898 та ін.
3. Грушевский, М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
4. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., 1904; Вишневецкий Д. Киевская Академия в 1-й половине XVIII ст. – К., 1903; Протасевич В.И. Социально-политические и философские взгляды Конисского // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI – нач. XIX в. – Минск, 1962; Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII – XVIII ст. – К., 1978; Кашуба М.В. Трактатування Георгієм Кониським проблеми матерії // Від Вишенського до Сковороди. – К., 1972 та ін.
5. История Русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, Архиепископа Бѣлорусскаго. – М., 1846; Віднов В. Нова праця з обсягу української історіографії. – Львів, 1924; Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Поветика. – К., 1939; Історія Русів. – К., 1991; Драгоманив М. Про «Історію Русів» // Пам'ять століть. – 1996. – №2; Толочко О. О.П. Оглоблін та його монографія про автора «Історії Русів» // Київська старовина. – 1997. – № 6 та ін.
6. Кониський, Г. Філософські твори. – К., 1990.
7. Українська літературна енциклопедія. / За ред. Дзевєріна І.О. У 5-ти томах. – Т. 2. – К., 1990. – С. 551; Фощан Я. Відображення гносеологічної позиції Георгія Кониського в процесі його культурно-освітньої діяльності // Українознавство. – 2010. - №14 та ін.
8. Сребницький, И.А. К биографии Георгия Конисского// Сборник историко-филологического общества при институте князя Безбородько в Нежине. – К. 1896. – с. 43.
9. Соціологічна думка України. За ред. М.В. Захарченка. – К., 1996. – С. 130.
10. Линчевский М. Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии // Труды Киевской духовной академии. Сент., 1870. – С. 538.
11. Булгаков, М. История Киевской Академии. – СПб., 1843. – С. 162 – 163.
12. Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – С. 551.
13. Кашуба, М.В. Георгий Конисский. – М., 1979. – С. 47.
14. Хижняк З.И. Киево-Могиланская академия. – К., 1988. – С. 226.
15. Пушкин А.С. Собрание сочинений. – Т. 6. – М., 1962. – С. 94;
16. Бережков М.М. Георгий Конисский // Новое время. – 1895. – 11(23) февраля.
17. Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 11. – С. 589.
18. Титов Ф.И. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII–XVIII в.в. – К., 1905. – Т.3. – Ч.1. – С.105.

Eugenia Strashko. Georgiy Konissky in the cultural and religious heritage of Ukraine and Belarus. The article analyzes the work of Georgiy Konissky in the context of the history of Kyiv-Mohyla Academy as her pet, teacher and leader. The role of the Archbishop as a carrier of Ukrainian religious and cultural traditions on the territory of Belarus. The author comes to the conclusion that George Konissky as bishop and archbishop of Belarus became a kind of a bridge of unity of humanistic culture and social ideology of the Ukrainian and Belarusian Enlightenment XVIII century.; one of the foundation stones in the construction of rational thinking and the best ideals of the new type of man.

А. М. Кротов
Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

АРХИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ БЕЛОРУССКОГО СТЕРЕОТИПА ПОЛЯКА (ПЕРИОД НОВОГО ВРЕМЕНИ)

В статье показана ценность архивных документальных материалов как источниковой основы для изучения белорусского стереотипа поляка в период нового времени. Автор делает вывод, что в рамках историко-имагологического исследования эти материалы имеют второстепенное значение, т.к. приводят факты из истории польского присутствия в Беларуси, практически ничего не сообщая об эмоционально-психологической реакции белорусов на него, предопределившей характер данного стереотипа и направление его развития

Исследование белорусского стереотипа поляка, существовавшего в период нового времени, а точнее – его историческая реконструкция – является не таким простым делом, как это может показаться на первый взгляд. Поскольку в полном виде он не представлен ни в одном из источников, его приходится реконструировать из разрозненных элементов, имеющих в источниках разных типов и видов.

Поскольку в основе деления исторических источников на типы лежит способ кодирования заключённой в них информации, большинство историков и источниковедов считает, что в иерархии источников самый высокий статус имеют письменные, разделяющиеся на две большие категории. К одной из них относятся нарративные источники, которые были созданы как связное повествование о прошлом или как рассказ о настоящем, предназначенный для современников или потомков. К другой – те письменные источники, которые создавались людьми в процессе их личной и общественной жизни для удовлетворения потребностей, возникающих в результате их экономической, политической, культурной и иной деятельности. Внутренним признаком, отличающим документальные источники от повествовательных, является преобладание в источнике отображения или воплощения действительности. Проще говоря, если источник больше рассказывает о прошлом, совершившимся до возникновения самого источника, или повествует о настоящем в виде связного рассказа – перед нами источник повествовательный; если автор источника не ставит своей целью дать связный рассказ о событиях, а просто фиксирует происходящее, то мы имеем дело с документальным источником.

Любой национальный стереотип, в том числе и белорусский стереотип поляка, является не просто нетипичным, но и весьма специфическим предметом исследования для каждого историка, если он, конечно, не работает в междисциплинарной области, где интересы исторической науки пересекаются с интересами других общественных наук – социологии, политологии, психологии, культурологии, лингвистики.

Белорусский стереотип поляка являет собой собирательный мислеобраз, сформировавшийся в результате долгого сосуществования белорусов и поляков на одной территории со всеми вытекающими из этого возможностями взаимного изучения и оценки. И хотя в ходе этого сосуществования не возник белорусско-польский национальный конфликт, всё же у белорусов сформировалось негативное отношение к полякам. Не только потому, что белорусы были лишены возможности быть хозяевами в своей стране, и вынуждены были терпеть демонстрируемое поляками социально-политическое, экономическое и культурное превосходство, но ещё и потому, что позитивных национальных стереотипов (если это, конечно, не автостереотипы) не бывает в принципе. Поскольку психологической основой любого национального стереотипа является предубеждение, эмоциональное выходит в нём на передний план, отгесняя рациональное. Но как в источниках фиксируются эмоции? И в каких именно источниках они фиксируются прежде всего?

Для успешной работы исследователю-историку требуется не только кропотливость и непредвзятость в работе с историческими источниками, но и глубокие знания предмета исследования, широкий профессиональный и культурный кругозор. Тем не менее, очевидно, что ценную, эмоционально окрашенную информацию о прошлом содержат, в первую очередь, памятники устного народного творчества. Однако чтобы стать источником и быть использованной историком, она должна быть материально зафиксирована. Стараниями этнографов второй половины XIX – начала XX в. собрано и опубликовано немало фольклорных материалов, которых содержат необходимые для реконструкции белорусского стереотипа поляка элементы. Эти материалы и являются тем фундаментом, на котором представляется возможным выстраивать какие-то умозаключения, касающиеся данного стереотипа. Все остальные письменные источники, к большому сожалению, дают лишь вспомогательную информацию, способную уточнить, дополнить, подвести фактологическую основу под то, что уже было «осмыслено» общественным мнением и зафиксировано в массовом сознании белорусов. Потому в фокусе внимания исследователя, работающего в рамках исторической имагологии, находятся не исторические факты, которые надо интерпретировать, а психологическая реакция на них.

Такую оценку источников нелегко принять историкам, чьи научные изыскания укладываются в традиционное русло исторических исследований. Они, как правило, фетишизируют традиционные письменные источники и, прежде всего, архивные документы. Конечно же, выявляя в процессе своей работы в архивах ранее неизвестные источники, обнаруживая в них новые факты и вводя их в научный оборот, они делают очень важное и полезное дело. Однако в исторической имагологии исследование как раз и строится на том, что известно всем! На том, что ни для кого не является тайной!

Историк, который специализируется в области имагологии и изучает, в частности, белорусский стереотип поляка в процессе его исторического развития в целом или на каком-то определённом его этапе, должен исходить из того, что данный стереотип прочно закреплён на обыденном уровне массового сознания белорусов и встроен в их национальное мировосприятие. Даже сам по себе он играет важную роль в формировании настроений в белорусской этнической среде и эта роль возрастает в разы, когда данный стереотип берут на «вооружение» профессиональные идеологи и пропагандисты, которые с его помощью начинают сознательно и целенаправленно формировать общественное мнение, создавая образ врага. Таким образом, главная задача историка-имаголога, изучающего белорусский стереотип поляка, состоит не в том, чтобы представить данный стереотип во всех его деталях и подробностях, а показать, как данный стереотип влиял на историческую судьбу белорусского народа и Беларуси. Однако второе не отрицает первого! Даже наоборот – максимально полная реконструкция стереотипа является необходимым условием для выполнения этой главной задачи.

Известно, что все исторические источники без исключения имеют в большей или меньшей степени выраженную фрагментарность, не позволяющую воссоздать полную картину прошлого. Для того чтобы избежать неправильной трактовки источников, необходимо проводить перекрёстный анализ различных их видов, не пренебрегая ни одним из них. Конечно, здесь могут и должны быть задействованы архивные документы. Однако данные этих источников могут лишь объяснять, дополнять, конкретизировать ту информацию, которую содержат другие виды источников. В первую очередь те, которые отражают психологическую реакцию белорусов на события и факты, происходившие в их жизни. Если мы говорим о белорусском стереотипе поляка – то это проблемы в белорусско-польских межнациональных отношениях, вину за возникновение которых белорусы возлагали на поляков. Известно, что практически все негативные реакции в межнациональных отношениях (аффекты, чувства, эмоции, настроения) возникают в состоянии конфликта, как известно и то, что именно он является эмоционально-психологической основой любого национального стереотипа.

Сами по себе источники о возникновении белорусско-польского конфликта в период

нового времени ничего не говорят. Но как тогда появился негативный стереотип? И вот здесь следует отметить, что в реконструкции любого национального стереотипа – и белорусский стереотип поляка не является исключением – не обойтись без воображения, которое является ничем иным, как преднамеренным построением в сознании образа объекта, который не может восприниматься в целостном виде или восприниматься посредством органов чувств. Воображение является основой наглядно-образного мышления, позволяющего человеку ориентироваться в сложной для него ситуации. Оно во многом помогает ему в тех случаях жизни, когда практические действия или невозможны, или затруднены, или просто нецелесообразны. В частности, в результате польской экспансии на восток, установлении поляками политического контроля над Беларусью, ренегатской позиции белорусского дворянства, ставшего на путь полонизации и бросившего свой народ на произвол судьбы, белорусы в своей собственной стране оказались людьми низшего сорта – «тутэйшымі». От этого берут своё начало их проблемы с этнической самоидентификацией и этническим самосознанием. С этим также связаны некоторые особенности национального характера белорусов. Они оказались неспособны к активным формам самостоятельного противодействия польскому преобладанию. Тем не менее, в условиях этнического неравноправия и дискриминации шёл стихийный процесс осознания своей этнической исключительности «от обратного» – не противопоставляя себя полякам, белорусы столкнулись с тем, что поляки стали противопоставлять себя белорусам. Это противопоставление породило ответную реакцию, принявшую форму критики польского «превосходства», польскости как таковой, и формированию негативного стереотипа поляка, ставшего своеобразной формой существования протестных антипольских настроений в белорусской этнической среде.

Вряд ли поляки сами понимали, что происходит с белорусами, какую реакцию в их среде вызывает их присутствие и деятельность в Беларуси. И это необходимо принимать во внимание, работая с архивными документами, значительная часть которых была составлена поляками, либо теми, кто принял польскость.

Конечно, любой исследователь ищет в источниках интересующую его информацию, ответ на какой-то определённый, интересующий его вопрос. Он интерпретирует тот смысл, который вкладывал или пытался вложить в письменный источник его автор. Однако очень часто оказывается, что из-за сознательной необъективности автора или его осторожности в попытках быть объективным (недомолвок, иносказаний и т.п.) разные исследователи могут увидеть разные смыслы – всё зависит от их исходных установок, индивидуальных предпочтений, а также гипотез, которыми они руководствуются. Но к такому предмету исследовательского интереса как белорусский стереотип поляка, это относится в наименьшей степени, ибо, как правило, интерпретировать нечего... Практика показывает, что поиск в архивах материалов, необходимых для реконструкции и изучения данного стереотипа, является чрезвычайно малопродуктивным. И прежде всего это касается документов, датированных XVIII – первой половиной XIX в.

Если исходить из того, что процесс стереотипизации начался с появления поляков на белорусских землях, то теоретически архивные документы какую-то информацию об этом должны содержать. Хотя очевидно, что эти документы ничего не расскажут о первых волнах миграции поляков на восток, ибо эти волны вообще не регистрируются источниками. Лишь косвенным образом данные древнерусских летописей, белорусско-литовских хроник, языкознания (ономастики, в частности) позволяют судить, что начало инфильтрации поляков в восточнославянскую вообще и протобелорусскую этническую среду в частности было положено уже в X–XI вв. Разумеется, приходится констатировать, что данный вывод является результатом чисто дедуктивных умозаключений.

Но к началу нового времени ситуация меняется. Идёт процесс сближения Королевства Польского и Великого княжества Литовского. Несмотря на существовавшие в ВКЛ законодательные препоны, поляки довольно успешно проводили колонизацию восточной части Подляшья, проникая оттуда и в соседние земли. После Люблинской унии 1569 г.

искусственные барьеры исчезают, и начинается широкая колонизация белорусских земель польскими мигрантами мазовецкого, в основном, происхождения.

В Главном архиве древних актов (AGAD, Варшава), несмотря на ущерб, который понёс этот архив во время Второй мировой войны, сохранилось немало документов, повествующих о расселении поляков на белорусских землях. Прежде всего, это документы Варшавского архива Радзивиллов, охватывающие период от 1190 г. до XX в. Из них наибольший интерес по вопросу оседания поляков на белорусских землях представляют:

- «Акты несвижской ординации», 1488 – 1859 гг. (Несвижская ординация – один из трёх майоратов, на которые поделил свои владения Николай Радзивилл Чёрный (1515–1565 гг.) [1];
- «Акты староств», 1536–1827 гг. [2];
- «Акты городской недвижимости Радзивиллов», 1520–1876 гг. (в т. ч. акты юридик, дворцов и др. владений в Бресте, Гродно, Новогрудке, Минске) [3];
- «Акты, касающиеся слуг и ремесленников дома кн. Радзивиллов», 1586 – 1905 гг. [4].

Документы Варшавского архива Радзивиллов дополняют материалы Несвижского архива Радзивиллов, хранящиеся в Национальном историческом архиве Беларуси (НИАБ, Минск) [5]. Вместе взятые они позволяют составить представление об этнической картине, складывавшейся во владениях князей Радзивиллов, о месте поляков в существовавшей там системе общественных отношений, их роли в хозяйственной жизни и т. п. На основе этих данных можно судить о специфике восприятия местным белорусским населением инфильтрованных в его среду поляков.

Считается, что наиболее активно процесс стереотипотворчества идёт в кризисные моменты, когда в силу каких-то причин отношения между различными этническими группами обостряются. В Беларуси открытое противопоставление белорусов полякам началось в XIX в. и особенно отчётливо проявило себя дважды – в ходе польских освободительных восстаний 1830 – 1831 гг. и 1863 – 1864 гг. Российская пропаганда небезуспешно «вбивала клин» в белорусско-польские межнациональные отношения, да и сами поляки действовали довольно эгоистично, отталкивая местное белорусское население от своей борьбы и уступая опеку над ним своему противнику – российскому самодержавию.

Складывавшуюся в белорусско-польских отношениях картину позволяют реконструировать документы фонда Временного военного губернатора Минской губернии и командующего войсками, в ней расположенными [6], а также фондов военно-уездных начальников 60-х годов XIX в. [7-13] и фондов следственных комиссий, учреждённых по делам о восстании 1863 – 1864 гг. [14-20].

Фонды военно-уездных начальников 60-х годов XIX в. представлены по губерниям:

- Витебская губерния: Велижский и Суражский уезды, г. Витебск [7];
- Минская губерния: 2-й стан Минского уезда, м. Раков [8];
- Минская губерния: 3-й стан Минского уезда, м. Койданово [9];
- Минская губерния: Новогрудский уезд, г. Новогрудок [10];
- Минская губерния: Пинский уезд, г. Пинск [11];
- Минская губерния: Слуцкий уезд, г. Слуцк [12];
- Могилёвская губерния: г. Могилёв [13].

Аналогичную структуру имеют и фонды следственных комиссий, учреждённых по делам о восстании 1863 – 1864 гг.:

- Витебская губерния: Витебская комиссия [14];
- Минская губерния: Минская комиссия [15];
- Минская губерния: Слуцкая комиссия [16];
- Могилёвская губерния: Могилёвская комиссия [17];
- Могилёвская губерния: Горецкая комиссия [18];
- Могилёвская губерния: Оршанская комиссия [19];
- Могилёвская губерния: Чериковская комиссия [20];

Интересные сведения о расселении поляков на белорусских землях содержит «Родовой фонд помещиков Еленских» [21]. К роду Еленских принадлежала известная деятельница

белорусской и польской культуры Эмма Еленская-Дмаховская (1864 – 1919 гг.), родившаяся в с. Комаровичи Мозырского уезда. В 1891 г., живя уже в Вильно, она опубликовала в польском журнале “Wisła” очерк “Село Комаровичи”, в котором показала жизнь польских переселенцев, появившихся на Полесье после подавления восстания 1863 – 1864 гг. Миграцию в белорусское Полесье совершали участники этого восстания (в основном из Подляшья, и Виленщины), скрывавшиеся от преследований царских властей, безземельные крестьяне из Силезии, Прикарпатья, Мазовии, которых толкало к переселению отчаянное экономическое положение на их родине. Батраков в Польше вербовали в свои имения местные помещики, в большинстве являвшиеся поляками. В условиях обострившихся национальных противоречий с царизмом и социальных – с местным населением, они стремились создать себе опору из польского элемента. Эти переселенцы, известные под названием “хатэчковых”, оседали в имениях польских помещиков, получив от них жильё, средства производства, подъёмные. Э. Еленская, рассказывая об одном из селений “хатэчковых” поляков, называемом Крыжык, повествует об их полной обособленности от полешуков, сохранении ими своего языка и вероисповедания, стремлений к просвещению [22]. В изложении Э. Еленской, каким бы познавательным и интересным оно ни было, нет ничего, что могло бы рассказать об отношении белорусов к полякам или о специфике восприятия таковых. Ясно одно – поляки не считали белорусов ровней себе. Всё же остальное, напрямую связанное с белорусским стереотипом поляка, равно как и сам стереотип, приходится реконструировать на основе других типов источников, используя разные методы, но, прежде всего, предложенный Г. Гачевым метод имагинативной дедукции (дедукции воображения и воображением) [23, с. 14-15].

Приведённый пример наглядно иллюстрирует и объясняет тот факт, что в иерархии источников, используемых в изучении белорусского стереотипа поляка, а точнее – в научной его реконструкции, архивные документы выполняют, к большому сожалению исследователей-имагологов, не самую важную роль.

Список источников и литературы

1. Akta ordynacji nieświeskiej (1488 – 1859) // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział XV.
2. Akta starostw (1536 – 1827) // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział XVII.
3. Akta posiadłości miejskich Radziwiłłów (1520 – 1876) // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. – Dział XVIII.
4. Akta służ i rzemieślników Radziwiłłowskich (1586 – 1906) // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. Dział XXI.
5. Радзивиллы, князя (фамильный фонд) // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 694. – 25169 ед. хр.
6. Временный военный губернатор Минской губернии и командующий войсками, в ней расположенными, г. Минск // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 296, 204 д. (1813 – 1865 гг.).
7. Витебская губерния: Велижский и Суражский уезды, г. Витебск // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 2569, 17 д. (1863 – 1865 гг.).
8. Минская губерния: 2-й стан Минского уезда, м. Раков // // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1528, 3 д. (1863 – 1864 гг.).
9. Минская губерния: 3-й стан Минского уезда, м. Койданово // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1527, 8 д. (1861 – 1863 гг.);
10. Минская губерния: Новогрудский уезд, г. Новогрудок. // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1536, 1 д. (1862 г.); Ф. 1521, 11 д. (1863 – 1864 гг.).
11. Минская губерния: Пинский уезд, г. Пинск // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1521, 4 д. (1863 – 1864 гг.).

12. Минская губерния: Слуцкий уезд, г. Слуцк // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1525, 4 д. (1863 – 1864 гг.).
13. Могилёвская губерния: г. Могилёв // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 3256, 69 д. (1863 – 1865 гг.).
14. Витебская губерния: Витебская комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 3046, 7 д. (1863 – 1865 гг.).
15. Минская губерния: Минская комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1418, 16 д. (1863 – 1864 гг.).
16. Минская губерния: Слуцкая комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1524, 1 д. (1864 г.).
17. Могилёвская губерния: Могилёвская комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 3257, 65 д. (1863 – 1866 гг.).
18. Могилёвская губерния: Горецкая комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 3286, 6 д. (1863 – 1864 гг.).
19. Могилёвская губерния: Оршанская комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 3255, 17 д. (1863 – 1866 гг.).
20. Могилёвская губерния: Чериковская комиссия // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 3366, 7 д. (1863 г.).
21. Еленские, помещики (родовой фонд) // Национальный исторический архив Беларуси. – Ф. 1636. Оп. 1 (1610 – 1904 гг.).
22. Jeleńska, E., *Wieś Komarówicze w powiecie mozyrskim (odbitka z tomu V „Wisły”)* / E. Jeleńska. – Warszawa: Druk Józefa Jeżyńskiego, 1892. – 83 s.
23. Гачев, Г.Д. *Наука и национальные культуры (гуманитарный комментарий к естествознанию)* / Г.Д. Гачев. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1992. – 320 с.

Andrey Krotov. Archival sources on the problem of the formation of the Belarusian stereotype of the Pole (period of new time). The article deals with the value of archival documentary materials as a source for studying the Belarusian stereotype of the Pole in the period of new times. The author concludes that within the framework of historical-imagological research these materials are of secondary importance, since cite facts from the history of the Polish presence in Belarus, practically not reporting anything about the emotional and psychological reaction of the Belarusians on this presence, which predetermined the character of this stereotype and the direction of its development.

УДК 614.2(091)(476-22)

Н. С. Моторова
Витебский государственный
университет им. П. М. Машерова

РЕФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ МЕДИЦИНСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССКИХ ГУБЕРНИЙ (1861–1903)

В статье рассматривается проблема реформирования медицинского обслуживания сельского населения на территории белорусских губерний в 1861–1903 гг. Основное внимание уделено анализу законов об устройстве сельско-врачебной части 1868, 1883 и 1887 гг., а также Положению об управлении земским хозяйством 1903 г. Охарактеризованы основные принципы, на которых осуществлялись реформы, и их итоги.

После отмены в 1861 г. крепостного права в Российской империи возникла потребность в организации системы медицинского обслуживания сельского населения. В центральных

губерниях эта проблема была решена в ходе земской реформы 1864 г., в рамках которой земствам было передано заведование сельско-врачебной частью. Однако она не была распространена на территорию белорусских губерний в связи с восстанием 1863–1864 гг. Здесь правительство вынуждено было разрабатывать альтернативные механизмы обеспечения сельского населения медицинской помощью.

24 декабря 1868 г. было принято «Положение об устройстве сельской врачебной части в губерниях, где не введено в действие Положение о земских учреждениях», согласно которому в каждом уезде должно было быть по 1 сельскому врачу и по 3 повивальных бабки, а также по 1 фельдшеру на участке с численностью населения до 7 000 человек. Расходы по устройству сельской медицинской части были отнесены на счет земских губернских повинностей. Согласно закону сельскому врачу назначалось жалование в размере 400 руб. и 100 руб. на разъезды, фельдшеру – 80 руб., повивальной бабке – 30 руб. [1, с. 560–561; 2, Штаты и таблицы, с. 931–932].

Невысокий размер окладов медицинского персонала привел к тому, что многие вакансии оставались свободными. По данным Медицинского департамента МВД за 1871 г., по штатному расписанию в неземских губерниях должно было быть 142 сельских врача, а реально состояло на службе 60 (из них 34 – в белорусских губерниях). В этой связи было предложено привлечь опытных фельдшеров и повивальных бабок, увеличив им содержание за счет неизрасходованных средств по сельской врачебной части. Эта мера рассматривалась как временная – до введения земского самоуправления [3, л. 22, 25, 27–27 об.]. Данное предложение было утверждено Главным комитетом по устройству сельского состояния 21 января 1871 г. [3, л. 38].

В конце 1873 г. могилевский губернатор А.С. Дембовецкий направил в МВД свои рекомендации по улучшению сельско-врачебной части. Он предлагал разделить каждый уезд на два участка, привлечь к заведованию ими уездных врачей, установив им добавочное содержание в размере 400 руб., увеличить жалование сельским врачам с 400 до 700 руб., а на разъезды им назначать вместо 100 руб. – 200 руб. При этом штат фельдшеров в сельской местности предлагалось сократить с 98 до 55, а штат повивальных бабок увеличить с 33 до 55. Также рекомендовалось открыть постоянные лечебницы для крестьян [4, л. 1–6].

Медицинский департамент МВД в марте 1874 г. запросил мнение остальных начальников неземских губерний по этому вопросу. Все они согласились с необходимостью преобразований, поддержали идею деления уездов на два участка и увеличения жалования сельским врачам. Однако минский и гродненский губернаторы высказались против поручения уездному врачу обязанностей по заведованию сельским участком и сокращения штата сельских фельдшеров [4, л. 37–38, 43–44 об., 69–69 об., 89–90].

На основании поступивших отзывов Медицинский департамент подготовил проект преобразования сельской врачебной части в 12 неземских губерниях. Он был одобрен на заседании Медицинского совета 9 декабря 1875 г. [4, л. 112–112 об.]. В начале 1876 г. министр внутренних А.Е. Тимашев дел внес проект на обсуждение Главного комитета об устройстве сельского состояния [4, л. 114, 159 об.]. Последний затребовал заключения губернских распорядительных комитетов. Но из-за экономических трудностей, вызванных войной 1877–1878 гг., рассмотрение данного вопроса было приостановлено [5, л. 295].

С течением времени необходимость в улучшении сельско-врачебной части возросла. Крестьяне пытались самостоятельно решать эту проблему. Например, в Могилевской губернии они начали собирать средства и строить лечебницы для бесплатного лечения больных. В этой связи МВД разработало и представило проект преобразования сельско-врачебной части в Могилевской губернии. Он был утвержден 11 января 1883 г. [5, л. 295–295 об.]. Согласно новому закону в Могилевской губернии было увеличено количество сельских врачей с 11 до 22, а фельдшеров – с 98 до 146. Содержание врача достигло 920 руб., из которых 420 руб. составляли собственно жалование, 250 руб. – столовые деньги и 250 руб. – разъездные. Фельдшеру назначалось 240 руб. в год, повивальной бабке – 175 руб. В целом

расход на сельскую врачебную часть должен был составить 90 500 руб., в том числе планировалось ежегодно тратить по 19 670 руб. на содержание сельских лечебниц [6, с. 4–5].

Реализация закона 11 января 1883 г. в Могилевской губернии дала положительный эффект, а потому МВД пришло к заключению о необходимости распространить эту реформу и на остальные западные губернии. Соответствующий законопроект в августе 1883 г. был направлен на согласование министру финансов Н.Х. Бунге. Он в своем отзыве от 12 декабря 1884 г. рекомендовал собрать дополнительные сведения по данному вопросу от губернских распорядительных комитетов [5, л. 295 об.]. На протяжении 1885 г. их заключения поступили в МВД. Губернские распорядительные комитеты единогласно признавали необходимость реформирования сельско-врачебной части. Они высказались за назначение специальных врачей для заведования ею, введение стационарной системы медицинского обслуживания и увеличение жалования медицинскому персоналу [5, л. 295 об. – 296]. После этого МВД вновь направило законопроект на согласование министру финансов. В декабре 1886 г. он был внесен на рассмотрение Государственного совета [5, л. 321 об. – 322].

24 апреля 1887 г. Александр III подписал закон «О преобразовании сельской врачебной части в губерниях Витебской, Минской, Киевской, Волынской, Подольской, Виленской, Ковенской и Гродненской», согласно которому в действие вводились новые штаты сельской врачебной части. Так, в 4 белорусских губерниях на службе должно было состоять 72 сельских врача, 376 фельдшеров, 108 повивальных бабок, а расход по организации медицинского обслуживания в сельской местности должен был составить 338 880 руб. Министр внутренних дел должен был проконтролировать, чтобы в течение двух лет были открыты лечебницы и приемные покои, приобретены все необходимые инструменты и медикаменты для аптек [7, с 184, Штаты и таблицы, с. 148–149].

Однако, и этих изменений оказалось недостаточным. Проблема качества медицинского обслуживания сельского населения была затронута при обсуждении проектов земской реформы в западных губерниях в конце в 1890-х гг. В материалах, подготовленных по этому поводу Хозяйственным департаментом МВД, указывалось, что система здравоохранения в западных губерниях развита очень слабо и находится «в положении более чем неудовлетворительном» [8, л. 163].

Новое преобразование сельско-врачебной части последовало после введение в действие Положения об управлении земским хозяйством. Новым учреждениям, созданным на его основе, было переданы все обязанности по устройству и содержанию системы медицинского обслуживания населения в уездах [9, с. 338]. Однако действие данного закона распространялось не на все белорусские губернии, а только на Витебскую, Минскую и Могилевскую.

Таким образом, на протяжении 1861–1903 гг. осуществлялся поиск наиболее оптимальной модели организации медицинского обслуживания сельского населения белорусских губерний. Главное внимание правительства было сосредоточено на решении таких узловых проблем, как увеличение штата медицинского персонала, повышение жалования врачей, фельдшеров и повивальных бабок, создание стационарных лечебных заведений в сельской местности. Однако эффективно разрешить их, опираясь исключительно на административный ресурс, не удалось. Это стало одной из причин введения в начале XX в. на территории Витебской, Минской и Могилевской губерний управлений по делам земского хозяйства, которым было передано заведование сельско-врачебной частью.

Список источников и литературы

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ РИ). Собрание второе. Том XLIII: 1868. Отделение второе. От №46063–46609 и дополнения. – СПб.: [Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии], 1873. – 748 с. разд. паг.
2. ПСЗ РИ. Собрание второе. Том XLIII: 1868. Отделение третье. Приложения. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1873. – 1268 с. разд. паг.; 47 л. илл.

3. Российский государственный исторический архив (РГИА). Ф. 1288. Оп. 12. Д. 16. Л. 22, 25, 27–27 об., 38.
4. РГИА. Ф. 1288. Оп. 12. Д. 29. Л. 1–6, 37–38, 43 об. – 44 об., 69–69 об., 112–112 об., 114, 159 об.
5. РГИА. Ф. 1288. Оп. 12. Д. 370. Л. 295–296, 321 об. – 322.
6. ПСЗ РИ. Собрание третье. Том III: 1883. От №1293–1933 и дополнения. – СПб.: Гос. тип., 1886. – 979 с. разд. паг.; 27 л. илл.
7. ПСЗ РИ. Собрание третье. Том VIII: 1888. От №4933–5685 и дополнения. – СПб.: Гос. тип., 1890. – 1173 с. разд. паг.; 9 л. илл.
8. РГИА. Фонд 1287. Оп. 44. Д. 656. Л. 163.
9. ПСЗ РИ. Собрание третье. Том XXIII: 1903. Отделение первое. От №22360–23838 и дополнения. – СПб.: Гос. тип., 1905. – 1167, 136 с.

Nadezhda Motorova. Reforming the medical care of the rural population in the territory of the Belarusian provinces (1861-1903). The article considers the problem of reforming of medical care of the rural population on the territory of the Belarusian provinces in 1861–1903. The main attention is paid to the analysis of laws on the organization of the rural-medical unit of 1868, 1883 and 1887, as well as the Statute on the management of the zemsky economy in 1903. The main principles on which reforms were implemented and their results are characterized.

УДК 94:005.591.4:334.722.8:656.2(470)"188"

С. Б. Жихарев

Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

ФИКТИВНЫЕ АКЦИОНЕРНЫЕ ОБЩЕСТВА И ИХ РЕОРГАНИЗАЦИЯ В РОССИИ В 1880-Е ГОДЫ (НА ПРИМЕРЕ ЛИБАВО-РОМЕНСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ)

В статье выделены два типа фиктивных акционерных обществ, возникших в западноевропейских странах и России на разных этапах их экономической эволюции. На примере Либаво-Роменской железной дороги показан результат реорганизации фиктивного акционерного общества в России. Неудачная попытка что-либо кардинально изменить в организации и функционировании подобного акционерного общества, а также фактическая реставрация фиктивного характера деятельности данной компании свидетельствует о естественном характере возникновения этих структур. Они создавались и функционировали как своеобразный адаптационный механизм, выработанный предпринимателями к сложным экономическим и политическим условиям, в которых функционировал железнодорожный бизнес России в 1860–1880-е годы.

Говоря о фиктивных акционерных обществах, необходимо выделить значения, в которых применено данное понятие. В первом смысле фиктивное акционерное общество – это сложный финансовый механизм, специально создаваемый учредителями с целью выкачивания денежных средств у акционеров и их последующего присвоения. В Западной Европе компании подобного типа массово возникали в Новое время и становились одним из каналов первоначального накопления капитала (фиктивные акционерные общества первого типа).

В Российской империи на раннем этапе реализации т.н. буржуазно-либеральной модели раннеиндустриальной модернизации стали массово возникать акционерные компании и в первую очередь в сфере железнодорожного строительства. Отсутствие возможности выплачивать дивиденды на акции в первые бесприбыльные годы эксплуатации железных дорог вынуждало учредителей скупать бездоходные акции и строить железные дороги на средства, полученные в результате «раздувания» облигационной составляющей основного

капитала. Подобная схема не приносила финансовых убытков сторонним физическим лицам, поскольку акции оставались у владельца компании или распределялись среди его доверенных лиц (фиктивные акционерные общества второго типа).

Однако российские дореволюционные экономисты и юристы, выступавшие с позиций критики доктрины свободы предпринимательства, и доказывавшие необходимость перехода к жесткой регулирующей роли государства в железнодорожном деле квалифицировали такие единоличные акционерные компании как фиктивные. Подобная организационная структура компании, избавленная от контроля со стороны акционеров, открывала, по их мнению, широкие возможности для злоупотреблений и нарушений со стороны ее руководства, особенно на этапе эксплуатации частной железной дороги. Таким образом, фиктивные акционерные общества второго типа преобладали в железнодорожном сегменте российской экономики, но в отличие от первого типа (см. выше) создавались не с преступным умыслом, а являлись вынужденным отступлением от норм и принципов классического корпоративного акционерного предпринимательства вследствие деформации этих принципов как способа своеобразной адаптации к условиям догоняющей модели экономической модернизации в России.

В 1860–1880-е гг. государство, форсируя темпы и динамику экономического роста страны, инициировало массовое железнодорожное строительство, где предпринимателям отводилась роль генеральных подрядчиков и субподрядчиков правительства (Минфин и МПС), передавшего частным лицам в форме «аутсорсинга» постройку и эксплуатацию железных дорог. В большинстве случаев эта мера была вызвана к жизни не естественным спросом на грузоперевозки, предъявляемым стихийно развивающимся сельским хозяйством и промышленностью, как это было в странах раннеиндустриальной модернизации (Англия, Бельгия, Швейцария), а собственными целями и задачами государственной власти в России (экспорт сельскохозяйственного сырья и военные потребности). Поэтому неудивительно, что тот вариант корпоративного предпринимательства, который возник в железнодорожном строительстве западноевропейских стран во второй четверти XIX века, а затем был искусственно перенесен в 60–70-е гг. XIX века в Россию в своей сути оказался столь мало похож на зрелые европейские образцы.

В данной статье речь будет идти в первую очередь об акционерном обществе Либаво-Роменской железной дороги, которую можно отнести к фиктивным акционерным компаниям второго типа. Выявление истинной природы подобных компаний, определение финансовых и экономических условий их породивших, неудачи, связанные с попытками их реорганизации, все это имеет значение для объективной оценки вклада частного предпринимательства в создание железнодорожного транспорта России, а также при выяснении экономической целесообразности массового огосударствления частных железных дорог в «эпоху Витте». Представляется также значимым решение двуединой задачи, находящейся в плоскости научной проблематики, непосредственно связанной с модернизационными трансформациями в России. С одной стороны, важно понять какое влияние оказала политика форсированной модернизации на становление железнодорожного транспорта, чем обуславливалась специфика России в его развитии по сравнению с европейскими странами (срабатывал «проклятый» принцип: «русские начинают делать как европейцы, а результат получается совершенно иной»). С другой стороны, целесообразно наполнить конкретным историко-экономическим содержанием рассуждения, а нередко даже скорректировать умозрительные выводы исследователей об исключительном влиянии железнодорожного транспорта на возникновение модернизационных процессов и их динамику в отдельных районах страны (наверняка здесь действовала сумма разных факторов, находившихся в сложной системе функциональных взаимосвязей).

В период раннекапиталистической модернизации в странах Западной Европы выделилась целая группа стран и городов, ставших средоточием лотерейных игр, тюльпановой мании и всевозможных финансовых махинаций. В XVII – начале XVIII вв. в Голландии, Англии и городах Северной Италии широкое распространение получила

учредительная деятельность по созданию сомнительных компаний («финансовых пирамид»), обещавших своим жаждающим немедленного обогащения вкладчикам огромные доходы.

Проявления «социального сумасшествия» вызывали живую реакцию европейских интеллектуалов. Если Уильям Хогарт в знаменитой гравюре образно и сатирически подытожил последствия обрушения компании Южных морей, то Бернард Барух в назидание современникам переиздал выпущенную еще в девятнадцатом веке историю Нидерландской тюльпаномании. Опираясь на терминологический и понятийный аппарат нарождавшейся на рубеже XIX–XX веков научной психологии, Вернер Зомбарт разразился «клиническим» описанием массовой истерии: «В подобных процессах мы имеем дело с явным массовым психозом: люди внезапно охватываются лихорадкой, опьянением, страстью, исключаящей всякое разумное размышление. Путем взаимного внушения любой какой-нибудь предмет облекается преувеличенными представлениями о ценности и делается таким образом способным к непрерывному повышению цены. Этот рост и есть затем то возбуждающее средство, которое пробуждает игорную страсть. Эта последняя становится потом такой мощной, что она в конце концов превосходит по своей силе первоначальное побуждение к образованию всего этого явления, именно страсть к наживе, и одна она только движет психикой» [1, с. 43]. Выводы из всех этих историй были сделаны, но как пессимистично подытожил американский исследователь истории бизнеса Говард Минз «люди все равно предпочитают оставаться твердолобыми» [2, с. 86].

Истории свойственно повторяться в другие эпохи и в других странах. В России, например, начальный этап раннеиндустриальной модернизации сопровождался резкой активизацией акционерного учредительства, биржевой игрой и небывалым железнодорожным бумом. Следствием учредительной деятельности в сфере железнодорожного строительства стало накопление богатств и свободных денег у основателей частных железнодорожных обществ и связанных с ними подрядчиков и государственных чиновников с одной стороны, и разорение неискушенных в финансовых операциях людей, инвестировавших свой капитал в финансовые инструменты высокой степени риска с другой стороны.

О том, какие широкие возможности для обогащения открылись в России в связи с деятельностью Главного общества российских железных дорог, кто были учредители, каковы были механизмы вовлечения в биржевую игру населения и чем все это закончилось уже рассматривалось в ряде публикаций [3, 4]. Нейтрализовав пагубные для финансовой системы России последствия краха этой крупнейшей акционерной компании и реформировав ее устав, Министерство финансов со второй половины 60-х годов XIX века вырабатывало все новые и новые «правила игры», позволявшие поставить под государственный контроль учреждение и функционирование частных железнодорожных акционерных обществ.

Характерным феноменом, иллюстрирующим сложности рыночно-капиталистического транзита России в сфере железнодорожного хозяйства, служит Либаво-Роменская железная дорога, – детище инженерной мысли известного в России «железнодорожного короля» К.Ф. фон Мекка. Принадлежит к категории лучших в техническом отношении российских железных дорог – бесспорная заслуга ее строителя и владельца – она выгодно отличалась от других российских железных дорог низкой стоимостью постройки. Одна верста Либаво-Роменской железной дороги обошлась в 60 тысяч рублей, что на 32% ниже средней стоимости по России и на 44% меньше таковой среди 20 лучших железнодорожных линий [5, лл. 8–8 об.].

Благодаря опыту и управленческим способностям фон Мекка железная дорога приносила 1,5–1,9 миллионов рублей чистого дохода в год или 13–15% сбора на вложенный в ее постройку капитал [5, лл. 8 об.]. Однако после смерти в 1875 году владельца финансовое положение железнодорожной магистрали в руках наследников стало угрожающим: произошло резкое снижение чистого дохода, а 1880 год закончился дефицитом в 1 млн. рублей [5, л. 9]. Следствием финансовых проблем компании стала активизация инспирированных правительственными кругами и официальной прессой нападок и обвинений в фиктивном характере акционерного общества Либаво-Роменской железной дороги. «Фиктивные

акционерные общества или точнее единоличные хозяева железных дорог, извлекающие из них незаконные выгоды, – подчеркивалось в официальных кругах, – составляют то зло железнодорожного дела в России, с которым столь трудно бороться нашему правительству. Замена фиктивных акционерных обществ действительными представляется крайне благоприятным для правительства и для железных дорог» [5, л. 2]. Приоритетным направлением государственной политики в железнодорожном деле провозглашалась замена фиктивных акционерных обществ действительными компаниями.

Механизм образования фиктивных железнодорожных акционерных компаний в России основывался, как это не покажется странным, на законах и правилах, прописанных самим Министерством финансов для учредителей во второй половине 1860-х – первой половине 1870-х годов. Невозможность размещения на бирже негарантированных правительством бездоходных акций строящейся железной дороги (первые годы эксплуатация не приносила дивиденд) толкала концессионеров или строителей оставлять ценные бумаги за собой. И только спустя годы, когда появлялся доход от эксплуатации, становилась возможной реализация этих акций. До этого момента концессионер, являющийся одновременно и владельцем этой большой бездоходной собственности, вынужден извлекать косвенные доходы от эксплуатации железной дороги, вступая в сомнительные подряды и осуществляя поставки, наносящие в перспективе существенный вред технико-эксплуатационным характеристикам и экономическим интересам транспортного предприятия. Хрестоматийной историей, свидетельствующей о неправомерности таких действий, стала преждевременная замена на Либаво-Роменской железной дороге пригодных железных рельсов стальными. В официальных кругах в действиях хозяина Либаво-Роменской железной дороги К.Ф. фон Мекка усматривали корыстные поползновения, наносящие ущерб как железной дороге, так и казне. После смерти предпринимателя воспользовавшееся неурядицами в менеджменте компании Министерство финансов назначило в состав правления своего директора, наделенного правом опротестовать любое решение его членов.

Дальнейшее наступление государства на «фиктивные» акционерные компании базировалось на двух относительно новых принципах, поэтапно внедряемых в частное железнодорожное хозяйство России. Во-первых, предусматривалась «<...> реорганизация на рациональных началах состава акционерных компаний, при которых невозможны были бы те грубые злоупотребления, которые обычны сейчас на железных дорогах, принадлежащих единоличным владельцам акций» и, во-вторых, «покупка казной железных дорог и управление ими посредством органов государственной власти» [5, л. 4 об.].

В поддержку реорганизации акционерного общества Либаво-Роменской железной дороги в 1881 году выступила пресса. Ратуя за переход акций этой магистрали в руки новых владельцев, журналисты с пафосом провозглашали о начале нового этапа в железнодорожном деле России: «покупка акций бездоходной Либаво-Роменской железной дороги есть предприятие смелое и выходящее из рутинных приемов нашего железнодорожного обихода» [5, л. 2 об.]. Ряд изданий подкрепляли своевременность этой меры аргументом в виде эпиграфа к статьям, в котором проводилась смысловая аналогия с высказыванием одного английского публициста, предназначенного убедить читателя своей, как может показаться, железной логикой: «каждое крупное новое дело неизбежно проходит в общественном сознании три последовательных фазиса: с начало оно – нелепая, глупая затея, невыгодная афера; затем – опасная, антиобщественная махинация, вредное новшество и, наконец, давно весьма хорошо известная, самая простая и обычная вещь, в которой могли сомневаться или которой могли бояться лишь только невежды и глупцы» [5, л. 2].

В результате состоявшейся в 1881 году сделки 56300 акций Либаво-Роменской железной дороги были выкуплены у наследников К.Ф. фон Мекка группой российских биржевых спекулянтов во главе с А. Заком за 4000000 кредитных рублей. Новые владельцы провели разверстку 26 тысяч акций между французскими, голландскими и немецкими банкирами, рассчитывая на их реализацию в Западной Европе в течение 4–5 лет. Остальные 30 тысяч акций Либаво-Роменской железной дороги Зак и К° оставили себе.

Предприниматели надеялись, что за 5 лет они смогут провести санацию железной дороги и, увеличив ее доходность, а, следовательно и капитализацию компании, разместят ее акции с большой выгодой в России [5, л. 5 об.]. В действительном акционерном обществе главный голос будет принадлежать российским акционерам.

Бизнес стратегия Зака и его компаньонов была чрезвычайно авантюрной, поскольку ее успешная реализация находилась в зависимости не от решений руководства Либаво-Роменской компании, а от действий сторонних лиц (правительства) или благоприятного стечения обстоятельств (укрепление курса кредитного рубля). А. Зак рассчитывал, что после модернизации за государственный счет Либавского порта произойдет увеличение грузопотока по Либаво-Роменской магистрали в направлении порта, следовательно, возрастут доходы железной дороги. Стабилизация курса российского кредитного рубля привела бы к снижению размеров ежегодных выплат по процентам иностранным владельцам облигаций Либаво-Роменской железной дороги. Размещенные еще накануне строительства железной дороги на западноевропейских финансовых рынках эти облигации заняли ведущее положение в структуре строительного капитала и требовали крупных затрат в иностранной валюте по их обслуживанию. Таким образом, надеясь в конечном итоге на увеличение дивидендов на акции Либаво-Роменской железной дороги, а значит и собственного благосостояния, Зак и К^о, не разбиравшиеся в тонкостях эксплуатационной и коммерческой составляющей железнодорожного дела, но подбадриваемые журналистским пиаром и подстегиваемые жадной наживы, потерпели полный провал.

Вплоть до выкупа Либаво-Роменской железной дороги государством в 1891 г. А. Зак требовал компенсацию от правительства за понесенные убытки, которое якобы ввело его в заблуждение. Мотивировал он это тем, что «<...> приобрел акции в надежде на возрастание доходов Либавской линии вследствие устройства Либавского порта, на который было предположено в 1877 г. израсходовать в течение 5 лет из средств казны до 6 миллионов рублей. На самом деле на порт было израсходовано только 3 миллиона рублей в течение 12 лет, что отразилось крайне неблагоприятно на оборотах Либавской линии» [6, с. 391]. В правительственных сферах финансовые претензии владельцев Либаво-Роменской железной дороги были отвергнуты как необоснованные. В положении Комитета министров подчеркивалось, что «капиталистами при приобретении акций руководил чисто коммерческий расчет. Никто из них вовсе не думал об обогащении государственного казначейства или о какой-либо другой благотворительной деятельности. Расчеты их оказались ошибочными, но из этого нисколько не следовало, что за ошибки людей денежных, более чем опытных, должен был расплачиваться русский плательщик податей [6, с. 392].

Таким образом, реорганизация акционерного общества Либаво-Роменской железной дороги закончилась неудачей. Попытка устранить фиктивный характер акционерной компании ее новым владельцем А. Заком вскоре привела к ее фактической реставрации, что свидетельствует о естественном характере возникновения подобных структур как своеобразном адаптационном механизме к тем экономическим условиям, в которых функционировал железнодорожный бизнес России в 1860–1870-е годы.

Список источников и литературы

1. Зомбарт, В. Буржуа / В. Зомбарт. – М.: Изд-во экономич. лит-ры, 1994. – 321 с.
2. Минз, Г. Деньги и власть / Г. Минз. – М.: ИК Аналитика, 2002. – 256 с.
3. Жихарев, С.Б. Из истории создания финансовых пирамид в России: Главное общество российских железных дорог (1857–1861 гг.) / С.Б. Жихарев // Славянскі свет: мінулае і сучаснае: Матэрыялы Рэсп. навук. канф., 26 сакавіка 2004 г. – Мн.: БДПУ, 2004. – С. 49–53.
4. Жихарев, С.Б. Железнодорожное строительство в России в XIX в.: государственная политика и частная инициатива / С.Б. Жихарев // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету [Текст]. – Вип. 87. – №8. – Чернігів: ЧДПУ, 2011. – С. 82–87.

5. Российский государственный военно-исторический архив. Ф. 400 (Главный штаб военного министерства). – Оп. 24. – Д. 504. По поводу реализации акционерного капитала Либаво-Роменской железной дороги. – 39 лл.

6. Мигулин, П.П. Русский государственный кредит (1769–1899 гг.) / П.П. Мигулин. – Харьков: Типо-литография «Печатное дело», 1900. – Т. 2. – 578 с.

Sergey Zhikharev. Fictitious joint-stock companies and their reorganization in Russia in the 1880s. (on the example of the Libava-Roma railway). In article two types of the fictitious joint-stock companies which have arisen in the Western European countries and Russia at different stages of their economic evolution are allocated. On the example of the Libavo-Romensky railroad the result of reorganization of fictitious joint-stock company in Russia is shown. Unsuccessful attempt it is cardinal to change something in the organization and functioning of similar joint-stock company, and also the actual restoration of fictitious character of activity of this company testifies to natural essence of emergence of these structures. They were created and functioned as the peculiar adaptable mechanism developed by businessmen to difficult economic and political conditions in which railway business of Russia in the 1860-1880th years functioned.

УДК 351.746.1(476)(091)

С. І. Бусько

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
фізічнай культуры

АСОБНЫ КОРПУС ЖАНДАРАЎ І СІСТЭМА НАГЛЯДУ ЗА ПАЛІТЫЧНЫМІ ПАРТЫЯМІ Ў БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯХ У 1907–1914 ГАДАХ

Артыкул прысвечаны дзейнасці Асобнага корпусу жандараў у пачатку ХХ стагоддзя. Асабліва ўвага надаецца арганізацыі нагляду над палітычнымі партыямі ліберальнага і радыкальнага накірунку ў беларускіх губернях у 1907-1914 гг. Зроблена выснова аб тым, што ў разглядаемы перыяд дзяржаўная палітыка па ўсталяванню грамадскага парадку дасягнула поспеху і дзейнасць палітычных партый была цалкам пад паліцэйскім кантролем.

Трэцячэрвеньскі пераварот 1907 г. фактычна скончыў рэвалюцыйны перыяд у развіцці Расійскай імперыі і паставіў палітычную паліцыю краіны перад праблемай арганізацыі палітычнага кантролю ў новых умовах. У гэты час склалася аптымальная сістэма палітычнага вышуку на тэрыторыі Беларусі: 70 унтэр-афіцэрскіх жандарскіх пунктаў – 16 павятовых жандарскіх ўпраўленняў – пяць губернскіх жандарскіх упраўленняў (ГЖУ) – Паўночна-Заходняе Раённае ахоўнае аддзяленне – Асобны Корпус жандараў (АКЖ). Для забеспячэння асобных функцый палітычнай паліцыі існавалі 5 упраўленняў на чыгунцы, чатыры крапасныя жандарскія каманды, контрразведка і ахоўныя аддзяленні ў Беластоку і Вільні. У 1907–1908 гг. адбыліся якасныя змены ў дзейнасці Дэпартамента паліцыі, але паранейшаму галоўным аб'ектам назірання заставаліся палітычныя партыі, прафесійныя і грамадскія аб'яднанні.

Аднак вектар увагі ўстаноў палітычнай паліцыі памяняўся. Калі ў 1905–1907 гг. асноўнае назіранне ажыццяўлялася за рэвалюцыйнымі партыямі і праявамі іх дзейнасці, то зараз акцэнт быў зроблены на стварэнне сістэмы кантролю як над рэвалюцыйнымі, так і над ліберальнымі партыямі. Больш за тое, аналіз падзей Першай расійскай рэвалюцыі прывёў Асобы Адзел Дэпартамента паліцыі да высновы, што «главную руководящую роль в русском революционном движении играло и продолжает играть так называемое общественное или оппозиционное движение» [8, арк. 121]. Адпаведна перад вышуковымі органамі на месцах была пастаўлена задача поўнага кантролю над «конституционно-демократической и трудовой народно-социалистической партиями». Іх імкненне да

звяржэння самадзяржаўя праз легальныя формы дзейнасці было прызнана найбольш небяспечным для Расійскай імперыі.

Барацьба з антыўрадавым рухам ліберальных арганізацый, на думку Дэпартаменту паліцыі, была найбольш складаная для палітычнай паліцыі. Таму асноўны цяжар павінен быць ускладзены на губернскае ўладу. Цыркулярам № 63021 ад 17 лістапада 1911 г. на губернатараў быў ускладзены абавязак штотомесячна рабіць справаздачы ў ДП аб настройх «различных групп населения, прессы, политических партий (кадетской и правее её стоящих), просветительских организаций и т.п.» [10, с. 50]. Дзейнасць ГЖУ ў дадзеным пытанні мела толькі выканаўчы характар. Так, кіраўнік Віленскага ахоўнага аддзялення ротмістр В. Калакалоў адзначаў у справаздачы за 1908 г. павелічэнне колькасці членаў Партыі Народнай Свабоды ў Вільні, і на люты 1908 г. вызначаў іх колькасць у горадзе ў 100 чалавек на чале з рэдактарам «Свободного слова» І. Ромам. На падставе агентурных звестак у згаданага Рома быў праведзены вобыск і знойдзена больш за 500 выданняў. Аднак рэпрэсіўныя меры ў адносінах да ліберальных партый былі рэдкай з'явай. На думку МУС, лібералы і сацыялісты імкнуцца да аднолькавых мэт, толькі рознымі сродкамі. Таму, выпадкі іх супрацоўніцтва прыпыняліся амаль адразу [1, с. 135].

У адносінах да рэвалюцыйных партый жандарская тактыка амаль не змянілася: актыўнае выкарыстанне ўнутраннай агентуры, сістэматызацыя наяўнай інфармацыі на мясцовым і агульнаімперскім узроўнях, дасканалае вывучэнне праграмных дакументаў і матэрыялаў партыйных з'ездаў дазваляла чынам ГЖУ і ахоўным аддзяленням цалкам кантраляваць антыўрадавы рух. Здараліся выпадкі, калі ліквідацыя нелегальных гурткоў ажыццяўлялася па спісе, напрыклад, з «Известий народно-социалистической партии, №1». Адначасова пашыралася ўжыванне новых тэхнічных сродкаў: дактылскапіі, фотаздымкаў. У 1908–1913 гг. не бывалы памер набыла сакрэтная агентура, у параўнанні з 1904 г. яе колькасць узрасла амаль у тры разы. Па кожнай з сур'ёзных палітычных партый у беларускіх губернях зараз налічвалася не менш за 10–15 агентаў. Больш за 40 супрацоўнікаў адначасова асвятляла дзейнасць БУНДу: ад І. Каплінскага (удзельнік 4 з 7 першых з'ездаў БУНДу) да «Николаевского» (член бундаўскага гуртка ў Віцебску). Больш за 30 чалавек працавала па РСДРП і ПСР. Нават па дробных партыях і саюзах існавала ўнутранная агентура: Л. Дворкін з 1908 г. даваў звесткі па нелегальнаму Чыгуначнаму саюзу ў Віцебскай губерні, штучнікі «Сосновский» і «Рукавица» у 1909–1910 гг. асвятлялі дзейнасць Ваенна-рэвалюцыйнай арганізацыі ў Дзвінску. З пяці ўдзельнікаў нарады камітэта ППС у 1908 г. у Гродзенскай губерні – адзін быў супрацоўнікам Гродзенскага ГЖУ [4, арк. 31]!

Як вынік, за 1908–1910 гг. актыўны рэвалюцыйны рух у беларускіх губернях быў знішчаны ці знаходзіўся пад наглядом. Дэпартамент паліцыі нават дасылае па ГЖУ інструкцыі-парады па аператыўнай дзейнасці: «существеннее всего будет обезвредить руководящие верхи, центры, а никак не начинать снизу, с неотдающей себе отчета массы» [8, арк. 126]. Напрыклад, Гомельскі камітэт ПСР у 1909 г. актыўнай дзейнасці не вёў, і таму, нават ведаючы поўны асабовы склад, мясцовае ГЖУ яго не арыштавала. За 1908–1911 гг. былі ліквідаваны: Віцебская, Магілёўская і Мінская арганізацыі ПСР, ваенная арганізацыя РСДРП у Дзвінску, група анархістаў-камуністаў Ш. Александровіча ў Беластоку, двойчы ліквідаваўся віленскі гурток БУНДу і інш. [1, с. 129].

З 1907–1908 гг. узрасла хуткасць перадачы аналітычнай інфармацыі з Дэпартаменту паліцыі ў мясцовыя ўстановы палітычнага вышуку. Дэпартамент паліцыі пільна высочвае ўсе партыйныя з'езды і вывучае іх змест, у адпаведнасці з рэзалюцыямі партыйных канферэнцый і карэктуюцца дзейнасць палітычнай паліцыі. Так, у 1908 г. кіраўнік Паўночна-Заходняга РАА дасылае па беларускіх ГЖУ матэрыялы паседжання ЦК РСДРП аб актывізацыі эканамічнай барацьбы з-за адсутнасці умоў для палітычных выступленняў і адпраўцы для гэтага членаў ЦК у правінцыю. Адпаведна беларускім ГЖУ рэкамендуецца больш увагі надаць эканамічным выступленням рабочых і арышту агітатараў [4, арк. 213]. Па ГЖУ рассылаюцца «Краткий обзор печатных органов», у тым ліку выданняў ПСР («Мысль», «За рубежом», «Жизнь», «Наше эхо»), анархістаў («Голос труда»), РСДРП («Наше слово»,

«Социал-демократ») і інш., а таксама інфармацыйныя лісткі Паалей-Цыёну, інструкцыі ІХ канферэнцыі БУНДа [8, арк. 288–316]. Кожнае жандарскае ўпраўленне двойчы на год дасылала ў Дэпартамент паліцыі справаздачы па ўсіх палітычных партыях, якія дзейнічалі на іх тэрыторыі. Пасля абагульнення і аналізу ў Асобым Адзеле інфармацыйныя запіскі размяркоўваліся па ГЖУ і ахоўных аддзяленнях. Так, у верасні 1909 г. колькасць членаў Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыі ацэньвалася Дэпартаментом паліцыі ў 3-5 тыс. чалавек, БУНДу – 10 тыс. чалавек, Паалей-Цыёну і сацыял-сіяністаў – прыкладна 2 тыс. чалавек. Узровень валодання матэрыялам нават дазваляў рабіць прагнозы: «объединение ППС-левицы и СДКПиЛ – вопрос ближайшего будущего» [3, арк. 6].

Па данясеннях жандарскіх упраўленняў у Дэпартамент паліцыі дзейнасць эсэраў, эсдэкаў і бундаўцаў пасля бурных падзей 1905–1907 гг. амаль па ўсіх губернях звялася да прапаганды сярод рабочых і сялян, у значнай меры праз афіцыйныя мерапрыемствы. Асабліва непакоіў ахоўныя аддзяленні прафсаюзнае рух. Для кіраўніцтва ДП было зразумела, што легальныя мэты прафесійных саюзаў з’яўляюцца толькі шырмай, якая прыкрывае іх антыўрадавы характар: «здесь собран цвет революционеров – рабочие интеллигенты». Гэта падцвярджалася і матэрыяламі з’ездаў і канферэнцый партый, якія паступалі ў ГЖУ. Праз некалькі дзён пасля сканчэння працы VII Міжнароднага сацыялістычнага кангрэсу ў Штутгарце ДП распаўсюдзіў сярод кіраўнікоў ахоўных аддзяленняў і ГЖУ цыркуляр № 137020 з вынікамі кангрэсу, у тым ліку і аб адносінах да прафесійнага руху. Адпаведная пазіцыя была сфарміравана ў цыркуляры МУС: «допускать легализацию профессиональных союзов лишь при наличии несомненных фактов об отсутствии их связей с социал-демократическими группами. При достаточности оснований по обвинению активных членов таких союзов в принадлежности к революционным сообществам – возбуждать уголовное дело» [9, арк. 56].

Улік рэальных ці магчымых ворагаў ураду веўся працяглы час. Архіў Дэпартаменту паліцыі фарміраваўся на персанальных картках і няспынна развіваўся. Да пачатку Першай сусветнай вайны ён налічваў больш за мільён картак [7, с. 253]. Але нягледзячы на памеры, база была выдатна сістэматызавана з дапамогай храналагічнага і алфавітнага прынцыпаў. Акрамя таго выкарыстоўвалася каляровае афармленне: карткам партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў быў нададзены чырвоны колер, сацыял-дэмакратаў – блакітны, анархістаў – зялёны, жоўты колер атрымалі студэнты і навучэнцы. На белыя карткі заносілася інфармацыя аб кадэтах і асобах, што палітыкай актыўна не займаліся, але мелі магчымасць паўплываць на грамадства ў непажаданым для ўраду кірунку.

Зніжэнне актыўнасці агульнарасійскіх рэвалюцыйных партый дазволіла палітычнай паліцыі сур’ёзна звярнуцца да больш дробных тэрытарыяльных партый, у тым ліку і да БСГ. У 1908–1910 гг. у Віленскім жандарскім упраўленні ў межах палітычных аглядаў былі падрыхтаваны дзве дакладныя запіскі пад назвай «Обзор истории революционного движения в Белоруссии и возникновение Громады». Яны амаль цалкам заснаваны на артыкуле А. Луцкевіча [5, арк. 1–5; 2, с. 31–40]. Відавочна, што чыны ахоўных аддзяленняў і ГЖУ у 1909 г. някепска ведалі асабліваасці Беларускай сацыялістычнай грамады: «БСГ (В.С.Н.) имеет расплывчатую программу, нечто среднее между социал-демократами и социалистами-революционерами. По тактике ближе к первым, т.е. не признает террор... входили в ЦК партии А. Власов (революционная кличка «Старший»), братья И. и А. Луцкевичи (соответственно «Сченский» и «Генрих») ... лидская мещанка А. Пашкевич» [3, арк. 6, 19].

Падзеі рэвалюцыі 1905–1907 гг. прымусілі царскі ўрад да стварэння прадстаўнічага органа ўлады – Дзяржаўнай Думы. Як вынік, перад палітычнай паліцыяй паўстала пытанне аб забеспячэнні дзяржаўных інтарэсаў падчас выбараў ў парламент. Неабходна прызнаць, што і ў дадзеным выпадку супрацоўнікі ДП для вырашэння задач неаднаразова парушалі заканадаўства. Так, напярэдадні выбараў у IV Думу Дэпартамент паліцыі прасіў жандараў сабраць інфармацыю па наступных пытаннях: 1) аб настроях выбаршчыкаў; 2) аб адносінах інтэлігенцкіх слаёў і народных масаў да дэпутатаў і ацэнка іх дзейнасці; 3) аб перадвыбарнай працы палітычных партый; 4) аб асобах, якія імкнуцца да абрання ў члены Дзяржаўнай

Думы, іх палітычнай накіраванасці і шанцах. Цікаваць уяўляе, напрыклад, адказ намесніка кіраўніка Гродзенскага ГЖУ па Гродзенскім і Слоні́мскім паватах на гэтыя пытанні: «Население настроено оппозиционно, но к выборам относится индифферентно ... отношение к депутатам Государственной Думы самое безразличное, кажется, мало кто размышлял о ее деятельности» [6, арк. 57, 95].

Падводзячы вынікі, неабходна адзначыць, што перыяд 1907–1914 гг. стаў найбольш паспяховым у дзейнасці палітычнай паліцыі ў беларускіх губернях. Сістэма палітычнага вышуку паставіла пад пільны кантроль рэвалюцыйны рух, дзякуючы новым метадам працы здолела арганізаваць механізм папярэджвання рэвалюцыйных выступленняў і грамадскіх хваляванняў, і пашырыла сферы сваёй дзейнасці ў грамадстве: мастацтва, рэлігійныя аб'яднанні, дробныя нацыянальныя рухі, прафсаюзы, ухіленне ад прызыву трапілі пад нагляд.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Бригадин, П.И. Эсеры в Беларуси (конец XIX в. – февраль 1917 г.) / П.И. Бригадин. – Минск: Згода, 1994. – 152 с.
2. Луцкевіч, А. Да гісторыі беларускага руху: Выбраныя творы / А. Луцкевіч; укл., прадм., камент. А. Сідарэвіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2003. – 288 с.
3. О Белорусской социалистической Громеде // Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДА РФ). – Фонд. 102. – Воп. 238. – Спр. 248.
4. Переписка с Департаментом полиции, помощниками начальника Гродненского губернского жандармского управления и др. о наблюдении за деятельностью РСДРП, анархо-коммунистов, социалистов-революционеров // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 366. – Воп. 1. – Спр. 105.
5. Переписка с начальником Виленского губернского жандармского управления о руководстве и деятельности партии Белорусская соц. Громада // Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДА РФ). – Фонд. 267. – Воп. 1. – Спр. 59.
6. Переписка с начальником Виленского губернского жандармского управления и помощников начальника Гродненского губернского жандармского управления об установлении усиленного надзора за деятельностью политических партий в связи с выборами в IV Государственную Думу // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 366. – Воп. 1. – Спр. 193.
7. Реент, Ю.А. Общая и политическая полиция России (1900–1917 гг.) / Ю.А. Реент. – Рязань: Узорочье, 2001. – 284 с.
8. Циркуляры Департамента полиции о надзоре за деятельностью политических партий (РСДРП, социалистов-революционеров, сионистов-социалистов, БУНДа и польской социалистической партии) // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 369. – Воп. 1. – Спр. 75.
9. Циркуляры МВД, Департамента полиции, Главного управления по делам местного хозяйства и т.п. о предоставлении губернаторам права изменять утвержденные уставы, о Штутгартском международном социалистическом конгрессе и ведением борьбы с распространением социал-демократических и социал-революционных идей // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 103. – Воп. 1. – Спр. 1.
10. Ченцов, В. Свідчать документи: Політичний розшук у царскай Расіі. Жандармерія і Охранка / В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2001. – № 2 (17). – С. 5–281.

Sergei Busko. Special Corps of gendarmes and surveillance system for political parties in belarusian provinces in 1907-1914. The article is devoted to the activities of Special Corps of Gendarmes in the early 20th century. Particular attention is paid to the organization of supervision over political parties, liberal and radical trends in the Belarusian provinces in 1907-1914. It is concluded that in the period under review the state policy for the establishment of public order has reached success and activities of political parties was completely under police control.

ПОЛЬСКАЯ АЎТАНОМІЯ Ў ПАДНЯПРОЎСКОЙ УКРАЌНЕ Ў 1917–1920 ГАДАХ

Аналізуюцца агульныя рысы і перыядызацыя дзейнасці органаў польскага нацыянальнага самакіравання ў Падняпроўскай Украіне. Высвятляюцца асобныя пытанні эфектыўнасці іх ініцыятыў. Аўтар прыходзіць да высновы аб тым, што эфектыўнасць і практычны вынік дзейнасці інстытутаў нацыянальнага самакіравання былі нізкімі, але больш адчувальнымі чым у яўрэйскай і расійскай нацыянальных менашасцяў Падняпроўскай Украіны.

Са звяржэннем самадзяржаўнага ладу ў Расійскай імперыі Падняпроўская Украіна ператварылася ў рэгіён, дзе рэвалюцыйная барацьба мела асаблівую рытміку, не ў апошнюю чаргу абумоўленую нацыянальнымі рухамі. Сярод іх асабліва высокім патэнцыялам вызначаўся не толькі ўкраінскі, але і рускі, яўрэйскі і польскі. Апошні абапіраўся на каля 600 тыс. палякаў, якія стала пражывалі ва ўкраінскіх губернях, і не менш за 300 тыс. палякаў, закінутых сюды бедствамі Першай сусветнай вайны (бежанцы, закладнікі, вайскоўцы, ваеннапалонныя і інш.). Шматлікая супольнасць палякаў Падняпроўя праз этнаканфесійную адметнасць, спецыфіку сацыяльных характарыстык і працяглую дыскрымінацыйную палітыку імперскага ўрада дэманстравала высокі ўзровень мабілізацыі вакол пытанняў абароны правоў і інтарэсаў.

Менавіта таму пачатак рэвалюцыі ў Расіі успрымаўся польскім асяродкам скрозь прызму перспектывы вырашэння двух узаемазвязаных задач – адраджэння незалежнасці Польшчы і арганізацыі нацыянальнага самакіравання палякаў за яе межамі. Абмежаваныя магчымасці ўдзелу ў вырашэнні першага пытання толькі падвышалі ролю другога, якое перш за ўсё засяроджвалася на фарміраванні і функцыянаванні органаў нацыянальнай аўтаноміі.

Увогуле праблематыка нацыянальнага самакіравання польскага насельніцтва Прыдняпроўя ў часы Украінскай рэвалюцыі 1917–1921 гг. застаецца маладаследаваным. Найбольш грунтоўным даробкам па названай праблематыцы дагэтуль застаюцца працы польскага гісторыка Г. Яблонскага, падрыхтаваныя яшчэ ў 30–40-х гг. мінулага стагоддзя. Аднак яны маюць значныя храналагічныя і тэматычныя абмежаванні і тычацца галоўным чынам дзейнасці Міністэрства польскіх спраў на працягу 1917–1918 гг. [2].

Палякі, гэтак жа як украінцы і яўрэі, неадкладна пасля весткі аб адрачэнні ад трону Мікалая II прыступілі да арганізацыі каардынацыйнага цэнтра нацыянальнага руху. Ім стаў створаны па ініцыятыве нацыянальных дэмакратаў 6 сакавіка 1917 пастаянна дзеючы выканаўчы орган Рада польскіх грамадскіх арганізацый на Русі – Польскі выканаўчы камітэт на Русі (далей – ПВК). На працягу некалькіх месяцаў ім была разгорнута актыўная арганізацыйная праца. Стваралася разгалінаваная вертыкальная (галіновыя аддзелы) і гарызантальная (губернскія, павятовыя, гарадскія і ўчастковыя камісарыяты) інфраструктура. Таксама асаблівая ўвага надавалася наладжванню кантактаў са шматлікімі грамадскімі арганізацыямі [6, с. 5–19].

На III з'ездзе польскіх грамадскіх арганізацый на Русі (Кіеў, 18–24 чэрвеня 1917), які павінен быў легітымізаваць паўнамоцтвы ПКВ, ад далейшай працы ў ім адмовіліся прагрэсіўныя дэмакраты і сацыялісты. Прычынай расколу стала раскрытыкаваная апошнімі канцэпцыя «унутранай аўтаноміі», распрацоўкай якой займаліся нацыянальныя дэмакраты. Прагрэсіўныя дэмакраты і сацыялісты, якія паразумеліся з Цэнтральнай Радай, сфармавалі пры Генеральным сакратарыяце віцэ-сакратарыят польскіх спраў, які пасля III Універсалу быў ператвораны ў асобны сакратарыят, а пасля IV Універсалу – у міністэрства польскіх спраў УНР (далей – МПС) [7, с. 128–129].

На працягу наступнага года паміж ПКВ і МПС разгарнулася жорсткая канкурэнцыя вакол вырашэння ключавых праблем польскага нацыянальнага жыцця ў рэгіёне – развіцця нацыянальнай адукацыі, дапамогі бежанцам, абароны буйнога памешчыцкага землеўладання і інш. Нягледзячы на ўзаемную крытыку і ідэалагічнае супрацьстаянне, кіраўніцтва абодвух устаноў ўсё ж не выключала магчымасці супрацоўніцтва. Пасля Гетманскага перавароту 29 красавіка 1918 і абвясчэння Украінскай Дзяржавы нацыянальная палітыка Цэнтральнай рады была раскрытыкаваная і згорнутая. У гэтых умовах МПС страціла свой галоўны рэсурс – падтрымку з боку дзяржавы. 9 ліпеня 1918 г. Рада міністраў Украінскай Дзяржавы адмяніла закон «Аб нацыянальна-персанальнай аўтаноміі», усе нацыянальныя міністэрствы – вялікарускае, габрэйскае і польскае – да верасня 1918 г. ліквідаваліся [2, с. 131–134].

У выніку, ПКВ застаўся адзіным інстытутам польскай аўтаноміі. Яго спробы паразумецца з урадавымі коламі Украінскай Дзяржавы былі такімі ж няўдалымі. У часы Дырэкторыі УНР і УССР камітэту давялося сысці ў фактычнае падполле і засяродзіцца на захаванні і выратаванні папярэдніх дасягненняў у сферы нацыянальнага самакіравання. Такое становішча рэчаў было абумоўлена тым, што ініцыятывы ПКВ у вачах новых рэвалюцыйных уладаў мелі адкрыты буржуазны і варожы характар, асабліва ўлічваючы ўкраінска-польскую і савецка-польскую войны. Канчаткова сваю дзейнасць ПКВ спыніў 11 чэрвеня 1920 г., калі яго кіраўніцтва было эвакуіравана ў Польшчу разам польскімі войскамі, што адыходзілі з Кіева [1].

Такім чынам, час існавання польскай аўтаноміі ў Падняпроўскай Украіне можна падзяліць на тры перыяды: 1) сакавік–чэрвень 1917 – пачатак стварэння польскай аўтаноміі пад кіраўніцтвам ПКВ; 2) ліпень 1917 – жнівень 1918 – імклівае развіццё польскай аўтаноміі ва ўмовах канкурэнцыі ПКВ і МПС; 3) верасень 1918 – ліпень 1920 – перманентны заняпад ва ўмовах варожага стаўлення да ПКВ з боку ўкраінскіх рэвалюцыйных уладаў, а таксама масавага выезду польскага насельніцтва Падняпроўя да П Рэчы Паспалітай.

За ўвесь час функцыянавання польскай аўтаноміі ў Падняпроўскай Украіне ёй былі ўласцівыя наступныя рысы:

1. Высокая ступень палітызацыі, якая найбольш яскрава выяўлялася ў партыйным прынцыпе прызначэння на пасады. Напрыклад, першымі кіраўнікамі як ПКВ, так і МПС былі партыйныя лідэры нацыянальных дэмакратаў і прагрэсіўных дэмакратаў – І. Барташэвіч і М. Міцкевіч адпаведна. Гэтак жа дынаміка асабістага складу праўлення абодвух інстытутаў нацыянальнага самакіравання была адлюстраваннем змен у міжпартыйных адносінах. Так, у падраздзяленнях МПС, акрамя прагрэсіўных дэмакратаў, працавалі іх саюзнікі – сацыялісты (з ППС-л. і ППС-Р.Ф.), а пасля і кансерватары (з Партыі нацыянальнага працы на Русі) [2, с. 55–56]. Ініцыятыва нацыянальных дэмакратаў паразумецца з кансерватарамі выявілася ў абранні кіраўніком ПКВ ў красавіку 1918 г. блізкага да кансерватыўных колаў Р. Бнінскага [4].

2. Канцэптуальная разнастайнасць праявілася ў тым, што абодва інстытуты рэалізавалі розныя праекты нацыянальнага самакіравання. ПКВ кіравалася канцэпцыяй «унутранай аўтаноміі», якая была выкладзена ў «Статуце польскага насельніцтва на Русі», прадстаўленай нацыянальнымі дэмакратамі на III з’езд польскіх грамадскіх арганізацый у Расіі. Згодна з ёй, палякі Прыдняпроўскай Украіны павінны былі патрабаваць для сябе эксклюзіўных шырокіх правоў самакіравання, якое прагрэсіўныя дэмакраты і сацыялісты называлі няйначай як «дзяржава ў дзяржаве». МПС у сваёй дзейнасці кіравалася прапанаванай яўрэйскімі сацыялістамі і ўзятая Цэнтральнай Радай за аснову нацыянальнай палітыкі канцэпцыяй нацыянальна-культурнай аўтаноміі. Адпаведна ёй ініцыятыва і паўнамоцтвы ў вызначэнні характару і межаў самакіравання нацыянальных меншасцяў перадаваліся выключна дзяржаве [5].

3. Прыярытэт адукацыйнай сферы забяспечыў імклівае развіццё сеткі польскіх навучальных устаноў. У 1918 г. яна налічвала каля 1 350 навучальных устаноў, у якіх навучалася больш за 87 тыс. чалавек. Варта ўлічыць, што гэта сістэма была цалкам самадастатковай, бо фінансавалася не столькі з дзяржаўнага бюджэту, колькі за кошт

ахвяраванняў саміх палякаў; побач з развітымі структурамі пачатковай і сярэдняй адукацыі меліся і вышэйшыя навучальныя ўстановы. Сярод апошніх ключавая роля належала Польскаму універсітэцкаму калегіуму ў Кіеве [3]. Нават пры рэжыме Дырэкторыі УНР і УССР польскі адукацыйная сетка працягвала функцыянаваць. Больш за тое, ПКВ з 1919 г. здолеў праз неафіцыйныя каналы атрымліваць фінансаванне на адукацыйныя ініцыятывы ад урада II Рэчы Паспалітай.

Увогуле даволі працяглае функцыянаванне польскай нацыянальнай аўтаноміі мела неадназначныя і далёка ідучыя наступствы. Ініцыятывы ПКВ і МПС былі важным фактарам мабілізацыі нацыянальных пачуццяў палякаў. Значная частка дзеячоў польскага грамадска-палітычнага руху набыла арганізацыйны досвед, які быў перанесены да II Рэчы Паспалітай. Эфектыўнасць і практычны вынік дзейнасці названых інстытутаў нацыянальнага самакіравання былі нізкімі, але больш адчувальныя чым у яўрэйскай, а тым больш расійскай нацыянальных меншасцяў Падняпроўскай Украіны.

Увогуле польская нацыянальная аўтаномія на працягу 1917–1920 гг. з'яўляецца цікавым і маладаследаваным эпизодам ўкраінска-польскіх адносін. Якраз у ім была закладзена нерэалізаваная перспектыва паразумення двух нацыянальных рухаў, ад якіх шмат у чым залежыў лёс постімперскага ўладкавання Цэнтральна-Усходняй Еўропы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Choecki, Z. Polski komitet na Rusi od rewolucji 1917 do wzięcia Kijowa przez wojska polskie // Rzeczpospolita. – 1921. – № 123. – S. 3.
2. Jabłoński, H. Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917 – 1918. – Warszawa, 1948. – 165 s.
3. Korniecki, J. Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny. // Pamiętnik kresowy. – 1937. – z. II. – 133 s.
4. Na Ukrainie // Dziennik miński. – Mińsk, 1918. – № 67. – 6 kwietnia. – S. 3.
5. Starczewski, E. Życie polskie na Ukrainie. – Kijow, 1917. – 48 s.
6. Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18 – 24 czerwca 1917 roku. – Б.м., 1917. – 133 s.
7. Калакура, О. Поляки в этнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. – К., 2007. – 508 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2225, оп. 1, спр. 21.

Maksim Potapenko. Polish autonomy in the Near-Dnipro Ukraine in 1917 – 1920. The general features and periodization of the activities of the Polish national government in Near Dnipro Ukraine. Clarified some questions the effectiveness of their initiatives. The author concludes that the efficiency and the bottom line of the institutes of national governments have been low, but it is more sensitive than in the Jewish and Russian national minorities Near Dnipro Ukraine.

УДК 94:327.56(476+410)"1917-1918"

Е. Н. Дубровка

Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

БЕЛАРУСЬ В ОТРАЖЕНИИ МЕМОРАНДУМОВ БРИТАНСКОГО ДЕПАРТАМЕНТА ИНФОРМАЦИИ И ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО ВЕДОМСТВА В 1917–1918 ГОДАХ

В статье на основе анализа документов британского департамента информации и внешнеполитического ведомства показано, что в преддверии Парижской мирной конференции в распоряжении членов правительственного аппарата Великобритании имелась информация

о территории Беларуси, характер которой создавал предпосылки для последующего решения вопроса о её государственной принадлежности в пользу России.

В марте 1918 года в составе внешнеполитического ведомства Великобритании – Форин Офис – был создан Департамент политической разведки. В его функции входили сбор и обработка информации, поступавшей через Адмиралтейство и военное ведомство, основанной на сообщениях, полученных от британских миссий, на материалах предоставленных Министерством информации, а также на материалах прессы. Основными задачами этого департамента в 1918 году был сбор информации о политической, экономической и военной ситуации в союзных, вражеских и нейтральных государствах, о текущих проблемах внешней политики, и подготовка сообщений о событиях в разных странах для внешнеполитического ведомства, военного Кабинета и других правительственных структур [1, р. 161–163].

Персонал Департамента был набран из состава Разведывательного бюро Департамента информации, существовавшего с апреля 1917 года. Бюро должно было готовить доклады о внутреннем положении в зарубежных странах и предлагать отделам пропаганды эффективные методы её ведения в разных регионах. Его штат состоял из 12 экспертов, в основном, имевших академическую подготовку. В нём было выделено несколько региональных секций, среди них – «Восточная и Центральная Европа» [2, р. 59–61, 65]. Одним из экспертов по делам Центральной и Восточной Европы являлся историк Льюис Нэмир, выходец с территории Российской Империи (сейчас – Любельское воеводство Польши – Авт.). В частности, Л. Нэмир являлся автором еженедельных докладов о Польше и ряда специальных сообщений и меморандумов о ситуации в «оккупированных русских провинциях», появлявшихся осенью 1917 – весной 1918 года. С осени 1917 года в докладах Разведывательного бюро периодически всплывала информация о «белорусских губерниях» и белорусах. Она появлялась в связи с анализом политики Германии на востоке.

Анализ названных докладов, сообщений и меморандумов, хранящихся в Национальном архиве Великобритании и доступных в онлайн коллекциях, позволяет выявить характер информации о Беларуси (в данном случае термин «Беларусь» мы используем для передачи термина «White Russia», употреблявшегося в англоязычных текстах – Авт.), имевшейся в распоряжении членов правительственного аппарата Великобритании в преддверии Версальской мирной конференции 1919–1920 годов. Великобритания на этой конференции, как известно, сыграла одну из ключевых ролей в принятии решений по вопросам территориального устройства, в том числе, в регионе Центрально-Восточной Европы, оказав, тем самым, влияние на историческую судьбу Беларуси и её соседей.

В рассматриваемых документах Беларусь представлена как территория, которая «может быть найдена лишь на карте национальностей», ей не соответствовала никакая историческая или административная единица. Этот регион, преимущественно населённый белорусами, включал большую часть Виленской и Гродненской губерний, практически целиком Минскую, Витебскую и Могилёвскую губернии бывшей Российской империи. Отмечалось, что политические границы в этом регионе исторически устанавливались поляками, немцами и русскими. Экономика этой территории имела аграрный характер, промышленные центры отсутствовали, имелись лишь лесные ресурсы. Доминирующее население этих губерний – белорусы – было охарактеризовано как «крестьянская нация». Этнически – это «ветвь русской нации», которая, если бы не польское доминирование на протяжении столетий, занимала бы положение, аналогичное русским крестьянам Вологды или Вятки, разговаривающим на собственных диалектах. При характеристике конфессиональной принадлежности отмечено, что четыре пятых белорусов являлись православными, а часть западных белорусов, проживавших в труднодоступных местностях, вообще придерживались собственных традиций и представляли из себя «самый языческий народ Европы»; белорусы католического вероисповедания называли себя «поляками», хотя в действительности они не испытывали симпатии ни к Польше, ни к польским традициям [3].

В рассматриваемых документах также можно найти анализ вопроса о возможной будущей государственной принадлежности территории Беларуси. На момент конца 1917 - 1918 года акцент делался на вариантах его решения Германией, как государством оккупировавшим большую часть названного региона. Задача германской политики в регионе интерпретировалась как создание там какой-либо антироссийской и пронемецкой силы. Исходя из такой интерпретации отмечалась возможность, что Германия передаст Польше «восточные районы Литвы, т.е. те, что заселены белорусами, поскольку, несомненно, что Россия никогда от них не откажется». Такая ситуация создаст положение «постоянной естественной враждебности» между Польшей и Россией [4, р. 4]. Ещё в конце октября 1917 года отмечалось, что Германия «отказалась от белорусской интриги и едва ли рассчитывала на создание белорусского сепаратистского движения против России». Предусматривался также вариант, что Германия отдаст Беларусь на растерзание «волкам» – Литве и Польше. В таком случае Литва, включившая в свой состав Виленщину, и Польша, включившая в свой состав Гродненщину и, возможно, «малорусские» территории Холмщины и западной Волыни, «будут безнадёжно зависимы от поддержки Германии» [5, р. 2–3]. При этом указывалось, что немцы настроены на сохранение за Россией белорусской территории, охватывавшей стратегически важные железнодорожные пути, расположенные параллельно друг другу: Двинск-Вильно-Гродно и Полоцк-Лида-Волковыск-Седльце [6, р. 1]. Такая схема, предусматривавшая передачу Польше губерний «по существу русских» сравнивалась с ситуацией вокруг Троянского коня [7, р. 3]. Поскольку передача части белорусских территорий Польше поставит её под угрозу при «восстановлении» России гораздо раньше, чем Германию или Австрию, то таким образом расширенная в восточном направлении «за счёт России» (в документе речь идёт о частях Виленской, Гродненской, Минской и Могилёвской губерниях – Авт.) Польша будет служить цели Германии по созданию барьера на востоке [8, р. 1–2].

В докладах отмечалось влияние «русской революции» на положение, в частности, Польши. Указывалось, что белорусские крестьяне выступали за союз с Россией, так как поляки представляли для них крупных землевладельцев, а союз мог принести с собой долгожданную аграрную реформу. Активизация выступлений белорусских или «малорусских» крестьян против польских землевладельцев создавала ситуацию, когда «только под крылом Центральных держав (если в них сохраняют власть контрреволюционные элементы) польские имущие классы обретут безопасность» [9, р. 4; 10; 11, р. 6].

Неоднократно указывалось на стремление Польши расширить её границы в восточном направлении, при этом очевидным представлялся тот факт, что Польша, расположенная между Германией и Россией, никогда не будет равна по силе ни одной из них, тем более не будет превосходить обеих. Потому Польша способна на завоевания лишь в одном направлении, и любое её увеличение за счёт России усиливало её зависимость от защиты со стороны Германии [12, р. 3].

При рассмотрении ситуации сквозь призму интересов Великобритании отмечалось, что трудно предугадать, как агрессивная политика Польши в восточном направлении – в отношении Литвы, Беларуси и Украины и, прежде всего, в отношении России – будет согласовываться с британской антигерманской политикой. При этом подчёркивалось, что в этом регионе только Россия могла выступать опорной точкой английской политики [13, р. 4].

Таким образом, в преддверии Парижской мирной конференции в распоряжении членов правительственного аппарата Великобритании имелась в распоряжении информация о территории Беларуси, характер которой, учитывая британские интересы в регионе, создавал предпосылки для последующего решения вопроса о её государственной принадлежности в пользу России.

Список источников и литературы

1. Strategy and intelligence. British policy during the First World War / ed.by M. Dockrill. – London : The Hambledon press, 1996. – 232 p.
2. Goldstein, E. Winning the peace. British diplomatic strategy, peace planning, and the Paris peace conference, 1916–1920 / E. Goldstein. – Oxford : Clarendon press, 1991. – 307 p.
3. Special memorandum on the peoples of the Baltic provinces and Lithuania (14th February, 1918) [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7642151>. – Date of access: 01.04.2018.
4. Intelligence Bureau, Department of Information. Weekly Report on Poland. XVII. 4th October, 1917 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7640704>. – Date of access: 01.04.2018.
5. Intelligence Bureau, Department of Information. Report, on the Occupied Russian Provinces. 25th October, 1917 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7640907>. – Date of access: 01.04.2018.
6. Intelligence Bureau, Department of Information. Weekly Report on Poland. XXVI. 6th March, 1918 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7642337>. – Date of access: 01.04.2018.
7. Intelligence Bureau, Department of Information. Weekly Report on Poland. XX. 14th November, 1917 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7641118>. – Date of access: 01.04.2018.
8. Confidential, Political Intelligence Department, 17th August, 1918. Foreign Office, S.W.I. POLAND/002 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7643972>. – Date of access: 01.04.2018.
9. Intelligence Bureau, Department of Information. Weekly Report on Poland. XXIII. 11th January, 1918 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7641822>. – Date of access: 01.04.2018.
10. Intelligence Bureau. Department of Information; Special memorandum on the peoples of the Baltic provinces and Lithuania. 14th February, 1918 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7642151>. – Date of access: 01.03.2018.
11. Intelligence Bureau, Department of Information. Weekly Report on Poland. XXIV. 25th January, 1918 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7641973>. – Date of access: 01.04.2018.
12. Intelligence Bureau, Department of Information. Weekly Report on Poland. XXVII. 21st March, 1918 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7642533>. – Date of access: 01.04.2018.
13. Political Intelligence Department, Foreign Office. The Political Situation In Poland. April 25, 1918 [Electronic resource] // The National Archives. – Mode of access: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7642964>. – Date of access: 01.04.2018.

Alena Dubrouka. White Russia in the reflection of the British Department of Information and Foreign Office memoranda in 1917-1918. In the article, based on the analysis of the documents of the British Department of Information and Foreign Office, it was shown that on the eve of the Paris Peace Conference, the information available to the members of the British government on White Russia, created the prerequisites for the subsequent resolution of this territory state belonging question in favor of Russia.

АБВЯШЧЭННЕ БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ РЭСПУБЛІКІ І ЯЕ ПРЫЗНАННЕ ЎКРАЇНСКІМ УРАДАМ У 1918 ГОДЗЕ

Артыкул прысвечаны ўзнікненню беларускай дзяржаўнасці, вытокам і перадумовам, якія прывялі да абвяшчэння незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, дзейнасці беларускіх урадаў, праблеме юрыдычнага прызнання Рэспублікі ў 1918 г. Аўтар прыходзіць да высновы, што знешнія фактары ў спалучэнні са складанай ўнутрыпалітычнай сітуацыяй перашкодзілі здабыццю незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе і яе міжнароднаму прызнанню.

Праблемы нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва заўсёды прыцягваюць увагу даследчыкаў і складаюць значны навуковы інтарэс. З распадам Савецкага Саюза з'явілася магчымасць бесстаронняга, ўсебаковага аналізу складаных ваенна-палітычных, эканамічных і культурных працэсаў, якія мелі месца на тэрыторыі былой Расійскай імперыі, пасля звяржэння царызму ў сакавіку 1917 г. Актуальнымі і досыць дыскусійнымі сёння ў беларускай гістарычнай навуцы застаюцца пытанні беларускай гісторыі пачатку ХХ ст., звязаныя з абвяшчэннем незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) ў 1918 г.

Мэтай артыкула з'яўляецца высвятленне асноўных чыннікаў, якія перашкодзілі паспяховай рэалізацыі ідэі нацыянальнага самавызначэння беларускага народа ў 1918 г. Яго задачы – прасачыць дзейнасці нацыянальна-дзяржаўных сіл Беларусі, выявіць практычныя меры ўрадаў БНР па міжнароднаму яе прызнанню, асабліва з боку ўкраінскай улады ў 1918 г.

У апошні час можна казаць аб актывізацыі навуковых даследаванняў па беларускай гісторыі рэвалюцыйнага перыяду, што спрыяла перавыданню работ дзеячаў нацыянальнага руху, такіх як Я. Варонка, А. Луцкевіч, К. Езавітаў, М. Краўцоў, Т. Грыб і інш. Варта канстатаваць значную зацікаўленасць вышэй аکرэсленымі праблемамі на сучасным этапе ў Рэспубліцы Беларусь. Немалую каштоўнасць у гэтым плане ўяўляе выданне першага тома (у 2-х кнігах) “Архіваў Беларускай Народнай Рэспублікі”. Належнай паўнотой і аб'ектыўнай рыторыкай напоўнены даследаванні В. Круталевіча, І. Ігнаценкі, У. Ладысева, П. Брыгадзіна, Р. Платонава, М. Сташкевіча, А. Рэзніка.

Наогул варта канстатаваць, што з пачатку 1918 г. палітычная сітуацыя ў Беларусі абвастраецца. 19 лютага 1918 г. на яе неакупаваную з 1915 г. тэрыторыю ўступілі нямецкія войскі. У такой сітуацыі, Выканаўчы камітэт Рады Беларускага з'езда 21 лютага 1918 г. прыняў І Устаўную Грамату народаў Беларусі і стварыў Народны Сакратарыят – часовы ўрадавы орган да склікання Устаноўчага сейма. Сам Выканкам абвясціў сябе вышэйшай уладай на Беларусі.

Быў ажыццёўлены першы крок на шляху адраджэння беларускай дзяржаўнасці, хоць фармальна беларуская дзяржава не абвяшчалася. Выканкам працягваў строга прытрымлівацца рэзалюцыі Усебеларускага з'езда аб уладзе, паводле якой Беларусь павінна была ўвайсці ў склад Расійскай Дэмакратычнай Рэспублікі як аўтаномная адзінка з рэспубліканскім ладам.

Пасля падпісання Брэсцкага мірнага дагавору (3 сакавіка 1918) паміж прадстаўнікамі Савецкай Расіі і аўстра-германскага блока, пад нямецкай акупацыяй засталася значная частка тэрыторыі Беларусі. Па яго ўмовах Беларусь фактычна дзялілася на тры часткі. Заходняя – Гродзенская губерня і частка Віленскай з Вільні адышла да Германіі і атрымала назву Новая Усходняя Прусія, а насельніцтва гэтых тэрыторый станавілася грамадзянамі Германскай імперыі. Цэнтральная частка Беларусі – Мінская губерня, частка Віцебскай і Магілёўскай губерняў лічылася часова акупаванай тэрыторыяй. Беларускае Падляшша – Белая, Янава, Цярэспаль, Кодзьень, Канстанцінаў, Няміра, Міжрэчча, Берасцейшчына – паветы Брэсцкі,

Кобрынскі, Пружанскі; Палессе – паветы Драгічынскі, Лунінецкі, Пінскі, Мазырскі, Рэчыцкі, Гомельскі перадаваліся Нямецчынай Украіне. І толькі ўсходнія раёны Беларусі заставаліся ў складзе Савецкай Расіі.

Падпісанне Брэсцкага дагавору паскорыла працэсы нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва. 9 сакавіка Выканаўчы камітэт выдаў II Устаўную грамату, якая абвясціла Беларускаю Народную Рэспубліку (БНР). Акрамя кароткай агульнапалітычнай прэамбулы, другая Устаўная грамата змяшчала 8 пунктаў, якія тычыліся правоў і свабод грамадзян абвешчанай рэспублікі:

«... 4. Выканаўчая і адміністрацыйная ўлада ў БНР належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радай з'езда і справаздачны перад ёй.

5. У межах БНР абвясціцца свабода слова, друку, сходаў, забастовак, саюзаў, свабода сумлення, недатыкальнасці асобы і жылля.

6. У межах БНР ўсе народы маюць права на нацыянальна-персанальную аўтаномію, абвясціцца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У межах БНР права прыватнай уласнасці на зямлю адмяняецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, хто непасрэдна на ёй працуе. Лясы, азёры і нетры абвясціцца ўласнасцю БНР.

8. У рамках БНР ўводзіцца 8-гадзінны працоўны дзень» [6, с.112–113].

Калі стала зразумела, што Рада Беларускай Народнай Рэспублікі ніяк не можа змяніць Брэсцкі дагавор, у ноч на 25 сакавіка на сваім пасяджэнні з удзелам прадстаўнікоў Віленскай Беларускай Рады пасля дзесяцігадзінных дэбатаў было прынята рашэнне аб абвясчэнні незалежнасці Беларусі.

У гэтым дакуменце Рады Беларускай Народнай Рэспублікі гаварылася: «БНР павінна абняць усе землі, дзе жыве і пераважае беларускае насельніцтва: Магілёўшчыну, беларускія часткі Меншчыны, Гарадзеншчыны (з Гродна, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны Чарнігаўшчыны і памежныя часткі суседніх губерняў, населеных беларусамі». У Трэцяй Устаўной грамаце пацвярджаліся ўсе правы і свабоды, абвешчаныя 9 сакавіка 1918 г. а таксама выказвалася надзея, «што ўсе народы, што шануюць свабоду, дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры ажыццявіць яе палітыка-дзяржаўныя ідэалы» [3, с. 77].

Адразу ж пасля прыняцця Трэцяй Устаўной граматы, урад БНР заявіў аб сваёй гатоўнасці пачаць перамовы з зацікаўленымі бакамі аб пераглядзе той часткі Брэсцкага дагавора, якая тычылася Беларусі.

Знешнепалітычная праграма БНР прадугледжвала ўмацаванне яе сувязяў з Германіяй і Польшчай. «Адносіны з рэвалюцыйнай Расеяй? Ні ў якім разе! Адносіны з Германіяй (ці Польшчай) – гэта абавязкова! Без ўзаемаадносін з Германіяй і Польшчай яны не ўяўлялі існавання Беларусі ... На іх думку, беларусы павінны абавязкова служыць немцам і ваяваць з рускімі» [5, арк. 89].

З гэтай мэтай Рада Беларускай Народнай Рэспублікі накіравала ўрадавую дэлегацыю ў Кіеў да Украінскай Рады. Вялікія спадзяванні ўскладаліся на прызнанне БНР з боку ўкраінскіх урадаў. Выбар быў не выпадковым і прагназуемым ў сітуацыі. Але падчас перамоўнага працэсу ўкраінскаму і беларускаму боку так і не ўдалося дасягнуць згоды па асноўных пытаннях. У адным з наказаў кіраўнікам дэлегацыі БНР на вядзенне перамоваў з прадстаўнікамі УНР падкрэслівалася: «Дэлегацыя будзе дамагацца ўстанаўлення межаў Беларуска-Вялікарускай і Беларуска-Украінскай за выключна этнаграфічным прынцыпам і пастаноўка пытаньня [*перад Германіяй – аўт.*] пра магчымасць садзейнічання УНР па змяненні заходніх і паўночных межаў Беларусі па этнаграфічнай прыкмеце» [5, арк. 56].

10 красавіка 1918 Рада Народных Міністраў (РНМ) УНР на сваім пасяджэнні заслухала пытанні, якія тычыліся будучыні Беларусі: 1) Паведамленне дэлегацыі па справах перамоваў з прадстаўнікамі БНР; 2) Устаўныя граматы Выканкама Беларускага з'езда да народа Беларусі; 3) аб афіцыйным прызнанні Украінскай рэспублікай БНР; 4) Аб усталяванні радыётэлеграфнай сувязі паміж Кіевам і Менскам і прадстаўленні Украінай фінансавай

дапамогі ў памеры 500 тыс. рублёў. На гэта адны чыноўнікі паказвалі, што афіцыйнае прызнанне залежыць ад Цэнтральнай Рады, іншыя адстойвалі мэтазгоднасць пасылкі ў Беларусь спецыяльных дэлегатаў для дэтальнага азнамлення са справай, а трэція – паказвалі на неабходнасць высвятлення Міністэрствам замежных спраў стаўлення іншых дзяржаў да гэтай праблемы. Радзе Міністраў не ўдалося выпрацаваць адзінай пазіцыі па беларускім пытанні, што знайшло сваё адлюстраванне ў адпаведнай пастанове – пытанне аб незалежнасці Беларусі здымалася з абмеркавання, а МЗС даручалася даць адказ беларускай дэлегацыі: "Рада Міністраў прынцыпова нічога не мае супраць прызнання Беларускай Народнай Рэспублікі незалежнай і будзе ўвасабляць гэту справу ў жыццё законным шляхам» [1, с. 58].

14 красавіка 1918 дзесяцітысячным мітынгам беларусаў-бежанцаў і грамадзян Беларусі, які адбыўся ў Петраградзе, быў прыняты Зварот да польскага, украінскага і літоўскага народаў. Адносна ўкраінскага адзначалася: «Вы, украінцы, спрабуеце свае паўночныя межы пашырыць за кошт Беларускага паветаў Чарнігаўскай, Мінскай і Гродзенскай губерняў» [5, с. 60].

17 красавіка ў радыёграме на імя таварыша міністра замежных спраў УНР гаварылася, што нявызначанасць дакладнай памежнай лініі паміж Украінскай Народнай Рэспублікай і Беларускай Народнай Рэспублікай спараджае на месцах шмат непаразуменняў, як у дачыненні да функцыянавання дзяржаўных і грамадскіх арганізацый паміж сабой, так і ў паўсядзённым жыцці насельніцтва. Прадстаўнікі БНР прасілі з мэтай хутчэйшага ўстанаўлення нармальнага жыцця ў прыгранічных мясцовасцях стварыць сумесную камісію, якая магла б з дакладнасцю ўсталяваць і замацаваць у адпаведным пагадненні дзяржаўныя межы абедзвюх рэспублік [4, с.126].

18 красавіка адбылася чарговая сустрэча прадстаўнікоў украінскага кіраўніцтва з дэлегацыяй БНР, на якой падымаліся пытанні аб прынцыпах, якімі павінны кіравацца камісіі пры ўсталяванні дзяржаўнай мяжы, аб карце і пра адпраўныя канчатковыя кропкі на захадзе і ўсходзе. Па першым пытанні, то было вырашана прыняць за аснову этнаграфічны прынцып, але ў цеснай сувязі з эканамічным і геаграфічным. З іншага – беларуская дэлегацыя будзе кіравацца як асноўнай этнаграфічнай картай прафесара Карскага, выдадзенай ў 1917 г., а ўкраінскі бок – нямецкай этнаграфічнай картай, а таксама іншымі этнаграфічнымі і геаграфічнымі картамі. Па трэцім пытанні згоды не было дасягнута. Беларусы настойвалі, што адпраўной кропкай на ўсходзе варта лічыць зліцця р. Судосты з Дзясной у м. Грымяча, а ўкраінцы – м. Мглін, лічачы ўсе паўночныя паветы Чарнігаўскай сваімі. Украінскі ўрад кіраваўся меркаваннямі захаванні за Украінай Прыпяць і чыгунку Пінск – Гомель. У сваю чаргу, прадстаўнікі БНР далі выразна зразумець, што не збіраюцца саступаць Прыпяць, губляць дарогу Брэст – Бранск, а таксама паўночныя паветы Чарнігаўскай [1, с.60].

Дэлегацыя Беларускай Народнай Рэспублікі неаднаразова атрымлівала запэўніванні украінскай ўлады ў тым, што Украіна ў аднабаковым парадку не будзе вырашаць пытанні аб дзяржаўнай прыналежнасці частак старых губерняў, у прыватнасці, тэрыторыі Ноўгарад-Северскага і Гарадніянскага паветаў Чарнігаўскай губерні, паўднёвых валасцей Мазырскага і Пінскага паветаў Мінскай губерні, часткі Пружанскага, Кобрынскага і Брэст-Літоўскага паветаў Гродзенскай губерні. Дэлегацыя не мела падстаў не верыць афіцыйным заявам украінскага ўрада і таму не надавала значэння распаўсюджванню чутак пра анексіянісцкія планы Украіны ў дачыненні да Беларусі. Прызначэнне ўкраінскіх камісараў з досыць шырокімі паўнамоцтвамі ажыццяўлялася ў выключна беларускія гарады і паветы. Рада і Народны Сакратарыят Беларускай Рэспублікі выказвалі надзею на тое, што гэта з'яўляецца часовай з'явай, якую ніякім чынам не можна разглядаць як акт захопу беларускіх зямель і далучэння іх да Украіны [1, с. 64].

6 мая беларуская дэлегацыя звяртаецца са скаргай на неправамерныя дзеянні украінскага боку, прыводзячы ў якасці доказу заяву Гомельскага гарадскога грамадскага самакіравання з пратэстам супраць далучэння горада да Украіны і перадачы ўлады украінскаму камісару. Для зняцця напружанасці ў адносінах, звязаных з анексіянісцкімі актамі папярэдняга ўрада краіны, дэлегацыя бачыла выхад у адкліканні ўкраінскіх камісараў

і замене іх камісарамі Беларускай Рады, што пратэсты насельніцтва беларускіх паведаў будуць задаволеныя.

Аднак, праз некалькі дзён беларусы зноў былі вымушаныя звярнуцца ў адрас украінскага ўрада, паказваючы на факты апошняга часу, а менавіта – прызначэнне украінскіх камісараў не толькі на спрэчныя тэрыторыі, але і ў гарады і паветы чыста беларускія. Рада і Народны Сакратарыят Беларускай рэспублікі былі перакананыя ў тым, што прызначэнне украінскіх камісараў у беларускія паветы з'яўляецца з'явай часовай і ніякім чынам не можа разглядацца як акт захопу беларускай зямлі і далучэння яе да Украіны. Адносна спрэчных тэрыторый, пра якія ішла гаворка, то імі называліся часткі Ноўгарад-Северскага і Гродзенскага паведаў Чарнігаўскай губерні, паўднёвыя воласці Мазырскага і Пінскага паведаў Мінскай губерні, часткі Пружанскага, Кобрынскага і Брэст-Літоўскага паведаў Гродзенскай губерні [7, арк. 2–4].

У ходзе перамоў украінскага ўрада з Савецкай Расіяй, Украінай заняла жорсткую пазіцыю ў дачыненні да паведаў губерняў сумежных з ёй дзяржаў, якія павінны належаць менавіта ёй, уключаючы «... Мінскай губерні – Пінскі і Мазырскі часткі Рэчыцкага; Магілёўскай – часткі гомельскага; Гродзенскай – Брэсцкі, Кобрынскі, частка Пружанскага і Бельскага».

Менавіта тады беларусы раз звярнуліся да украінскага кіраўніцтва з заявай аб тым, што прыбыўшы ў Кіеў 2 месяцы таму і паведаміўшы аб абвешчэнні незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, беларускі бок спадзяваўся на хуткае заключэнне пагаднення аб межах. Яны адзначалі, што зыходзячы з факту пачатку перамоўнага працэсу паміж дэлегацыямі УНР і БНР, і на аснове законаў і звычайў міжнароднага права бачылі прыхаваны акт прызнання Беларускай Рэспублікі і яе дзеючага ўрада. Гэта іх перакананне было пацверджана афіцыйнай заявай кіраўніка украінскай дэлегацыі А. Ліхнякевіча, які на другім сумесным пасяджэнні паведаміў, што «ўрад Украіны прызнаў Беларускаю Рэспубліку, аднак апублікаванне адпаведнай пастановы стрымліваецца некаторымі абставінамі». Працяг сумесных беларуска-украінскіх пасяджэнняў і заключэнне дагавора аб межах было перапынена зменай улады на Украіне, пра што гаварылася вышэй. Спадзяваліся беларусы і на падтрымку ў гэтым пытанні і з боку Савецкай Расіі. Былі таксама перакананымі і ў тым, што цяперашні ўрад Украінскай Дзяржавы ўсяляк падтрымае іх. Таму з гэтай мэтай прапаноўвалася сумесна з украінскімі службовымі асобамі выпрацаваць формы і ўмовы ўдзелу дэлегацыі БНР ва украінскай-расійскіх перамовах. Толькі федэрацыя, на думку беларускіх кіраўнікоў, з дружалюбным суседам магла б надаць Беларусі неабходную устойлівасць і стаць залогам ўнутранай стабільнасці. Украіна, па іх глыбокім перакананні, і ёсць той моцны і дружалюбны сусед, федэрацыя з якім можа прынесці Беларусі эканамічныя выгады і палітычную бяспеку. Для Беларусі аптымальным на дадзеным этапе павінна стаць аб'яднанне з Украінай на аснове федэрацыі, з захаваннем самастойнага ўнутранага кіравання з мэтай нацыянальнага адраджэння [8, арк. 29].

Летам 1918 года Рада БНР і Народны Сакратарыят ўсталявалі консульскія адносіны з Украінай. Увосень гэтага ж года ў Кіеў прыбывае другая беларуская надзвычайная дэлегацыя з просьбай: 1) афіцыйнага прызнання Украінай незалежнасці беларускай дзяржавы, як найбольш блізкага па свайму геаграфічнаму становішчу, традыцыям і нарэшце кіруючыся палітычнымі і эканамічнымі інтарэсамі (гэта павінна было стаць асновай для больш цесных беларуска-украінскіх адносін на глебе агульных мытных межаў, пра аб'яднанне аўтаномных армій, скаардынаванасць знешняй палітыкі); 2) аказаць дапамогу ў стварэнні на тэрыторыі Беларусі арміі шляхам фінансавай падтрымкі, пастаўкі зброі, ваеннага рыштунку і харчавання, накіравання ў рэспубліку ваенных спецыялістаў. Украінскае кіраўніцтва, у асобе гетмана П. Скарападскім, паабяцала пайсці насустрач па рашэнні вышэйакрэсленых праблем, паабяцаўшы вярнуць і беларускія паветы, захопленыя раней.

Цяжкі ўдар па надзеях большай часткі нацыянальных дзеячоў, якія звязвалі спадзяванні на пабудову беларускай дзяржаўнасці з палітыкай кайзераўскай Германіі, быў нанесены падпісаннем 27 жніўня 1918 паміж Савецкай Расіяй і Германіяй дадатковага пагаднення да

Брэст-Літоўскага мірнага дагавора. У сувязі з шэрагам няўдач на Заходнім фронце, Германія брала на сябе абавязальніцтва «паэтапна ачысціць раёны Беларусі ад Дняпра да Бярэзіны. У 4-м артыкуле адзначалася таксама, што Германія ніякім чынам не ўмешвацца ў адносіны паміж Савецкай дзяржавай і яе асобнымі абласцямі, а адсюль, не падтрымае утварэння самастойных дзяржаўных арганізмаў у гэтых абласцях. На наступны дзень, 28 жніўня, паступіў пратэст Рады БНР рэйхсканцлеру Германіі Г. Гертлінгу супраць адрывання спрадвечных беларускіх зямель і павелічэння за іх кошт вобласці Царства Польскага; а таксама далучэння багатых абласцей ва Украіне [2, с.73–81]

У верасні-лістападзе сітуацыя становіцца пагрозлівай для беларускай дзяржаўнасці праз цяжкае эканамічнае і фінансавое становішча, адсутнасць моцнай баяздольнай арміі. Нельга выключыць і знешні фактар: «кожны дзень прамаруджання ставіць Беларусь перад фактам акупацыі Савецкай рэспублікай ўсё новых і новых частак Беларусі і гэтым абцяжэняецца меркаваная дапамога беларусам з боку ўкраінскай дзяржавы, такая дапамога можа апынуцца запозненай», – казалі нашы суседзі [1, с. 68].

З чарговай зменай улады ва Украіне, Дырэкторыя выразна абазначыла свае знешнепалітычныя арыенціры: «у момант свайго вызвалення Украінскі народ, кіруючыся высокімі ідэаламі сусветнай братэрства народаў, шчыра жадаючы міру і росквіту ўсім нацыям, кіруючыся да сяброўства і прыхільнасці з усімі сваімі блізкімі і далёкімі суседзямі, абпіраючыся на прынцыпы самавызначэння народаў, выказаныя Прэзідэнтам вялікай Амерыканскай рэспублікі Вільсанам, звяртаецца да свабодалюбнага і высакароднага Беларускага народу і яго Высокай Улады. Дырэкторыя і ўрад УНР цешацца надзеяй, што гэты заклік знойдзе спачуванне ва ўладзе Беларускага народа, прывітанне ўкраінскага народа будзе таксама шчыра прынята Высакародным Беларускім народам і сяброўскія, брацкія зносіны паміж Беларуссю і УНР, якая ўжо гатовая і зараз адпаведна прыняць прадстаўнікоў Улады Беларускага народа і адпаведна паслаць сваіх» [9, арк.19–20].

Такім чынам, знешнія фактары ў спалучэнні са складанай ўнутрыпалітычнай сітуацыяй перашкодзілі здабыццю незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе і яе міжнароднаму прызнанню.

Разам з тым, мы не можам адмаўляць таго, што ў гісторыю беларускай дзяржаўнасці была ўнесена новая яскравая старонка. «Эпоха Рады назаўжды застанеца адлюстраваннем нацыянальных памкненняў значнай большасці беларускіх арганізацый, памкненняў і спадзяванняў, якімі яны былі ахоплены ў момант звальнення», – адзначаў вядомы беларускі гісторык М. Доўнар-Запольскі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: В 2-х т. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага. – 1998. – Т.1. – 1720 с.
2. Аўсяная М. Лісты С. Рак-Міхайлоўскага/ М. Аўсяная // Спадчына. – 1993. – № 3. – С. 73–81.
3. За дзяржаўную незалежнасць Беларусі. Дакументы і матэр'ялы сабраныя і надрукаваныя для публікацыі І. Касяком, прагледжаныя і апрабаваныя для друку камісіяй Беларускай Цэнтральнай Рады пад кіраўніцтвам праф. Р.Астроўскага. Выданыя Беларускай Цэнтральнай Рады. – Лёндан, 1960. – 198 с.
4. Канчер Е.С. Белорусский вопрос. [Сб. статей] / Е.С. Канчер. – Петроград, 1919. – 132 с.
5. Национальный архив Республики Беларусь. – Ф. 325. – Оп.1. – Д.14. – 217 л.
6. Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – М., 1921. – 143 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі, ЦДАВО України) – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр.68. –14 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр.139. –43 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп.1. – Спр.32. –27 арк.

Volodymir Martynenko. Belarusian National Republic proclamation and its recognition Ukrainian government in 1918. The article is devoted to the emergence of the Belarusian statehood, the source and the prerequisites that led to the declaration of independence of the Belarusian People's Republic, the activities of the Belarusian government, the issue of legal recognition of the Republic in 1918. The author concludes that external factors, coupled with the difficult political situation prevented the attainment of independence of the Belarusian People's the republic in 1918, and its international recognition.

УДК 94(476) "1919/1920"+347.97/.99(091) "1919/1920"

Е. Г. Трубчик
Институт истории НАН Беларуси

ОРГАНЫ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ ГРАЖДАНСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ВОСТОЧНЫХ ЗЕМЕЛЬ (1919–1920)

Данная статья посвящена изучению особенностей становления и функционирования польских органов судебной власти на оккупированной территории Беларуси в 1919–1920 гг. Рассмотрена законодательная база, подробно проанализирована организационная структура, иерархия подчинения и компетенция судебных органов.

Органы судебной власти являлись одним из важнейших элементов организационной структуры польского управления, созданного на оккупированной территории Беларуси в период польско-советской войны (1919–1921 гг.). В соответствии с распоряжением Генерального комиссара от 15 мая 1919 г. судопроизводство по гражданским делам выводилось из сферы компетенции военных судов. На территории Гражданского управления Восточных земель (ГУВЗ) создавалась трёхзвенная система судов: мировые суды, окружные суды, апелляционный суд. Несмотря на отсутствие специализированной системы кодификации права, в данном распоряжении были обозначены некоторые принципы гражданского процессуального права: принцип законности, принцип независимости судей (ст. 3), принцип государственного языка (ст. 4), принцип единоличного и коллегиального рассмотрения дел (ст. 5) [1]. При разрешении дел допускалось применение «аналогии права», что означало возможность исходить из общих начал и смысла польского законодательства. Судопроизводство в судах всех инстанций велось на польском языке. Однако гражданам разрешалось пользоваться «местными языками» при обращении в суд, а также на всех последующих стадиях процесса.

На территории ГУВЗ сохраняли законную силу большинство норм гражданского права бывшего Польского королевства. Изменения и дополнения предусматривались для нормативных документов, которые содержали ограничения прав национальностей и свободы вероисповеданий. Распоряжение Генерального комиссара от 15 мая 1919 г. закрепляло действие Уголовного кодекса Польского королевства 1903 г. с изменениями, принятыми 7 августа 1917 г. [2] Компетенции судов общей юрисдикции не подлежали особые дела или категории дел, отнесённые в силу специальных инструкций или распоряжением Главнокомандующего в ведение военных судов.

Высший надзор за деятельностью органов правосудия на территории ГУВЗ осуществлял Генеральный комиссар. Он назначал председателей и судей окружных судов и Апелляционного суда, прокуроров, помощников прокуроров, следователей и мировых судей. При вступлении в должность каждый работник органов правосудия обязан был собственноручно подготовить и подписать текст присяги, в которой говорилось о добросовестном и честном исполнении служебных обязанностей. В конце октября 1919 г. в «Сборнике законов Гражданского управления Восточных земель» № 25 была опубликована единая присяга для судей.

Работу судов координировала Секция правосудия при Генеральном комиссариате, которой руководил Феликс Дуткевич. Секция состояла из трех отделов: отдела судов (начальник – Витольд Рачкевич), отдела тюремного ведомства (начальник Александр Таллен-Вильчевский) и отдела законотворчества (начальник Витольд Абрамович) [3]. Распоряжением Генерального комиссара Восточных земель от 6 декабря 1919 г. для работников судов вводился образовательный ценз. Кандидаты на должности в судебных органах, начиная со стажёров, должны были иметь юридическое образование, а при отсутствии такового «доказать основательное знание права» [4]. В конце апреля 1920 г. при Секции правосудия начала действовать «квалификационная комиссия для оценки личных и профессиональных качеств должностных лиц, назначаемых в судебные органы Генеральным комиссаром» [5].

Виленский окружной суд образован 15 июня 1919 г. Первоначально деятельность суда распространялась на Виленский, Свентянский, Ошмянский, Троцкий, Лидский и Новоградский уезды [6], а с 1 октября 1919 г. расширилась на Вилейский и Дисненский уезды. Председателем был Адольф Змачинский, заместителями – Ян Буйц, Роман Виршиль, Богдан Ахматович, прокурором – Витольд Рачкевич.

Гродненский окружной суд функционировал с 20 июня 1919 г. на территории Гродненского, Волковысского, Слонимского, Пружанского, Брестского, Кобринского и Пинского уездов [7]. Председателем был Казимир Гедройцев, прокурором – Стефан Лисовский.

Минский окружной суд, образованный 25 октября 1919 г., распространял свою деятельность на территорию Минского, Бобруйского, Слуцкого, Борисовского, Игуменского, Слуцкого уездов [8]. Заместителем председателя был назначен Ярослав Шиндлер.

Апелляционный суд в Вильно, как высшая кассационная инстанция, начал функционировать с 26 сентября 1919 г. на всей территории ГУВЗ [9].

Председатели окружных судов следили за работой судов первой и второй инстанции. Нарушение трудовой дисциплины влекло применение в мер дисциплинарного взыскания (замечания или выговора). Решение об увольнении работника мог принять только Генеральный комиссар. Судьи мировых судов (суды первой инстанции) рассматривали дела единолично. Окружные суды и апелляционный суд состояли из председателя, вице-председателя и судей, количество которых по представлению Председателя утверждалось Генеральным комиссаром. Решения в Окружных судах (суды второй инстанции) принимались коллегиями, состоящими из трёх судей. В состав судебной коллегии входили: мировой судья, следователь и почётный судья. При этом указанные должностные лица не имели права председательствовать в коллегии. Мировой судья не принимал участия в рассмотрении дела, решение по которому он принимал в суде первой инстанции, следователь не участвовал в заседании по делу, по которому проводил предварительное расследование. При Апелляционном суде и окружных судах была закреплена система нотариата, а также органы прокуратуры и адвокатура. С 7 сентября 1919 г. в Виленском и Гродненском окружных судах вводились должности заместителей помощников прокуроров, заместителей судебных следователей и заместителей мировых судей [10]. В середине октября 1919 г. при Апелляционном суде в Вильно была введена должность следователя по особо важным делам, служебный статус которого соответствовал уровню судей. При Виленском, Гродненском и Минском окружных судах с этого времени начали работать следователи по общим делам, поднадзорные прокурорам окружных судов [11]. При окружных судах вводилась должность переводчика [12].

Работники судов получали высокие, по сравнению с другими категориями служащих, зарплаты. Так, оклад председателя окружного суда, без учёта дополнительных надбавок, составлял 3952-5100 марок. Окружные судьи получали от 3088-4020 марок – в зависимости от стажа работы и состава семьи, мировые судьи с юридическим образованием получали 2688-3520 марок (не имевшие соответствующего образования получали на 200 марок меньше). Для сравнения, зарплата учителя на территории ГУВЗ составляла 400-700 марок [13]. Система оплаты для судей и работников судов на территории ГУВЗ предусматривала

дополнительные надбавки (экономическую, в связи с военными условиями, за выслугу более 10 лет и др.) и льготы (оплата командировок, служебного проезда, предоставления жилья).

Данная система органов судебной власти на территории ГУВЗ просуществовала до середины июля 1920 г. и была реорганизована в связи с последующими военно-политическими событиями лета-осени 1920 г.

Список источников и литературы

1. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o urządzeniu ogólnego sądownictwa na obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Generalnemu Ziem Wschodnich, 15 maja 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 4 (25 czerwca). – Poz. 22.

2. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich w przedmiocie prawa karnego i postępowania karnego na obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Generalnemu Ziem Wschodnich, 15 maja 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 4 (25 czerwca). – Poz. 24.

3. Ruch służbowy // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 13 (1 października). – Poz. V-195.

4. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich w przedmiocie cenzusu naukowego kandydatów na urzędy sądowe, 6 grudnia 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 42 (12 grudnia). – Poz. II-469.

5. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich w przedmiocie organizacji Komisji Kwalifikacyjnej kandydatów na stanowiska służbowe w sądownictwie Ziem Wschodnich, 18 kwietnia 1920 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1920. – № 37 (25 maja). – Poz. II-932.

6. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o utworzeniu Sądu Okręgowego w Wilnie, 24 maja 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 4 (25 czerwca). – Poz. 28.

7. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o utworzeniu Sądu Okręgowego w Grodnie, 15 maja 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 4 (25 czerwca). – Poz. 26.

8. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące utworzenia Sądu Okręgowego w Mińsku, 22 września 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 20 (1 października). – Poz. 187.

9. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o utworzeniu Sądu Apelacyjnego w Wilnie, 5 września 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 16 (9 września). – Poz. III-142.

10. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące ustanowienia przy Sądach Okręgowych w Wilnie, Grodnie i Łucku urzędów zastępców podprokuratorów, zastępców sędziów śledczych i zastępców sędziów pokoju, 14 września 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 19 (23 września 1919 r.). – Poz. III-182.

11. Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące utworzenia posady sędziego śledczego do spraw wyjątkowej wagi przy Sądzie Apelacyjnym w Wilnie i posad sędziów śledczych do spraw szczególnej wagi przy sądach okręgowych w Wilnie, Grodnie, Łucku i Mińsku, 16 października 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 26 (6 listopada 1919 r.). – Poz. II-172.

12. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące ustanowienia przy Sądach Okręgowych w Wilnie, Grodnie, Łucku i Mińsku urzędów tłumaczy przysięgłych, 4 listop. 1919 r. // Dziennik Urzędowy ZCZW. – 1919. – № 32 (20 listopada). – Poz. II-347.

13. Государственный архив Брестской области. – Ф. 5. Оп. 1. Д. 2. Л. 59.

Alena Trubchik. Judicial autoritis of Civil administration for Eastern Lands (1919-1920). This article is devoted to the study of the peculiarities of the formation and functioning of the Polish judicial authorities in the occupied territory of Belarus in 1919-1920. The legislative base is considered, the organizational structure, hierarchy of subordination and competence of judicial bodies are analyzed in detail.

ФАРМІРАВАННЕ АДМІНІСТРАЦЫЙНАЙ МЯЖЫ ПАМІЖ БССР І РСФСР НА ВІЦЕБСКА-ПСКОЎСКИМ ПАМЕЖЖЫ Ў 1920-я ГАДЫ

Фарміраванне тэрытарыяльных межаў – складаны і супярэчлівы гістарычны працэс, паколькі станаўленне і змяненне межаў звязана з унутранай і знешняй палітыкай дзяржаў. Даволі складана ішло фарміраванне адміністрацыйнай мяжы паміж БССР і РСФСР на віцебска-пскоўскім памежжы. Паміж УЦВК РСФСР і ЦВК БССР вялася барацьба за адміністрацыйна-тэрытарыяльную прыналежнасць Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў. Якая скончылася на карысць РСФСР, дадзеныя паветы ўвайшлі ў склад Пскоўскай губерні.

Заканадаўчае афармленне першага ўзбуйнення БССР пачалося пасля прыняцця пастановы Прэзідыума ЦВК РСФСР ад 4 лютага 1924 г. “Аб перадачы Беларусі раёнаў з пераважным беларускім насельніцтвам”. Паводле дадзенай пастановы ў склад БССР перадаваліся Аршанскі, Бачэйкаўскі, Віцебскі, Полацкі паветы Віцебскай губерні. Лёс астатніх трох паветаў губерні – Веліжскага, Невельскага і Себежскага не быў канчаткова вызначаны.

Перадача Аршанскага, Бачэйкаўскага, Віцебскага і Полацкага паветаў павінна была адбыцца ў месячны тэрмін на падставе інструкцыі УЦВК і СНК ад 8 кастрычніка 1923 г. аб парадку перадачы тэрыторыі з адной адміністрацыйнай адзінкі ў іншую. Для гэтага планавалася стварыць пагаджальную камісію, якая павінна была вызначыць дакладную адміністрацыйную мяжу паміж БССР і РСФСР [1, с. 240].

13 лютага 1924 г. Прэзідыум УЦВК адхіліў хадаініцтва Беларускага ЦВК аб перадачы БССР Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў Віцебскай губерні, бо для гэтага “няма падстаў” [2, с. 249]. Аднак, 22 лютага Прэзідыум ЦВК СССР прапанаваў УЦВК у двухтыднёвы тэрмін другасна разгледзець пытанне аб перадачы трох паветаў Віцебскай губерні ў склад БССР [2, с. 263]. Паўторнае абмеркаванне праблемы не прынесла беларускаму боку станоўчага выніку. 3 сакавіка Прэзідыум УЦВК пацвердзіў сваё ранейшае рашэнне [2, с. 265].

Канчатковае рашэнне па трох вышэй згаданым паветах было прынята 24 сакавіка 1924 г. на пасяджэнні Прэзідыума УЦВК. Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы Віцебскай губерні было вырашана перадаць у склад Пскоўскай губерні [2, с. 272–273]. Дакладныя межы паміж БССР і РСФСР на віцебска-пскоўскім памежжы ўсталёўваліся Беларуска-Пскоўскай пагаджальнай камісіяй, складзенай на парытэтных пачатках з прадстаўнікоў БССР і Пскоўскай губерні РСФСР. Пытаннімі спрэчнага характару, якія не былі вырашаны ў працэсе работы Пагаджальнай камісіі, займалася спецыяльна створаная Арбітражная камісія пад старшынствам А. Белабародава.

Прадстаўнікі Пскоўскага губвыканкама 31 сакавіка 1924 г. прыбылі ў Віцебск для ўдзелу ў рабоце Пагаджальнай камісіі. Падчас чакання прадстаўнікоў беларускага боку, яны пазнаёміліся з неабходнай дакументацыяй, а таксама вялі перамовы з прадстаўнікамі паветаў, што далучаліся да Пскоўскай губерні [3, арк. 97].

Толькі 2 красавіка ў Віцебскім павятова-гарадскім выканаўчым камітэце адбылося першае пасяджэнне Беларуска-Пскоўскай пагаджальнай камісіі. Яго адкрыў старшыня павятова-гарадскога выканкама Праферансаў. Падчас пасяджэння камісіі была абвешчана выписка з пратакола № 2 Прэзідыума ЦВК БССР, згодна з якой ў склад Пагаджальнай камісіі прызначаліся: Д. Чарнушэвіч (старшыня), Л. Праферансаў і М. Шкубер. На падставе рашэння Прэзідыума Пскоўскага губернскага выканаўчага камітэта ад 27 сакавіка 1924 г. у склад Пагаджальнай камісіі прызначаліся: А. Нявернаў (старшыня) і Капнін. Апошні звягнуў увагу прысутных на тое, што трэба прасіць Прэзідыум Пскоўскага губвыканкама аб

прызначэнні ў склад Пскоўскай камісіі трэцяга прадстаўніка, бо Пагаджальная камісія павінна складацца на парытэтных асновах і ў гэтай сувязі неабходна да яе работы часова дапусціць прадстаўніка пскоўскага бока – І. Глушанкова, што і было зроблена. Таксама з правам дарадчага голасу на пасяджэнні прысутнічалі прадстаўнікі Себежскага і Невельскага павятовага-градскіх выканаўчых камітэтаў: Малашэнак і Кулікоў [3, арк. 97].

Пасля ўсіх арганізацыйных момантаў пачалося абмеркаванне галоўнага пытання – вызначэнне адміністрацыйнай мяжы паміж РСФСР і БССР. Беларускі бок прапаноўваў узяць за аснову мяжу якая існавала ў 1920 г. паміж Веліжскім, Невельскім, Себежскім паветамі з аднаго боку і астатнімі паветамі Віцебскай губерні з другога. У сваю чаргу, пскоўскі бок прапаноўваў правесці мяжу на падставе існуючага адміністрацыйнага-тэрытарыяльнага дзялення, якое ўзнікла падчас апошняга раянавання 1923 г. У выніку камісія паставіла: пасяджэнне перапыніць і прапанаваць абодвум камісіям прадставіць да наступнага пасяджэння абгрунтаваныя праекты адміністрацыйнай мяжы, улічваючы эканамічныя і іншыя прыкметы [2, с. 276–279].

Другое пасяджэнне Пагаджальнай камісіі пачалося 3 красавіка. На ім ужо прысутнічаў прадстаўнік Веліжскага павета – Селязнёў. Спачатку быў заслуханы і зацверджаны пратакол першага пасяджэння змешанай Пагаджальнай камісіі, а потым пачалося абмеркаванне пытання аб межах. А. Нявернаў прадставіў вынікі работы Пскоўскай камісіі па дадзенаму пытанню. Пскоўская камісія прапаноўвала:

1. Перадачу Веліжскага павета са складу былой Віцебскай губерні зрабіць паводле старога адміністрацыйнага дзялення, якое існавала да 1920 г.

2. Перадачу Невельскага павета таксама зрабіць паводле старога дзялення, але, улічваючы неабходнасць забеспячэння плённай работы савецкага апарата, нармальнае эканамічнае развіццё павета ў будучым, прызнаць неэтэзагодным аддзяленне ад Невельскага павета Дубакрайскай і Стайкаўскай валасцей, далучаных да павета ў 1923 г.

3. Пры перадачы Себежскага павета паводле старога дзялення лічыць неабходным пакіданне Асвейскай, а таксама часткі Нішчанскай валасцей, далучаных да павета ў 1923 г., у яго складзе, паколькі вяртанне дадзеных валасцей можа надзвычай цяжка адбіцца на эканамічным дабрабыце Себежскага павета.

Беларускі погляд на фарміраванне адміністрацыйнай мяжы агучыў М. Шкубер:

1. Зыходзячы са статыстычных дадзеных, паўднёвыя воласці Веліжскага павета, у тым ліку і Суражская, павінны адысці да БССР, а паўночныя – да Пскоўскай губерні РСФСР, нягледзячы на перавагу ў паўночных воласцях таксама беларускага насельніцтва.

2. У інтарэсах зручнасці мясцовага насельніцтва на падставе свайго геаграфічнага становішча Стайкаўская і Дубакрайская воласці могуць застацца ў складзе Невельскага павета. Аднак, Новахаванская, Халамерская і Ленінская воласці гэтага павета, у межах 1923 г., падлягаюць далучэнню да БССР, паколькі па складзе насельніцтва ў Новахаванскай воласці – 68% беларусаў, у Халамерскай – 62% і Ленінскай – 74%. Меркаванні Пскоўскай камісіі аб эканамічным прыцягненні ўсіх гэтых воласцяў да горада Невель не з’яўляюцца правільнымі.

3. Мяжа з Себежскім паветам павінна прайсці так, як гэта пазначана ў пастанове ЦВК. Меркаванні Пскоўскай камісіі аб далучэнні Асвейскай і часткі Нішчанскай валасцей у раянаванні 1923 г. да Себежскага павета, “не вытрымліваюць ніякай крытыкі”.

Пасля працяглых абмеркаванняў прапаноў пскоўскага і беларускага бакоў было вырашана пасяджэнне спыніць. Да наступнага разу камісіі павіны былі прадставіць свае канчатковыя меркаванні аб фарміраванні адміністрацыйнай мяжы на віцебска-пскоўскім участку [2 с. 279–284].

4 красавіка адбылося трэцяе пасяджэнне Пагаджальнай камісіі. Як і ў мінулы раз спачатку быў заслуханы і зацверджаны пратакол Пагаджальнай камісіі № 2, а потым пачалося абмеркаванне пытання аб дзяржаўнай мяжы. Погляды Пскоўскай камісіі адносна адміністрацыйнай мяжы засталіся нязменнымі. Беларускі бок у сваю чаргу заявіў аб

неабходнасці пасяджэнне адкласці, паколькі быў зроблены запыт у ЦВК БССР. У сувязі з гэтым пасяджэнне было спынена [2, с. 284–287].

Найбольш удалым было чацвёртае пасяджэнне Пагаджальнай камісіі, якое адбылося 5 красавіка. Старшыня Беларускай камісіі Д. Чарнушэвіч абвясціў атрыманую на імя Беларускай пагаджальнай камісіі тэлеграму наступнага зместу: “Рашэнне Прэзідыума ЦВК аб межах Беларусі канчатковае. Магчымы частковыя змены на аснове ўзаемнага пагаднення Пскоўскай губерні і Беларусі. Пытанні тэрытарыяльныя перадачы арбітру не падлягаюць. Арбітр створаны ў мэтах урэгулявання пытанняў маёмаснага значэння. Прэзідыум ЦВК прапануе накіравацца ў Маскву для вырашэння ў парадку Арбітража маёмасных пытанняў. Камісіі даюцца паўнамоцтвы ад Прэзідыума ЦВК пры разглядзе пытанняў, якія падлягаюць вырашэнню Арбітра. Сакратар ЦВК БССР Сташэўскі”. Пасля працяглага абмену думкамі пытанне перадачы павятаў і фарміравання адміністрацыйнай мяжы Пагаджальнай камісіяй было вырашана [2, с. 287–292].

Было пастаноўлена ўсталяваць дзяржаўную мяжу для Веліжскага павята па карце “Адміністрацыйнага дзялення Віцебскай губерні за 1920 г.”. Пскоўскаму боку перадаваліся ўсе воласці павята, за выключэннем тых, якія складалі Суражскі павет, далучаны да БССР [3, арк. 97 аб].

Такім чынам, мяжа паміж БССР і РСФСР на Веліжскім участку ўсталёўваецца пачынаючы ад мяжы сумежнага Невельскага павята, а менавіта вёсак Кляжы, Альшуты, Пажары, Смоліна, Люшкава, Рогава, Стыкіна, Пахомавічы, Пусташ, Сарокіна, Клінкава, Грыбані, Мышы Бор, Аўсюхава, Асмаловічы, Кулакова, Шэршні, Хацеева, Карабухі, Мелыні, а з боку БССР вёскі Базары, Газьба, Шмані, Бачкары, Блічына, Астапковічы, Зайкава, Палова, Рудакова, Загорцы, Новае-Тынцава, Лёшкава, Мамошкі, Баркі, Аляксеева, Вірок, Плоскаш. Для выпроствання межаў паміж Віцебскім павятам БССР і Веліжскім павятам РСФСР было вырашана з тэрыторыі, якая адыходзіць да Віцебскага павята, перадаць у Веліжскі павет вёску Украішча, фальваркі Трацэўскага і Казлова [4, арк. 1].

Для Невельскага павята дзяржаўная мяжа вызначалася па той жа карце, прычым воласці ліквідаванага ў 1923 г. Гарадоцкага павята: Горкаўская, Руднянская, Старынская, Халамерская і Обальская, далучаліся да БССР. Дубакрайская і Стайкаўская воласці заставаліся ў складзе Невельскага павята. У сувязі з тым, што частка Дубокрайскай воласці ўкліньвалася ў тэрыторыю БССР, то выпростваннем межаў паміж рэспублікамі было даручана займацца Невельска-Віцебскай павятовай пагаджальнай камісіі [3, арк. 97 аб].

16 красавіка 1924 г. павятовая пагаджальная камісія ўсталявала адміністрацыйную мяжу паміж Невельскім павятам РСФСР і Віцебскім павятам БССР. Размежавальная лінія на Невельскім участку праходзіла па былой Дубакрайскай воласці Гарадоцкага павята, а менавіта з захаду ад мяжы Валадарскай воласці Невельскага павята каля вёскі Тарантова на ўсход па рэчцы да апошняга яе выгібу ў строга ўсходнім накірунку і далей паміж вёскамі: Сітнікі-Малая Будніца, Плеханы-Конанава. Прычым хутар вёскі Плеханы ў мясцовасці пад назвай Міхееўка адыходзіў да Невельскага павята. Далей мяжа ішла паміж вёскамі Воблы-Лоскатухіна, Казадоева-Хацешына, Філімонава-Дубакрай, Жукава-Сляпнева, далей строга на ўсход у мяжу Веліжскага павята, паміж вёскамі Вашчылы (Дорахі) і Лугаўскія з боку Віцебскага павята і вёскі Хамешкі і Скамарохі з боку Невельскага павята [4, арк. 144].

Пры вызначэнні адміністрацыйнай мяжы для Себежскага павята ўзніклі спрэчкі, якія канчаткова вырашаны не былі. Беларускія прадстаўнікі не пагадзіліся з рашэннем пакінуць у складзе павята Асвейскую воласць і Юхавіцкі райсавет Ленінскай воласці, на чым настойваў пскоўскі бок. Прадстаўнікі БССР, адстойваючы межы 1920 г., указвалі на адсутнасць эканамічнай сувязі Асвейскай воласці з Себежам і цягам апошняга да Полацка, а таксама перавагай сярод насельніцтва беларускага элемента. Пскоўскія прадстаўнікі прыводзілі наступныя довады. Па-першае, з моманту арганізацыі аховы мяжы ўчастак, да якога прылягае Асвейская воласць, заўсёды ахоўваўся з Себежскага цэнтра. Па-другое, назіраецца прыцягненне насельніцтва Асвейскай воласці да Себежа. Пры неабходнасці паехаць у Віцебск, асвейскае насельніцтва ездзіць абавязкова праз Себеж, а не праз Дрысу-Полацк. Па-

трэцяе, беларускае насельніцтва ў Асвейскай воласці не пераважае, яно мінімальна і згрупавана ля самай мяжы па трасе Дрыса-Люцын. У сувязі з узніклым спрэчкамі аб мяжы для Себежскага павета дадзенае пытанне было перададзена на рашэнне Арбітражнай камісіі ў Маскву [5, арк. 9–10]. Спрэчка была вырашана на карысць беларускага боку. Арбітрам было пацверджана меркаванне Віцебскай пагаджальнай камісіі аб неабходнасці строгага захавання пастановы УЦВК аб дзяржаўнай мяжы паміж названымі паветамі, паколькі дадзеная мяжа павінна быць устаноўлена па карце 1920 г., ахопліваючы Себежскі павет у яго ранейшых межах, да раянавання 1923 г. 12 мая 1924 г. Себежскі павятовы выканкам прыняў рашэнне аб перадачы Полацкаму павету Асвейскай і былой Юхавіцкай воласці [5, арк. 39].

На гэтым перадача і прыёмка тэрыторый былой Віцебскай губерні завяршылася. Да вяртанне ў склад БССР мясцовае насельніцтва аднеслася неадназначна. З найбольшым энтузіязмам да ўваходжання былой Віцебскай губерні ў склад БССР аднеслася інтэлігенцыя. Настаўнікі, работнікі адукацыйных і культурных ўстаноў пачынаючы з 1923 г. віталі далучэнне да Беларускай рэспублікі. Што тычыцца працоўных і сялян, то большасць з іх ў 1923 г. выступала супраць далучэння да БССР. Іх турбавала, што ўваходжанне ў склад Беларускай рэспублікі адмоўна адаб'ецца на іх матэрыяльным становішчы. Праз год рабочыя і сяляне ўзбуйненне БССР успрынялі як факт, які адбыўся, бо разумелі, што ўсе рашэнні былі прынятыя ў Цэнтры і іх не змяніць.

У 1926 г. зноў паўстала пытанне аб неабходнасці далучэння Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў да Віцебскай акругі. 25 чэрвеня 1926 г. СНК БССР звярнуўся ў Паўночна-Заходні аблвыканкам ў сувязі з неабходнасцю падняць пытанне перад СНК СССР аб удакладненні межаў БССР з Паўночна-Заходняй вобласцю за кошт паветаў былой Віцебскай губерні, далучаных да Пскоўскай губерні. У пачатку жніўня была складзена дакладная запіска ЦК КП(б)Б у Палітбюро ЦК ВКП(б) “аб неабходнасці далучэння да БССР Гомельскай і часткі Пскоўскай губерняў”, у якой адзначалася, што ЦК КП(б)Б мае станоўчае заключэнне Дзяржплана СССР і старшыні Саўнаркама СССР А.І. Рыкава [6].

Каб даказаць, што насельніцтва Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў сапраўды з'яўляецца беларускім, у дадзеныя паветы летам 1926 г. урад БССР арганізаваў некалькі этнаграфічных і лінгвістычных экспедыцый. Б.А. Архангельскі ў працы “Южные уезды Псковской губернии и БССР” прааналізаваў дадзеныя розных перапісаў, ўзровень развіцця сельскай гаспадаркі і прамысловасці, у выніку зрабіў выснову пра перавагу беларускага насельніцтва ў гэтых былых паветах Віцебскай губерні. П.А. Бузук аднёс гаворкі Невельскага і Веліжскага павета да паўночнага дыялекта беларускай мовы. Аднак, нягледзячы на вынікі праведзеных даследаванняў, тры паветы былой Віцебскай губерні было вырашана пакінуць у складзе РСФСР [1, с. 268–273].

Такім чынам, у выніку першага ўзбуйнення БССР большая частка былой Віцебскай губерні ўвайшла ў склад Віцебскай, Аршанскай і Полацкай акруг, створаных падчас раянавання Беларускай рэспублікі. Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы былі перададзены ў склад Пскоўскай губерні РСФСР. Адміністрацыйная мяжа на віцебска-пскоўскім памежжы прайшла па тэрыторыі Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў з пскоўскага боку і Віцебскай і Полацкай агруг з беларускага боку.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Хомич С.Н. Территория и государственные границы Беларуси в XX веке: от незавершенной этнической самоидентификации и внешнеполитического произвола к современному status quo / С.Н. Хомич – Минск: Экономпресс, 2011. – 415 с.
2. Государственные границы Беларуси : сб. документов и материалов. В 2 т. Т. 1. (март 1917 – ноябрь 1926) / сост. : В. Е. Снапковский [и др.]. – Минск : БГУ, 2012. – 495 с.
3. Дзяржаўны архіў Пскоўскай вобласці. – Ф. р.-590. – Воп.1. – Спр. 1495.
4. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. – Ф.118. – Воп.1. – Спр. 398.
5. Дзяржаўны архіў Пскоўскай вобласці. – Ф. р.-590. – Воп.1. – Спр. 1548.

6. Барановский, А.В. К вопросу о передаче Велижского, Невельского и Себежского уездов Витебской губернии в состав Псковской в 1920-х годах / А.В. Барановский // Ученые записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова»: сб. науч. тр. – 2017. – Т. 23. – С. 47–53.

Aliaksandr Baranouski. Formation of the administrative border between the BSSR and the RSFSR on Vitebsk and Pskov borderlands in the 1920s. Formation of territorial boundaries is a complex and contradictory historical process, since the formation and change of borders is connected with the internal and external policies of states. It was rather difficult to form an administrative border between the BSSR and the RSFSR in the Vitebsk-Pskov borderland. Between the Central Executive Committee of the RSFSR and the Central Executive Committee of the BSSR, the struggle for the administrative and territorial affiliation of the Velizh, Nevel and Sebezh districts was conducted. Which ended in favor of the RSFSR, these counties were part of the Pskov province.

УДК 321(476)(091) «19»

Е. А. Соколова

Национальный институт образования
Республики Беларусь

РОЛЬ БССР В СТАНОВЛЕНИИ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В статье акцентируется внимание на роли РКП(б) в процессе государственного строительства на белорусской земле. Раскрывается процесс становления и развития БССР в советский период и раскрыта ее роль в становлении белорусской государственности. Приведены примеры подтверждающие достижения в области экономики, образования, науки, культуры.

Октябрьская революция коренным образом изменила судьбу народов царской России. Первые шаги молодой советской власти нашли воплощение в Декретах о мире и земле. Путь к строительству нового общественно-экономического и политического строя был сложным. Аналогов не было. Были огромные трудности в начале становления советской государственности, необходимо было построить новую модель государственной, экономической и политической системы. Внутренние и внешние противники советской власти ставили под сомнение возможность реализации целей и задач молодой страны Советов.

Процесс национального государственного строительства проходил в Беларуси в довольно сложных условиях. В декабре 1917 г. РКП(б) поставила вопрос об организации БССР. В.И. Ленин принял делегатов из Беларуси и разъяснил программу Советской власти по национальному вопросу. Предполагалось созвать в конце февраля 1918 г. съезд Советов Беларуси, на котором должен был решиться вопрос об образовании БССР. Но созыв съезда был сорван наступлением германских войск. После изгнания немецких оккупантов работа по созданию БССР вступила в завершающий этап. Все мероприятия проводились по инициативе и под руководством ЦК РКП(б). 21–23 декабря 1918 г. в Москве прошел Всероссийский съезд белорусских секций РКП(б). 24 декабря 1918 г. ЦК РКП(б) принял постановление об образовании БССР.

Всей практической работой по созданию Белорусской ССР руководил Северо-Западный Областной Комитет РКП(б). В Смоленске 30 декабря 1918 г. открылась VI Северо-Западная областная конференция РКП (б). На конференции присутствовали делегаты от партийных организаций всей Беларуси, поэтому она объявила себя I съездом Коммунистической партии (большевиков) Беларуси [1]. Историческое значение I съезда КП(б)Б заключалось в том, что он принял решение об образовании ССБР и организационно оформил Коммунистическую партию (большевиков) Беларуси как составную и неотъемлемую часть РКП(б). На съезде были избраны руководящие органы КП(б)Б.

31 декабря 1918 г. и 1 января 1919 прошли заседания ЦК КП(б)Б на которых развернулись острые споры в связи с формированием временного правительства Республики [2, с. 57]. Председателем правительства был избран Д. Ф. Жилунович (известный белорусский писатель Тишка Гартный) [2, с. 58]. 1 января 1919 г. был обнародован Манифест Временного рабоче-крестьянского правительства Беларуси об образовании ССБР. [3] В манифесте говорилось, что вся власть в Беларуси принадлежит только Советам рабочих, крестьянских, батрацких и красноармейских депутатов [4]. Манифест Временного Советского Рабоче-крестьянского правительства Беларуси содержал принципиальные положения о политических, экономических и социальных основах Республики, провозглашал равноправие национальностей, определял характер взаимоотношений ССРБ с РСФСР и другими советскими республиками, аннулировал предписания оккупационных властей, объявлял Раду БНР вне закона. Под документом «именем освободившегося белорусского народа» поставили свои подписи председатель правительства Д. Ф. Желунович и четыре члена А. Ф. Мясников, С. В. Иванов, А. Г. Червяков, И. И. Райнгольда [5, с. 79]. 5 января 1919 г. Временное рабоче-крестьянское правительство ССБР переехало из Смоленска в Минск. С этого дня Минск стал столицей ССБР.

По всей Беларуси началась подготовка к I съезду Советов, который состоялся 2–4 февраля 1919 г. в Минске. Съезд провозгласил Беларусь независимой социалистической республикой. 3 февраля 1919 г. была принята «Декларация I Всебелорусского съезда Советов», определявшая основные принципы государственного строя ССБР. Первый Всебелорусский съезд Советов 3 февраля 1919 г. перед закрытием избрал комиссию для редактирования Конституции в составе: Мясникова, Петрова, Рейнгольда, Пикеля и Кнорина [6, с. 3]. Текст Конституции был опубликован в газете «Звезда» № 368 от 8 февраля 1919 г. с. 3. Согласно Конституции, высшим органом власти являлся Всебелорусский съезд Советов, а в период между съездами – ЦИК. Съезд Советов утвердил государственный герб и флаг БССР.

Образование Белорусской Советской Социалистической Республики имело большое историческое значение. Впервые за многовековую историю белорусский народ приобрел свою национальную государственность.

К началу 20 века 77 % населения республики были неграмотным. На всю Беларусь было только 90 средних школ – гимназий и реальных училищ. Для детей рабочих и крестьян они были недоступны. В начальных школах училась только седьмая часть детей школьного возраста. Молодая советская республика начала быстро создавать абсолютно новую систему образования, заниматься развитием промышленности и сельского хозяйства.

Несмотря на разрушения, причиненные Первой мировой и Гражданскими войнами, в 1928 г. валовая продукция промышленности превысила объем промышленного производства Беларуси 1913 г. в 1,4 раза. За годы первых пятилеток Беларусь к началу 1941 г. из отсталой окраины превратилась в передовую Республику с развитой промышленностью. В 1940 г. валовая продукция промышленности по сравнению с 1913 г. возросла в более чем 8 раз. Численность рабочих увеличилась в два раза. Производительность труда повысилась в 4 раза [7, с. 68]. В 1940/1941 уч. г. в Беларуси насчитывалось 12294 общеобразовательные школы всех видов. Численность учащихся в них составляла 1737,1 человек [8, с. 219]. Накануне Великой Отечественной войны в БССР было 25 высших учебных заведений, в которых обучалось 21 538 студентов. За годы социалистического строительства в республике подготовлены тысячи специалистов с высшим образованием – учителей, врачей, инженеров, экономистов, агрономов, юристов, которые плодотворно трудились в различных отраслях народного хозяйства, науки, культуры.

Мирный созидательный труд белорусского народа был прерван нападением Германии на СССР. Навязанная Советскому Союзу германским фашизмом война 1941–1945 годов явилась суровым испытанием для советского народа. Она была самой тяжелой и самой

жесточкой из всех войн, когда-либо пережитых нашей Родиной, стала Великой Отечественной войной для всего населения СССР. Страна стала единым военным лагерем. Люди недоедали и недосыпали. Жены работали в цехах вместо мужей, дети вставали у станков вместо отцов. Это был гражданский, патриотический подвиг народа, который видел в труде во имя Победы смысл своей жизни. И они сделали все, чтобы Родина победила!

После окончания Второй Мировой войны, Советский Союз приобрел статус ведущей мировой державы. БССР уже в марте 1944 г. был принят закон о создании народного комиссариата иностранных дел (в 1946 г. Наркомат был преобразован в Министерство Иностранных дел). Одним из первых шагов БССР на международной арене явилось участие в создании Организации Объединённых Наций. Вопрос о включении ООН Беларуси был поставлен на Крымской конференции руководителями СССР, Англии и США. Было достигнуто соглашение о проведении установочной конференции ООН в Сан-Франциско, США. В числе первых участников конференции были определены СССР, БССР, УССР. Включение БССР в состав стран – создателей ООН было обусловлено признанием ее огромного вклада в разгром фашистской Германии, а также в связи с огромными людскими и материальными потерями в годы войны. 27 апреля 1945 г. конференция в Сан-Франциско приняла решение об утверждении новой международной организации ООН и утвердила Беларусь в числе стран ее основательниц. Конференция закрепила международный статус БССР, признала ее равноправным членом международного сообщества. 25 июня 1945 г. делегация БССР подписала Устав ООН, который был ратифицирован Президиумом Верховного Совета БССР 30 августа 1945 г. Ратификационная грамота СССР, УССР, БССР были сданы 24 октября 1945 г и в тот же день Устав ООН вступил в силу. Юридически был завершён процесс международного признания Беларуси. Бесспорно, несмотря на все сложности, БССР состоялась как государство и со вступлением в ООН получила международное признание [9, с. 120].

Список источников и литературы

1. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 4п. Оп. 1. Д. 1 Л. 4–6.
2. Ладысеў, У. Ф., Брыгадзін, П. І. На пераломе эпох: Станаўленне Беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 г.г.) / У. Ф. Ладысеў, П. І. Брыгадзін. – Мн.: БДУ, 1999. – 128 с.
3. НАРБ. – Ф. 4п. Оп. 1. Д. 1. Л. 10.
4. НАРБ – Ф. 4п. Оп. 1. Д. 1. Л. 11–14
5. Круталевич, В. А. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922) / В. А. Круталевич. – Мн.: Право и экономика, 1999. – 385 с.
6. Газета “Звязда” – 1919 г., 4–5 февраля, № 364–365
7. Белорусская ССР за годы советской власти. Статистический сборник. Мн.: “Беларусь”, 1967. – 463 с.
8. Белорусская ССР за 50 лет. Статистический сборник. – Мн.: “Беларусь”, 1968 – 260 с.
9. Снапковский, В.Е. Путь Беларуси в ООН. 1944–1945 гг. / В. Е. Снапковский. – Мн.: Навука тэхніка, 1994. – 141 с.

Elena Sokolova. The role of the BSSR in the formation of the Belarusian statehood. In the article "The role of the BSSR in the formation of the Belarusian statehood", attention is focused on the role of the RCP (B) in the process of state building on the Belarusian land. The process of formation and development of the BSSR during the Soviet period is revealed. Examples are given of the achievements in the field of economy, education, science, culture.

ГЕНУЭЗСКАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ І ПЫТАННЕ ЎСХОДНЯЙ ГРАІЦЫ Польшчы

У артыкуле разгледжана праблема прызнання польскай усходняй граіцы ў сувязі з Генуэзскай канферэнцыяй. Высветлена, што напярэдадні канферэнцыі польскія правячыя колы былі ўстрыможаны магчымасцю пастаноўкі на ёй пытання аб перагледзе ўсходняй граіцы краіны. У ходзе канферэнцыі польская дыпламатыя не дабілася міжнароднага прызнання граіцы сваёй дзяржавы на ўсходзе, але ўдалося пазбегнуць і дыскусіі аб іх перагледзе.

З канца студзеня 1922 г. міжнародная сітуацыя ў Еўропе вызначалася ў многім падрыхтоўкай да набліжаючайся Генуэзскай канферэнцыі. Польскі ўрад быў занепакоены магчымасцю пастаноўкі ў Генуе пытання аб усходняй граіцы краіны. 10 студзеня праблема, звязаная з падрыхтоўкай да будучай канферэнцыі, абмяркоўваліся на пасяджэнні польскага ўрада. Пасол у Францыі М. Замойскі пад час дыскусіі заявіў, што ў выбарах ў Віленскі сейм Францыя хацела б бачыць крок, які вядзе да федэрацыі паміж Літвой і Польшчай. У выпадку прыняцця рашэння аб інкарпарацыі Віленшчыны ў склад Польшчы, Францыя не змагла б адстойваць правы Польшчы на гэтую тэрыторыю на міжнароднай арэне. Міністр замежных спраў К. Скірмунт на гэтым жа пасяджэнні адзначыў, што рашэнне віленскага пытання ў адпаведнасці з інтарэсамі заходніх дзяржаў дапаможа Польшчы без праблем атрымаць іх згоду на заходнюю граіцу [1, с. 89]. Аднак віленскае пытанне было вырашана шляхам інкарпарацыі гэтай тэрыторыі ў склад Польшчы, што не адпавядала пазіцыі заходніх дзяржаў і магло стварыць для Польшчы пэўныя праблемы на набліжаючайся канферэнцыі.

На думку польскай дыпламатыі, пагроза ўзняцця віленскага пытання зыходзіла таксама з боку Масквы і Берліна. 13 сакавіка польскія павераны ў справах у Маскве ўручыў ноту савецкаму ўраду, якая была прысвечана пазіцыі РСФСР у польска-літоўскай спрэчцы з-за Вільні. У ёй выказваўся пратэст у сувязі з перадачай савецкім урадам Літве маёмасці, якая была вывезена ў свой час на тэрыторыю Расіі з тэрыторыі Віленшчыны. Гэта трактавалася як парушэнне савецкім бокам Рыжскага дагавора, які, як лічылі палякі, абавязваў Савецкую Расію заставацца нейтральнай ў польска-літоўскай спрэчцы [2, с. 222]. Савецкі адказ быў атрыманы толькі 15 красавіка. У ім заяўлялася, што Рыжскі дагавор не адмяняў савецка-літоўскі дагавор ад 12 ліпеня 1920 г., згодна якому Вільня прызнана часткаю Літвы. Адпаведна, дзеянні літоўска-расійскай камісіі па перадачы Літве маёмасці, якая была вывезена з тэрыторыі Віленшчыны, абвешчалася цалкам абгрунтаванай [2, с. 221]. У данясенні польскага пасольства ў Германіі ад 10 красавіка паведамлялася аб намеры савецкай дэлегацыі ў Генуі выступіць, прычым сумесна з Германіяй, за прыналежнасць Вільні Літве. Узгодненая пазіцыя Расіі і Германіі па гэтаму пытанню звязвалася з іх агульнай зацікаўленасцю ў транзіце праз тэрыторыю Літвы [3, і. 13]. Польскі ўрад напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі сігналізаваў Маскве аб жаданні паляпшэння адносін пры ўмове, што Савецкая Расія не будзе падтрымліваць Літву ў тэрытарыяльнай спрэчцы з Польшчай і не ўздыме пытанне аб Рыжскім дагаворы, усталяванай ім граіцы [4, с. 201].

На пасяджэнні палітычнага камітэта польскага ўрада 24 студзеня было адзначана, што Польшча не можа пайсці на ўдзел у Генуэзскай канферэнцыі без папярэдніх умоў. Галоўнае, аб чым імкнулася дамовіцца Польшча з іншымі краінамі напярэдадні канферэнцыі, – абарона заключаных дагавароў і недапушчэнне дыскусіі па іх [4, с. 193–194]. К. Світалскі ў сваім дзённіку адзначаў заклапочанасць Ю. Пілсудскага, які лічыў, што для Польшчы існуе небяспека пастаноўкі ў Генуі пытання аб прызнанні Рыжскага дагавора [5, s. 135].

Пры гэтым польскі ўрад адчуваў сур'ёзныя сумненні адносна падтрымкі ў пытанні аб граніцы з боку краін Антанты. У прыватнасці, гэта датычылася праблемы Усходняй Галіцыі. Польскае міністэрства замежных спраў валодала інфармацыяй, згодна якой у правячых колах Вялікабрытаніі не існавала адзінага пункту гледжання адносна будучага названага рэгіёна. Хоць Д. Ллойд Джордж у гутарцы з румынскім прэм'ер-міністрам Таке Іанеску заявіў аб гатоўнасці перадаць Усходнюю Галіцыю Польшчы «на пэўных умовах». Тым не менш, у Польшчы засталася занепакоенасць, што пытанне аб Усходняй Галіцыі мажа стаць у ходзе перамоў з РСФСР разменнай манетай у руках англійскай дэлегацыі [6, с. 33]. Кракаўская кансерватыўная газета «Час» у лютым 1922 г. адзначала, што, зыходзячы з матэрыялаў англійскага друку, Англія па-ранейшаму разглядае як польскую тэрыторыю толькі да Буга і Сана [7, арк. 26]. Вясной 1922 г. пытанне Усходняй Галіцыі абмяркоўвалася спецыяльным камітэтам Лігі Нацый. Было прынята рашэнне лічыць Усходнюю Галіцыю незалежнай рэспублікай [8, арк. 34], што не адпавядала польскім інтарэсам. Літаральна напярэдадні канферэнцыі 22 сакавіка 1922 г. бюлетэнь беларускага прэс-бюро ў Коўна паведаміў, што ўрад Галіцыйскай Рэспублікі атрымаў паведамленне Сакратарыяту Лігі Нацый. У ім гаварылася, што спецыяльны камітэт Лігі Нацый разглядаў усходне-галіцыйскае пытанне і прыняў рашэнне адстойваць незалежнасць Галіцыйскай рэспублікі. Таксама паведамлялася аб публікацыях у англійскім друку, у якіх падвяргалася крытыцы імперыялістычная палітыка Польшчы, якая ўвасаблялася ў захопе велізарнай прасторы на ўсходзе Еўропы [7, арк. 34].

Французскую падтрымку ў справе прызнання польскай граніцы на ўсходзе ўрад Польшчы спрабаваў атрымаць праз наданне юрыдычнай сілы польска-французскаму саюзу ад 19 лютага 1921 г. 5 лютага 1922 г. у Парыжы былі падпісаны эканамічныя пагадненні паміж дзвюма краінамі. 12 мая сейм ратыфікаваў пагадненні з Францыяй, пасля чаго і саюзны дагавор ўступіў у сілу [9, с. 617–618]. Польская дыпламатыя здзейсніла першы крок да прызнання сваіх усходніх граніц на міжнародным ўзроўні праз падпісанне Варшаўскага пагаднення ад 17 сакавіка 1922 г. Згодна з ім Польшча, Фінляндыя, Эстонія і Латвія ўзаемна прызналі мірныя дагаворы, якія яны заключылі з Савецкай Расіяй, у тым ліку і Рыжскі дагавор [10, с. 48].

Напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі К. Скірмунт наведаў Парыж і Лондан. Галоўная мэта візітаў заключалася ў тым, каб схіліць вядучыя дзяржавы Захаду да прымальнага для Польшчы вырашэння пытання аб яе ўсходняй граніцы. У Лондане польскі міністр заявіў, што Польшча не мае намеру ўдзельнічаць у якім-небудзь новым нападзенні на Савецкую Расію і не будзе ставіць перашкод агульнаму прызнанню Савецкай Расіі, бо «такім чынам будзе аўтаматычна пацверджаны Рыжскі дагавор». Тым не менш, у ходзе сустрэчы з польскім міністрам англійскі прэм'ер-міністр не адмаўляў магчымасці дэбатаў па пытанню граніц Польшчы ў ходзе канферэнцыі. Візіт К. Скірмунта ў Лондан меў пэўны станоўчы эфект для вырашэння важнага для Польшчы пытання аб граніцы. У падрыхтаваным Форын офіс мемарандуме па праблеме дагавораў з Расіяй указвалася, што ў знешнепалітычныя інтарэсы Вялікабрытаніі цалкам упісваецца прызнанне Рыжскага мірнага дагавора 1921 г. [6, с. 33–34].

Польскія кіруючыя колы былі ўстрыжаны тым, што прадстаўнікі нацыянальных рухаў перыядычна ўздымалі пытанне аб усходніх ускраінах Польскай дзяржавы. У лютым 1922 г. ўрад БНР звярнуўся з мемарандумам да Генуэзскай канферэнцыі. У ім адзначаўся падзел Беларусі на тры часткі: цэнтральная ў выглядзе БССР, усходняя, былыя Магілёўская і Віцебская губерні, уключаная ў склад Савецкай Расіі, заходняя – акупавана Польшчай. Утрымліваўся заклік не прызнаваць рыжскую граніцу, бо гэта было б гвалтам над Беларуссю. Мемарандум утрымліваў просьбу прызнаць, што «прытэнзіі Савецкай Расіі і Польшчы на тэрыторыю суверэннага Беларускага Народа не маюць пад сабой ніякіх асноў». Адмова іх ад такіх прэтэнзій павінна стаць асновай міра паміж Расіяй і Польшчай у будучым. Урад БНР прасіў уключыць у парадак дня канферэнцыі пытанне аб пераглядзе Рыжскага дагавора і, як вынік, яго адмену [1, с. 68–71, с. 99–103]. 27 красавіка ў Геную прыбыла дэлегацыя БНР на чале з В. Ластоўскім. У мемарандуме, які дэлегацыя ўручыла старшыні канферэнцыі, утрымліваўся пратэст супраць далучэння Віленскага краю да Польшчы, і

прапаноўвалася яго далучэнне да Літвы. БНР выступала за стварэнне на тэрыторыі Заходняй Беларусі «нейтральнага пояса» пад пратэктаратам вялікіх дзяржаў. Але канферэнцыя не прыняла беларускіх прапаноў [11, с.80]. Прадстаўнікі Усходняй Галіцыі таксама ўручылі ўдзельнікам Генуэзскай канферэнцыі мемарандум з пратэстам супраць уключэння гэтай тэрыторыі ў склад Польшчы [12, с. 35].

14 красавіка К. Скірмунт звярнуўся да ўдзельнікаў канферэнцыі з нотай. У ёй адзначалася неабходнасць прызнання польскай усходняй граніцы для ўсталявання трывалага міру і эканамічнага аднаўлення Еўропы [13, с. 29]. Але гэтая спроба Польшчы дамагчыся ў Генуі прызнання сваіх граніц не дала станоўчага выніку, галоўным чынам з-за адмоўнай пазіцыі Вялікабрытаніі. Звароты нацыянальных рухаў далі падставы Д. Ллойд Джорджу заявіць аб неабходнасці разгледзець на канферэнцыі тэрытарыяльныя пытанні ва Усходняй Еўропе. Толькі пагроза польскай дэлегацыі пакінуць Геную, і заява часткі дэлегацыі, што канферэнцыя прысвечана эканамічным, а не тэрытарыяльным праблемам, прымусілі англійскага прэм'ер-міністра зняць тэрытарыяльнае пытанне. Яго выступленне спрабавала выкарыстаць савецкая дыпламатыя.

Дэлегацыя РСФСР у ходзе працы Генуэзскай канферэнцыі была не супраць, каб адбылося абмеркаванне пытання аб польскай усходняй граніцы. У адказе расійскай дэлегацыі 11 мая на мемарандум заходніх краін ад 2 мая адваргалася патрабаванне «ўстрымлівацца ад усялякага выступлення, якое можа парушаць палітычны ці тэрытарыяльны статус-кво іншых дзяржаў». Савецкая дэлегацыя трактавала гэта як спробу прымусіць яе прызнаць дагаворы, якія былі заключаны іншымі дзяржавамі [10, с. 235]. Гэта магло датычыцца міжнародных пагадненняў, якія рэгулявалі статус Віленшчыны, Усходняй Галіцыі.

Савецкая пазіцыя была дваістай. З аднаго боку, РСФСР публічна выказвалася за прызнанне дагавораў, якія іншыя дзяржавы заключылі з Савецкай Расіяй, у тым ліку і Рыжскага. 18 мая на пасяджэнні канферэнцыі Г. Чычэрын заявіў, што згодна яго пункту гледжання арт. 6 праектуемага ўдзельнікамі канферэнцыі дагавора аб ненападзенні мае на ўвазе захаванне тэрытарыяльнага статус-кво усіх дзяржаў, якія заключылі дагаворы з Расіяй і падтрымаў такі падыход [10, с. 300]. З другога боку, не выключалася магчымасць паставіць пад сумненне лігітымнасць рыжскай граніцы. У. Ленін у тэлеграме Г. Чычэрыну ў Геную адзначаў, што неабходна выкарыстаць пастаноўку Ллойд Джорджам пытання аб усходніх граніцах Польшчы і Румыніі, падкрэсліваючы, «што гэтыя граніцы перашкода да ўсталявання міру» [1, с. 111].

17 мая на пасяджэнні Генуэзскай канферэнцыі абмяркоўвалася пытанне аб заключэнні калектыўнага дагавора аб ненападзенні. К. Скірмунт заявіў аб гатоўнасці Польшчы ўдзельнічаць у названым дагаворы, але пры ўмове, што гэта не пацягне за сабою ніякіх змен у «абавязацельствах, прынятых на сябе бакамі ў названым Рыжскім дагаворы». Польскі міністр настойваў, каб гэтая агаворка была далучана да праектуемага дагавора [10, с. 263].

Вынікі Генуэзскай канферэнцыі для Польшчы ў плане прызнання яе ўсходніх граніц не былі адназначнымі. З аднаго боку, яна не змагла вырашыць пытанне іх міжнароднага прызнання. Але, з другога боку, польская дыпламатыя змагла пазбегнуць рэальнага абмеркавання на канферэнцыі пытання аб статусе ўсходніх граніц Польшчы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.) : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 4 т. – Мінск : «Юніпак», 2012. – Т. 2 – 480 с.
2. Документы внешней политики СССР : в 22 т. – М. : Госполитиздат, 1961. – Т. 5. – 806 с.
3. Archiw Aktow Nowych. – MSZ. Sygn. 6629.
4. Mikulicz, S. Polityczne manewry polskiej dyplomacji przed konferencją w Genui. 1922 / S. Mikulicz // Studia z najnowszych dziejow powczesnych. – 1963. – Т. 3. – S. 191–208.

5. Switalski, K. Diariusz. 1919–1935 / K. Switalski. – Warszawa : Wyd. “Czytelnik”, 1992. – 224 s.
6. Дубровко, Е. Н. Вопрос о признании польско-советской границы и позиция Великобритании в период подготовки Генуэзской конференции 1922 г. / Е. Н. Дубровко // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2013. – № 4 (79). – С. 28–36.
7. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 325. Воп. 1. Спр.212.
8. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 325. Воп. 1. Спр.178.
9. Kumaniecki, W. Odbudowa państwowości Polskiej / W. Kumaniecki. – Warszawa – Kraków : Gebethner i Wolff, 1924. – 784 s.
10. Генуэзская конференция. 1922. Материалы Генуэзской конференции : (Подготовка, отчеты заседаний, работы комиссии, дипломатическая переписка и пр.) / [ред. Г. Б. Сандомирский]. – М., 1922. – 459 с.
11. Лазько, Р. Р. Беларусь ў еўрапейскай палітыцы. 1918–1925 гг. Нарысы / Р. Р. Лазько, А. М. Кротаў, М. М. Мязга. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 126 с.
12. Зубачевский, В. А. Политика России в отношении восточной части Центральной Европы. (1917–1923 гг.) автореф. дис. ... докт. ист. наук / В. А. Зубачевский. – М. : МГУ, 2006. – 40 с.
13. Lassowski, P. Z dziejow polityki zagranicznej – ministrowie Skirmunt, Narutowicz, Skrzynski / P. Lassowski // Kwartalnik historyczny – Rocznik XCV. – Nr. 3. – 1989. – S. 17–45.

Mikalai Miazga. Genoa Conference and discussion about the eastern border of Poland.

This article discusses recognition of the eastern border of Poland in the context of Genoa Conference. It was discovered that right before the event, Polish political elite was concerned that the revision of the Polish eastern border would be brought to the discussion. During the conference, Polish diplomacy did not manage to achieve international recognition of the eastern border, but avoided the discussion about the revision.

УДК 930(476):94:327(470+430)"1922"

С. Н. Рожкова

Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

**РАПАЛЬСКИЙ ДОГОВОР В БЕЛОРУССКОЙ СОВЕТСКОЙ
И ПОСТСОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

В данной статье охарактеризована белорусская советская и постсоветская историографии рапальской политики в отношениях между СССР и Германией. Выявлены основные положения указанной историографии, показана степень их научной обоснованности. Проведен сравнительный анализ белорусской германистики на советском и постсоветском этапах при изучении ею Рапальского договора.

Белорусскими исследователями изучение Рапальского договора началось в 70-х гг. XX века. В данной статье мы попытаемся проследить развитие белорусской историографии, посвященной данной проблеме, установить ее важнейшие положения и выводы, определить их научную обоснованность. В белорусской историографии рапальской политики выделяются два крупных этапа – советский и постсоветский, которые принципиально отличаются подходами к изучению истории международных отношений.

В довоенный период очевидный приоритет в разработке проблематики, связанной с историей советской внешней политики, принадлежал общесоюзным столичным научным центрам. Первые оценки этих процессов в советской историографии относятся к концу 1920-х гг. Одной из ранних специальных работ было исследование А. Иерусалимского

«Германия, Антанта и СССР», выпущенные Коммунистической Академией в 1928 г. Особый интерес представляла глава исследования «Между Западом и Востоком», в которой были раскрыты этапы и особенности советской внешней политики в контексте европейской политики первой половины 1920-х гг., отмечено значение Рапалльского договора 1922 г. и развивавшей его последующей системы двухсторонних договоров [1, с. 4]. Конец 1950-х – 1960-е гг. стали периодом активизации и расширения исследований истории внешней политики межвоенного времени. Особым стимулом в изучении рапалльской политики стало проведение в 1962 г. в Москве научной сессии к 40-летию Рапалльского договора, обобщившей достижения в разработке этой проблематики [2]. На этой основе шло дальнейшее развитие советской историографии, в том числе и исследования в союзных республиках.

В белорусской историографии научная разработка проблем новейшей истории Германии осуществлялась главным образом вузовскими центрами БССР [3, с. 166]. Выделим ряд работ по этой тематике Г. М. Трухнова. Он охарактеризовал процесс подготовки Рапалльского договора и в качестве основной причины его подписания указал заинтересованность Советской России и Германии в экономическом сотрудничестве [4]. В монографии «Поучительные уроки истории. Три советско-германских договора» рассматривался фактор влияния плана Дауэса на политику Германии в отношении СССР. Г. М. Трухнов считает, что с помощью плана Дауэса страны Антанты хотели оказывать влияние на Германию, чтобы оторвать ее от СССР [5 с. 58]. Однако Германия и СССР понимали важность рапалльской политики для обеих стран, и поэтому, несмотря на возникающие в отношениях между ними сложности, старались не отходить от базовых принципов рапалльской политики [5 с. 58, 64]. В своей монографии «Рапалло в действии: из истории советско-германских отношений (1926–1929 гг.)» Г. М. Трухнов ставит задачу проследить «основные вехи рапалльской политики СССР и Германии от заключения Московского договора о нейтралитете до вступления Германии в конце 1929 г. в полосу экономического кризиса». Он считает, что советско-германские отношения во второй половине 1920-х годов развивались в сложный период международных отношений, когда Германия вступила в Лигу Наций, стремясь при этом сохранить приверженность курсу Рапалло. Определяя значение рапалльской политики, Г. М. Трухнов отмечает, что она помогла Веймарской республике выйти из внешнеполитической изоляции и сохранить свой суверенитет [6, с.4]. Заключение советско-германского договора 24 апреля 1926 г. о нейтралитете, по мнению автора, отражало стремление содействовать сохранению всеобщего мира и стабильных двухсторонних отношений, основанных на полном доверии и сотрудничестве двух стран. Исследователь подчеркивает, что на протяжении всего рапалльского периода Советский Союз неизменно был самым надежным торгово-экономическим партнером Веймарской Германии, что вызывало положительный резонанс в кругах немецкой общественности [6, с. 9, 11].

С середины 1980-х годов в белорусской германистике изучаются конкретные направления советско-германского сотрудничества в формате рапалльского процесса. В диссертации «Германо-советские научно-технические и культурные связи в 1922–1932 гг.» В. А. Космач освещает основные этапы и направления сотрудничества в области науки и культуры Германии и Советского Союза в 1922–1932 гг., показав реальные достижения взаимовыгодного сотрудничества двух стран [7]. Исследователь констатирует, что антигерманская направленность Версальской политики способствовала сближению Советской России и Германии в 1919–1922 гг., Г.А. Космач вместе с тем проследил борьбу разных подходов, определявших в германской политике характер и приоритеты сотрудничества с Советским Союзом в 1922–1932 гг. [8, с. 26].

На рубеже 1980-х – 1990-х начинается новый постсоветский этап развития белорусской германистики. Важным рубежом в оценке достижений, общего состояния и перспектив исследования рапалльской политики в Беларуси и странах постсоветского пространства стал научный семинар «Рапалльская политика: истоки, традиции и современность», проведенный в 1992 г. в Минске [8; 12–17; 20, 22].

Продолжает активную исследовательскую деятельность Г. А. Космач. В монографии «До и после Рапалло: Советская Россия и СССР во внешней культурной политике Германии» (1917–1932) автор дает всесторонний анализ противоречивых взаимоотношений внешней культурной политики Германии в отношении Советского государства, где показано не только сотрудничество двух культур, но и прослеживалась идейно-политическая борьба двух держав [9]. Комплексная оценка советско-германского культурного сотрудничества в формате реализации рапальской политики Г. А. Космачем представлена в монографии «Внешняя культурная политика Веймарской Германии в политической жизни страны и на международной арене (1919–1932)» [10]. В совместной монографии Г.А. Космача и Д. В. Романовского охарактеризовано сотрудничество Германии и Советской Беларуси в 1917–1932 гг. Исследователи дают расширенную комплексную оценку торгово-экономического и научно-технического сотрудничества, систематизируют материал по внешней торговле СССР и Германии в 1920–1930-е гг. В монографии отмечается, что Рапальский договор помог найти выход из трудной политической ситуации и дал возможность мирного и конструктивного сотрудничества в разных сферах Советскому государству и Германии [11, с. 26].

Существенный вклад в изучение белорусско-германских связей в годы Рапалло внес Д. А. Мигун, который на основе материалов отечественных и российских архивов детально охарактеризовал ряд конкретных направлений немецко-белорусского культурного диалога (кино, художественно-выставочная работа, издательские проекты и др.) [2, с. 76–89]. Автор достаточно аргументированно показал, что идеологические противоречия и столкновение пропагандистских систем снижали результативность немецко-белорусских культурных взаимодействий [2, с. 232–233]. Д. А. Мигун показывает, что Беларусь, как наиболее пострадавшая от военных событий сторона, ничего не получала в качестве компенсации от Германии. По мнению исследователя, подписание соглашения о распространении действия Рапальского договора на другие советские республики существенно повлияло на развитие отношений между БССР и Германией [2, с. 51]. И. А. Ганшевская исследовала ряд конкретных вопросов, связанных с механизмами принятия решений, которые определяли направления и формы белорусско-германского экономического научно-технического и культурного сотрудничества в 1920-е гг. [12, с. 28–30].

Одним из направлений в белорусской германистике стало изучение общественной поддержки рапальской политики в Германии, актов солидарности трудящихся с Советской республикой и других проявлений общественного резонанса на процессы двухстороннего сотрудничества в Веймарской Германии. Разные аспекты этой проблематики рассматриваются А. М. Бабковым [13, с. 13–14], П. А. Шупляком [14, с. 16–20], Л. Н. Гараниным [15, с. 22–24]. Новые ракурсы изучения общего формата немецко-советского сотрудничества исследованы И. Ф. Дешко в статье «К вопросу о военных отношениях между Германией и СССР (1920–1933 гг.)». На основе ранее недоступных материалов историк проследил разноплановые связи рейхсвера с РККА, в результате которых получила возможность совершенствовать вооружение и вести разноплановую военную подготовку на советской земле [16, с. 33].

Проблемы советско-германских отношений через призму влияния на них польского фактора последовательно изучает Н. Н. Мезга. Он аргументированно доказывает, что предпосылки сближения СССР и Германии в 1920-е гг. во многом базировались на их негативном отношении к версальской политике и стремлении найти ей альтернативу [17, с. 50]. Н. Н. Мезга уточняет ряд аспектов, связанных с советско-германскими контактами накануне Генуэзской конференции, подчеркивая, что первые попытки переговоров по экономическому сотрудничеству наблюдались уже в конце декабря 1921 года. Однако накануне Генуи Германия не решилась пойти на подписание договора с РСФСР, рассчитывая добиться уступок со стороны Антанты [18, с. 85–89]. В монографии Н. Н. Мезги «В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов» рапальская политика трактуется как одна из производных той международной ситуации, которая сложилась в послевоенной Европе. Автор доказывает, что советско-германское

сотрудничество стало важнейшим инструментом укрепления их международного положения в 1920-е гг. [19, с. 194].

Г. Г. Лазько в статье «Проблемы Рапалло в европейской политике Польши» отметил, что заключение Рапалльского договора оказало существенное влияние на внешнюю политику Польши в связи с ее геополитическим положением между Германией и СССР [20, с. 51]. В своей монографии он также обращается к антипольскому аспекту Рапалльской политики. Им сделан вывод, что Рапалльский договор привел к изоляции Польши в Центрально-Восточной Европе, образовал для нее геополитические тиски [21, с. 354].

Г. А. Космач в статье «Национал-большевизм в Германии и советско-германские отношения (1919–1923)» показал как национал-большевистская тенденция в России и Германии сказалась на развитии советско-германских отношений [22].

В целом, белорусские историки в общем русле советской историографии трактовали рапалльский договор как опыт взаимовыгодных отношений между государствами с разными социальными системами на основе принципов мирного сосуществования, экономического, политического и культурного сотрудничества. Для обеих сторон Рапалльский договор был выходом из дипломатической изоляции, определенной альтернативой Версальской системе, способом решения целого комплекса проблем послевоенного восстановления и развития.

Для белорусских исследований рубежа XX–XXI веков характерно сохранение определенных традиций советской историографии с одновременным расширением международного контекста при исследовании рапалльской политики. Признается наличие ревизионистских устремлений в рамках рапалльского курса не только со стороны Германии, но и СССР. Важным направлением исследований стало изучение места Беларуси в общей системе германо-советских отношений, конкретизация этапов основных направлений и форм германо-белорусского сотрудничества.

Список источников и литературы

1. Зубок, Л. И. Итоги изучения новейшей истории в СССР / Л. И. Зубок // Двадцать пять лет исторической науки в СССР/ под ред. акад. В. П. Волгина и др. – М. – Л. : Изд. Ан СССР, 1942. – с. 260–271.
2. Мигун, Д. А. Беларусь в германо-советских отношениях (ноябрь 1918-июнь 1941 гг. / Д. А. Мигун. – Минск: Изд. центр БГУ, 2013. – 303 с.
3. Нефедов, В. В. Проблемы новой и новейшей истории в современной белорусской историографии / В. В. Нефедов, В. А. Острога // Новая и новейшая история. – 2017. – № 5. – С. 166–192.
4. Трухнов, Г. М. Из истории советско-германских отношений (1920–1922 гг.) // Г. М. Трухнов. – Мн. : Изд. БГУ, 1974. – 72 с.
5. Трухнов, Г. М. Поучительные уроки истории. Три советско-германских договора (1922–1926 гг.) / Г. М. Трухнов. – Мн. : Изд. БГУ, 1979. – 184 с.
6. Трухнов, Г. М. Рапалло в действии: Из истории советско-германских отношений (1926–1929 гг.) / Г. М. Трухнов. – Мн. : Изд. БГУ, 1982. – 16 с.
7. Космач, В. А. Германо-советские научно-технические и культурные связи в 1922–1932 гг. (из истории культурной политики Германии в отношении СССР): автореферат дисс. // В. А. Космач. – Минск, 1984. – 20 с.
8. Космач, Г. А. Состояние и проблемы белорусской германистики на современном этапе / Г. А. Космач // Рапалльская политика : истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С.3–6.
9. Космач, Г. А. До и после Рапалло / Г. А. Космач. – Витебск : издательство УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2003. – 178 с.
10. Космач, Г. А. Внешняя культурная политика Веймарской Германии в политической жизни страны и на международной арене (1919–1932 гг.) : монография / Г. А. Космач. – Витебск : Издательство УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2006. – 390 с.

11. Космач, Г. А., Романовский Д. В. Советская Беларусь и Германия в 1917–1932 гг.: кампания солидарности, торговля, культурный обмен (уроки истории для современности) / Г. А. Космач, Д. В. Романовский. – Витебск: Изд-во Витебского государственного университета им. П. М. Машерова, 2001. – 155 с.

12. Ганшевская, И. А. Белорусско-германские экономические, научно-технические и культурные связи в 20-е годы XX века) / И. А. Ганшевская // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 28–30.

13. Бабков, А. М. Два направления в политике Германии в отношении Беларуси в 1918 г. / А. М. Бабков // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 13–14.

14. Шупляк, П. А. Германские профсоюзы и вопросы послевоенного урегулирования (1919–1922 гг.) / П. А. Шупляк // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 16–20.

15. Гаранин, Л. Н. Из истории отношения немецких рабочих к рапалльскому договору и СССР (на примере Магдебурга) / Л. Н. Гаранин // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 22–24.

16. Дешко, И. Ф. К вопросу о военных отношениях между Германией и СССР (1920 – 1933 гг.) / И. Ф. Дешко // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 38–40.

17. Мезга, Н. Н. Польша и советско-германские отношения в середине 20-х годов / Н. Н. Мезга // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 48–50.

18. Мязга М. М. Спробы польска-савецкага збліжэння напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі 1922 г. / М. М. Мязга // Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины. Научный и производственно-практический журнал. Гуманитарные науки. – №5. – 2011. – С. 85–89.

19. Мезга, Н. Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель : УО «ГГУ им. Ф. Скорины, 2010. – 195 с.

20. Лазько, Г. Г. Проблема Рапалло в европейской политике Польши / Г. Г. Лазько // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26-27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 51–52.

21. Лазько, Р. Р. Перад патапам (Еўрапейская палітыка Польшчы. 1932–1939 гг.) / Р. Р. Лазько. – Мн. : БДУ, 2000. – 354 с

22. Космач, Г. А. Национал-большевизм в Германии и советско-германские отношения (1919–1923 гг.) / Г. А. Космач // Рапалльская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара (26–27 мая 1992 г.). – Минск : Изд. МГПИ им. А. М. Горького, 1992. – С. 34–38.

Svetlana Rozhkova. The Rappal treaty in the Byelorussian Soviet and Post-Soviet historiography. In given article it is characterised the Belarus Soviet and Post-Soviet historiographies rapall politicians in relations of the USSR and Germany. Substantive provisions of the specified historiography are revealed, degree of their scientific validity is shown. The comparative analysis of Belarus of germanism at the Soviet and Post-Soviet stages is carried out at studying of the Rapallo agreement by it.

М. И. Старовойтов
Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

ИЖДИВЕНЦЫ В СОСТАВЕ ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ БЕЛОРУССКО-РОССИЙСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ (1920–1930)

Впервые в белорусской и российской историографии на основе оригинальных архивных источников установлено, что к концу 1930-х годов в условиях советской мобилизационной модернизации произошли изменения в составе такой социальной группы населения белорусско-российского пограничья, как иждивенцы. Представлены динамика численности и уровень грамотности иждивенцев основных социальных групп городского населения, что позволяет по-новому охарактеризовать его социокультурный облик.

Адекватная оценка социума БССР 1920–1930-х годов невозможна без количественной и качественной характеристики различных социальных и общественных групп в составе населения. Историко-сравнительное исследование на материалах пограничного региона позволяет выявить общее и особенное в этносоциокультурном облике населения республики конца 1930-х годов, который изменился в результате форсированной советской модернизации всех сфер жизни общества. Это был важный этап в формировании социальной конструкции советского общества, изучать которую следует, переходя от политического к онтологическому уровню научного осмысления данной проблемы. Отсутствие данных переписи 1939 г. о составе городского населения, о его социокультурной характеристике является общим недостатком многих публикаций, как в белорусской, так и в российской историографии. В материалах переписей к несамодетельному населению/иждивенцам относились лица, источником средств существования которых, были лица (обычно родные, как правило, самодеятельное население), на средства которых они жили. Распределение население на самодеятельное и несамодетельное/иждивенцев имеет большое значение для характеристики социально-экономической структуры всего населения, как городского, так и сельского. Учитывая возможный объем публикации, при характеристике обозначенной группы населения выделим возрастной состав и уровень грамотности лиц, которых включали в эту социальную группу. Таблицы составлены и подсчеты сделаны автором.

Все население БССР в 1926 г. составляло 4 983 240 чел., из которых самодеятельное население/занятые составляли 3 141 896 чел. или 63,0% и несамодетельное/иждивенцы – 1 841 344 (37%). Среди всего городского населения 847 830 чел. занятого населения было 382 261 (45,1%) и иждивенцев – 465 569 чел. (54,9%). Среди последних женщин было в 2 раза больше, чем мужчин [2, с.2,16]. Жены госслужащих, военнослужащих, нэпманов и прочих, как правило, не работали. В соседней Западном районе РСФСР, в который входили Брянская и Смоленская губернии, распределение населения было таким же. Среди всего городского населения 511 874 человек самодеятельного/занятого населения было 235 190 (45,9%) и несамодетельного населения/иждивенцев – 276 684 человека (54,1%) [3, с. 3].

Основную массу иждивенцев представляли дети и подростки. Абсолютное большинство составляли лица в возрасте до 14 лет включительно и несколько меньше – в возрасте 15-19 лет. Среди иждивенцев этих возрастных не было значительных количественных различий по гендерному признаку. Так, в Западном районе лиц в возрасте 0-14 лет мужского пола было 715 060 человек, а женского – 717 259. В группе 15-19 лет мужчин было в 2,2 раза меньше, чем женщин, которые продолжали оставаться на иждивении родителей и являлись в абсолютном большинстве учащимися. После 20 лет численность иждивенцев мужчин и женщин достигала в возрастных группах 30-59 лет разницы в десятки раз. В целом среди иждивенцев мужчин в возрасте 20-70 лет и старше (крайний возраст по данным переписи) было в 5,2 раза меньше, чем женщин. Среди самодеятельного/занятого

населения этой возрастной группы существенной разницы между мужчинами и женщинами не было [3, с. 8]. Это свидетельствует о том, что абсолютное большинство женщин, которых было больше, чем мужчин в возрасте 20-70 лет и старше (жены, матери, бабушки) находились на иждивении мужей, детей. Кроме этого, следует учитывать то, что средняя продолжительность жизни у женщин была выше, чем у мужчин. Они рано начинали трудовую деятельность, имели высокую производственную и бытовую смертность, больше подвергались репрессиям. Похожая ситуация была и в БССР. В целом в обозначенном пограничном регионе доля иждивенцев возрастной группы 0-19 лет в составе всего населения составляла около 30%.

Принятые законодательные акты по охвату детей школьного возраста всеобщим дали положительные результаты. Количество школьников в составе всех иждивенцев и в составе семей общественных групп увеличилось. В абсолютном большинстве в конце 1930-х годов среди иждивенцев были дети, подростки и некоторая часть молодежи до 19 лет, обучавшаяся в школах и средних учебных заведениях, но стипендию не получала. Более подробная характеристика возрастной группы от 0 до 14 лет дана автором в специальной статье [8]. Стипендиаты и пенсионеры в материалах переписи населения 1939 г. выделены в отдельные группы (эта категория населения может быть самостоятельной темой исследования).

Таблица 1 – Иждивенцы детского и школьного возраста среди всего населения в 1939 г.

Социальные группы	Число лиц по возрастам				Всего с семьями
	До 7 лет	8 – 11 лет	12-14 лет	15-19 лет	
Витебская область					
Рабочие	53 468	24 308	19 185	10 022	319 031
Служащие	38 058	12 893	9 082	6 295	186 799
Колхозники	129 024	76 448	59 238	22 318	696 070
Кооп. кустари	4 224	2 434	2 129	1 264	26 532
Некооп. кустари	1 942	1 245	1 020	611	11 474
Единоличники	5 417	4 353	3 749	1 346	38 021
Гомельская область					
Рабочие	42 366	19 976	15 843	7 976	234 629
Служащие	27 513	11 137	8 437	5 604	139 595
Колхозники	88 033	47 966	35 327	11 367	437 918
Кооп. кустари	3 277	1 796	1 584	931	18 781
Некооп. кустари	1 143	775	606	343	7 076
Единоличники	10 980	8 206	6 756	2 195	68 620
Могилевская область					
Рабочие	49 563	21 860	17 169	9 435	273 434
Служащие	38 197	14 366	10 117	6 671	180 563
Колхозники	166 363	91 500	68 939	27 994	816 563
Кооп. кустари	4 859	2 691	2 279	1 409	28 437
Некооп. кустари	2 557	1 530	1 343	747	14 187
Единоличники	14 060	10 512	9 010	3 265	84 524
Орловская область					
Рабочие	154 249	77 080	59 004	28 590	780 482
Служащие	88 120	40 647	30 565	19 475	441 823
Колхозники	436 618	262 711	189 682	65 177	2 142 687
Кооп. кустари	8 295	4 801	4 142	2 331	51 019
Некооп. кустари	4 757	3 044	2 473	1 323	26 367
Единоличники	12 169	9 466	8 092	3 001	83 020
Смоленская область					
Рабочие	95 326	49 983	40 704	21 109	640 066
Служащие	67 789	29 858	22 795	16 545	343 475
Колхозники	308 979	197 477	157 402	57 755	1 680 898
Кооп. кустари	5 606	3 357	2 985	1 817	35 527
Некооп. кустари	2 645	1 767	1 516	836	18 204
Единоличники	8 007	6 564	5 877	2 294	60 570

Представленные в 1 и 2 таблицах [1, лл. 5, 12,15; 4, лл. 5, 12,15; 5, лл. 5, 12,15; 6, лл. 5, 13, 16; 7, лл. 5, 12,15] данные наглядно отражают наличие иждивенцев детского и школьного возраста в различных социальных группах всего населения (раздельно по городам и селам данных о возрасте иждивенцев пока не выявлено) пограничного региона. Абсолютное большинство иждивенцев проживало в сельской местности, т. к. регион и в конце 1930-х годов оставался аграрным с преобладанием сельского населения. В городах больше проживало иждивенцев всех возрастных категорий из семей служащих, рабочих, а в некоторых областях и неорганизованных кустарей.

Из таблицы 2 видно, что самая большая доля (около 25%) иждивенцев в возрасте 8-19 лет была в семьях крестьян-единоличников как в белорусских, так и в российских областях. Это подтверждает сделанный нами ранее вывод о стремлении детей из семей единоличников через учебу и образование изменить свой социальный статус, а не стремление продолжать дело родителей-единоличников.

Таблица 2 – Иждивенцы детского и школьного возраста среди всего населения в 1939 г. (%).

Социальные группы	Число лиц по возрастам				Всего с семьями
	До 7 лет	8 – 11 лет	12-14 лет	15-19 лет	
Витебская область					
Рабочие	16,76	7,62	6,01	3,14	100
Служащие	20,37	6,90	4,86	3,37	100
Колхозники	18,54	10,98	8,51	3,21	100
Кооп. кустари	15,92	9,17	8,02	4,76	100
Некооп. кустари	16,93	10,85	8,89	5,33	100
Единоличники	14,25	11,45	9,86	3,54	100
Гомельская область					
Рабочие	18,06	8,51	6,75	3,40	100
Служащие	19,71	7,98	6,04	4,01	100
Колхозники	20,10	10,95	8,07	2,60	100
Кооп. кустари	17,45	9,56	8,43	4,96	100
Некооп. кустари	16,15	10,95	8,56	4,85	100
Единоличники	16,00	11,96	9,85	3,20	100
Могилевская область					
Рабочие	18,13	7,99	6,28	3,45	100
Служащие	21,15	7,96	5,60	3,69	100
Колхозники	20,37	11,21	8,44	3,43	100
Кооп. кустари	17,09	9,46	8,01	4,95	100
Некооп. кустари	18,02	10,78	9,47	5,27	100
Единоличники	16,63	12,44	10,66	3,86	100
Орловская область					
Рабочие	19,76	9,88	7,56	3,66	100
Служащие	19,94	9,20	6,92	4,41	100
Колхозники	20,38	12,26	8,85	3,04	100
Кооп. кустари	16,26	9,41	8,12	4,57	100
Некооп. кустари	18,04	11,54	9,38	5,02	100
Единоличники	14,66	11,40	9,75	3,61	100
Смоленская область					
Рабочие	14,89	7,81	6,36	3,30	100
Служащие	19,74	8,69	6,64	4,82	100
Колхозники	18,38	11,75	9,36	3,44	100
Кооп. кустари	15,78	9,45	8,40	5,11	100
Некооп. кустари	14,53	9,71	8,33	4,59	100
Единоличники	13,22	10,84	9,70	3,79	100

Наличие в составе иждивенцев абсолютного большинства учащихся повлияло на показатели грамотности всех иждивенцев среди всего население в возрасте 9 лет и старше. Это хорошо видно из таблицы 3 [4, л. 16; 5, л. 16; 6, л. 17; 7, л. 16].

Таблица 3 – Грамотность иждивенцев по общественным группам в 1939 г. (абс. и %)

Общественные группы (городское население)	Мужчины		Женщины		Оба пола	
	Всего	%	Всего	%	Всего	%
Гомельская область						
Рабочие	10 366	98,0	18 579	85,0	28 945	89,2
Служащие	7 833	98,7	18 487	91,5	26 320	93,5
Колхозники	1 063	97,4	1 118	88,0	2 181	92,4
Кооперированные кустари	1 486	97,4	2 849	86,3	4 335	89,8
Некооперированные кустари	359	96,5	553	75,9	912	82,8
Единоличники	145	96,0	153	81,8	298	88,2
Все население*	21 335	98,2	41 752	87,8	63 087	91,0
Нетрудящиеся**	4	100,0	8	80,0	12	85,7
Могилевская область						
Рабочие	10 690	96,4	21 099	79,9	31 789	84,7
Служащие	8 817	97,7	23 848	90,2	32 665	92,1
Колхозники	2 418	97,0	2 772	87,1	5 190	91,4
Кооперированные кустари	2 352	97,0	4 613	85,1	6 965	88,8
Некооперированные кустари	762	95,3	1 300	76,2	2 062	82,2
Единоличники	288	96,3	292	86,9	580	91,3
Все население*	25 390	96,9	53 947	84,9	79 337	88,4
Нетрудящиеся**	14	93,3	23	79,3	37	84,1
Орловская область						
Рабочие	30 873	97,9	56 246	80,7	87 119	86,1
Служащие	22 122	98,8	52 766	89,8	74 888	92,3
Колхозники	2 797	98,2	3 423	86,4	6 220	91,3
Кооперированные кустари	3 491	97,7	6 534	83,2	10 025	87,8
Некооперированные кустари	1 133	97,1	1 751	79,1	2 884	85,3
Единоличники	167	96,0	175	77,8	342	85,7
Все население*	60 628	98,2	120 941	84,7	181 569	88,8
Нетрудящиеся**	12	92,3	13	81,3	25	86,2
Смоленская область						
Рабочие	18 041	98,1	29 849	82,6	47 890	87,8
Служащие	14 968	98,8	34 883	90,9	49 851	93,1
Колхозники	2 397	98,8	3 375	91,4	5 772	94,3
Кооперированные кустари	2 380	98,0	4 272	85,3	6 652	89,5
Некооперированные кустари	539	97,5	972	79,5	1 511	85,1
Единоличники	190	97,9	217	85,8	407	91,1
Все население*	38 539	98,4	73 592	86,9	112 131	90,5
Нетрудящиеся**	1	100,0	6	100,0	7	100,0

Примечание: *) – все население в возрасте 9 лет и старше (без нетрудящихся); **) – лица свободных профессий, духовенство и нетрудящиеся элементы.

В составе городского населения у мужчин-иждивенцев уровень грамотности был выше, чем у женщин. Рост грамотности как закономерная тенденция 1920–1930-х годов характерная для всех социально-классовых категорий населения. Самые высокие показатели грамотности традиционно оставались у служащих, поэтому и иждивенцы из этих семей имели самые высокие показатели, как мужчины, так и женщины. Самый низкий показатель грамотности у женщин-иждивенок из семей некооперированных кустарей объясняется тем, что в их составе была большая доля представительниц, которые нигде не обучались, хотя государственная политика обеспечивала всем равные возможности для обучения. Возможно, в среде кустарей еще была живуча традиция ограничения доступа женщинам к грамотности и образованию. Эта проблема может стать предметом специального исследования этнографов.

Таким образом, данные свидетельствуют, что иждивенцами во всех общественных группах городского населения в абсолютном большинстве являлись дети, подростки и некоторая часть юношей и девушек до 15–19 лет, так как практически все взрослое население в условиях форсированной модернизации было вовлечено в общественное производство. Это определило достаточно высокий уровень грамотности всех иждивенцев основных категорий населения, хотя традиционной пока еще оставалась разница в грамотности мужчин и женщин. Более низкая грамотность женщин была характерна в основном для женщин старших возрастов и для всех социальных групп в составе городского населения.

Список источников и литературы

1. Витебская область / Российский государственный архив экономики (РГАЭ). – Фонд. 1562. – Оп. 336. – Д. 547.
2. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – Т. XXVII. БССР. Отд. II. Занятия. – М.: ЦСУ СССР, 1928. – 156с.
3. Всесоюзная перепись населения 1926г. Том XIX. Западный район. Центрально-промышленный район. Отд. II. Занятия. – М.: ЦСУ СССР, 1929. – 463 с.
4. Гомельская область / РГАЭ. – Фонд. 1562. – Оп. 336. – Д. 548.
5. Могилевская область / РГАЭ – Фонд. 1562. – Оп. 336. – Д. 551.
6. Орловская область / РГАЭ. – Фонд. 1562. – Оп. 336. – Д. 489.
7. Смоленская область / РГАЭ. – Фонд. 1562. – Оп. 336. – Д. 497.
8. Старовойтов, М.И. Население белорусско-российско-украинского пограничья в 1920–1930-е годы: историко-сравнительный анализ прогрессивной возрастной структуры // М.И. Старовойтов / Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины. – 2017. – № 4. – С. 63-69.

Mikhail Staravoitau. Dependents in the urban population of the Belarusian-Russian borderland (1920-1930). For the first time in Belarusian and Russian historiography, based on original archival sources, it was established that by the end of the 1930s, under the conditions of Soviet mobilization modernization, there were changes in the composition of such a social group of the population of the Belarusian-Russian borderland as dependents. The dynamics of the number and level of literacy of dependents of the urban population main social groups is presented, which allows us to characterize its socio-cultural appearance in a new way.

С. Ф. Верамееў
Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны

ПЕРСАНАЛІ БЕЛАРУСКІХ РЭЛІГІЙНЫХ ДЗЕЯЧОЎ 20–30-х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ Ў АЙЧЫННАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

У артыкуле разглядаецца, як і ў якой ступені ў айчыннай гістарыяграфіі вывучаліся персаналі беларускіх рэлігійных дзеячоў 20–30-х гг. XX ст. Паказаны ўклад у іх вывучэнне канфесійных гісторыкаў (праваслаўных, каталіцкіх, пратэстанцкіх). Зроблена выснова, што біяграфічныя даследаванні яшчэ далёка не вычарпаны.

Карэнныя змены, якія адбыліся ў айчыннай гістарыяграфіі пасля распаду Савецкага Саюза, прывялі да актывізацыі даследаванняў розных аспектаў канфесійнай гісторыі Беларусі. У цэнтры ўвагі навукоўцаў аказаліся і постаці вядомых рэлігійных дзеячоў, жыўшых на нашых землях у розныя гістарычныя перыяды, у прыватнасці, у 20–30-я гг. XX ст. Гэта было заканамерным: у савецкі час дадзеная праблематыка ігнаравалася, з’яўлялася “белай плямай” мінулага. Напрыклад, у адпаведным падзеле манаграфіі буйнейшага беларускага савецкага спецыяліста па гісторыі Каталіцкай царквы Я.Н. Мараша, прысвечаным адраджэнню уніі ў Заходняй Беларусі ў міжваенны час, увогуле не ўзгадваўся адзін з галоўных прадстаўнікоў уніяцкага руху – А. Неманцэвіч [1, с. 10–17]. Іншы савецкі гісторык, М.С. Корзун прывёў у сваёй працы некалькі фактаў пра менскага епіскапа Мелхіседэка (Пaeўскага), на падставе якіх у чытача складваўся адназначна негатыўны вобраз царкоўнага іерарха [2, с. 39]. Аднак вядомыя сучасным навукоўцам факты супярэчаць такому яго вобразу [3]. Менавіта ў постсавецкі час у айчынных гісторыкаў з’явіліся магчымасці для аб’ектыўнага даследавання біяграфій беларускіх рэлігійных дзеячоў, і гэтыя магчымасці былі пэўным чынам выкарыстаны.

У дадзеным артыкуле мы зрабілі спробу вызначыць, як і ў якой ступені ў айчыннай гістарыяграфіі вывучаны жыццёвы шлях і дзейнасць прадстаўнікоў рэлігійных арганізацый (Праваслаўнай, Каталіцкай царквы, абшчын пратэстантаў) на тэрыторыі БССР і Заходняй Беларусі ў 20-30-я гг. Па-за нашай увагай засталася пытанне аб іўдзейскіх і мусульманскіх рэлігійных дзеячах, разгляд якога патрабуе асобнага вывучэння.

Адной з першых біяграфічных прац у гэтым накірунку стала даследаванне Т.С. Процька аб Мелхіседэку (Пaeўскім), які ўзначальваў Менскую епархію ў першай палове 1920-х гг. Яе праца спачатку была надрукавана на старонках царкоўнага часопісу «Праваслаўе» [4], затым выйшла асобным выданнем [5]. У далейшым Т.С. Процька працягнула вывучэнне дзейнасці Мелхіседэка [6]. Асабістыя якасці епіскапа і яго дзейнасць даследчыца ацэньвае вельмі высока, адзначаючы яго намаганні па процідзеянню руху абнаўлення і распаўсюджвання іх уплыву ў Праваслаўнай царкве. У сваёй працы Т.С. Процька заяўляе аб магчымасці прызнання ў будучым Мелхіседэка (Пaeўскага) святым Беларускай Праваслаўнай царквы [5, с. 62].

Але яе апалагетычныя погляды на менскага епіскапа ўступаюць у некаторую супярэчнасць з шэрагам фактаў, у тым ліку і тых, што былі ўведзеныя ў навуковы зварот у апошнія гады. Так, П.П. Бараненка адзначае, што Мелхіседэк стаяў у вытокаў узнікнення ў Мінску першай абшчыны абнаўлення, даваў бласлаўленне на распаўсюджванне іх ідэй [7, с. 196, 198]. Але ў чым заключаліся гэтыя ідэі? Як нам уяўляецца, постаць Мелхіседэка і яго роля ў царкоўнай гісторыі, яго адносіны да аўтакефаліі патрабуюць далейшага вывучэння, заснаванага на прыцягненні новых крыніц.

Адзначым, што спецыяльных прац, прысвечаных абнаўленцкім дзеячам, у айчыннай гістарыяграфіі амаль няма. Аднак іх узгадваюць на старонках сваіх даследаванняў тыя навукоўцы, што займаюцца вывучэннем гісторыі Праваслаўнай царквы ў БССР. Пры гэтым

назіраецца палярнасць поглядаў. Так, калі І.І. Янушэвіч характэрызуе абнаўленцкага мітрапаліта Данііла (Грамавенка) як «алкоголика и распутника» [8, с. 109], то Н. Леўчык, у сваю чаргу, прыводзіць факты, якія сведчаць аб яго дабрачыннай дзейнасці [9, с. 118–122].

Асобны накірунак даследаванняў, што пачаў складвацца яшчэ ў 1990-я гг., – гэта вывучэнне персаналій рэлігійных дзеячоў у рамках вывучэння тэмы рэпрэсій у БССР у 20-30-я гг. XX ст. Найбольш значным дасягненнем у гэтым рэчышчы стала выданне ў 2007 г. двухтомнага энцыклапедычнага даведніка Л. Маракова «Рэпрэсаваныя праваслаўныя свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелі Беларусі. 1917–1967» [10]. Праз невялікі час, у 2009 г. быў выдадзены падобны даведнік па каталіцкаму духавенству [11]. Л. Маракоў прывёў звесткі пра шмат якіх рэпрэсаваных, прычым пра многіх з іх – упершыню. Інфармацыя ў даведніках прадстаўлена па наступнай схеме: прозвішча, імя, імя па-бацьку, дата і месца нараджэння, духоўнае званне, месца служэння, дата арышту, прысуд, тэрмін зняволення ці дата расстрэлу.

Некаторыя публікацыі беларускіх гісторыкаў прысвечаны святарам асобнага рэгіёну БССР. Так, у артыкуле Э.А. Макушнікавай разглядаецца біяграфія гомельскага епіскапа Ціхана (Шарапава), а таксама прыводзіцца спіс святароў Гомельшчыны, якія былі прысуджаны савецкай уладай да вышэйшай меры пакарання [12, с. 209–210].

Беларускія навукоўцы на працягу 90-х гг. XX – пачатку XXI ст. вывучалі біяграфіі рэлігійных дзеячоў з Заходняй Беларусі. Важным крокам у развіцці біяграфічнага накірунку ў айчыннай гістарыяграфіі стала з’яўленне ў 1999 г. працы «Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя : Жыццярысы. Мартыралогія. Успаміны», падрыхтаванай даследчыкам Ю. Гарбінскім [13]. Публікацыі аб святарах з’явіліся на старонках энцыклапедычных выданняў «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі», «Рэлігія і царква на Беларусі» і інш. [14; 15, с. 72, 200, 291, 310, 322]. Пры гэтым у сучаснай айчыннай гістарыяграфіі колькасца пераважаюць працы, прысвечаныя каталіцкім святарам. Так, аўтарам шэрагу артыкулаў аб вядомых прадстаўніках Каталіцкай царквы, у тым ліку надрукаваных і ў Энцыклапедыі гісторыі Беларусі, з’яўляецца Я. Трацяк [16]. Праблемам нацыянальнай ідэнтычнасці беларускага каталіцкага духавенства прысвечана яго асобная манаграфія [17]. Адзначым відавочнае імкненне вышэйназванага даследчыка да стварэння аб’ектыўных партрэтаў рэлігійных асобаў. У прыватнасці, ён ставіць пад пэўны сумніў сімпатыі да беларушчыны мінскага каталіцкага біскупа З. Лазінскага, называючы яго «вялікім польскім патрыётам», адначасова не адмаўляючы святасці яго жыцця [17, с. 156].

Сярод каталіцкага духавенства Заходняй Беларусі ў найбольшай ступені вывучаны біяграфіі вядомых святароў А. Станкевіча і В. Гадлеўскага [18]. Так, у 2018 г. з’явілася грунтоўная манаграфія А. Вашкевіча аб В. Гадлеўскім [19].

Некаторыя падрыхтаваныя айчыннымі даследчыкамі артыкулы, прысвечаныя святарам, якія дзейнічалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў міжваенны час, апублікаваны па-за межамі Беларусі. У якасці ілюстрацыі ўзгадаем артыкул А. Свірыда аб грэка-каталіцкім епіскапе М. Чарнецкім, надрукаваны ў зборніку матэрыялаў навуковай канферэнцыі, што адбылася ў Львове ў 2014 г. [20]. Тэндэнцыю публікацыі артыкулаў у замежных навуковых часопісах трэба вітаць, бо тым самым, пашыраюцца веды аб шэрагу рэлігійных дзеячоў, звязаных з Беларуссю.

Значны ўнёсак у вывучэнне біяграфій беларускіх рэлігійных дзеячоў належыць канфесійным даследчыкам (прадстаўнікам рэлігійных арганізацый). Так, праваслаўны святар Ф. Крыванос яшчэ ў 1996 г. апублікаваў, у якім змешчаны звесткі аб рэпрэсаваных савецкай уладай святарах [21]. Шмат дадзеных аб рэпрэсаваных прадстаўніках праваслаўнага духавенства ў БССР прыводзіцца ў манаграфіі Ф. Крываноса [22]. Вялікая колькасць артыкулаў аб прадстаўніках духавенства, у тым ліку рэпрэсаваных, была надрукавана на старонках праваслаўных газет і часопісаў на працягу 90-х гг. XX – пачатку XXI ст. [23]. На падставе вынікаў даследаванняў праваслаўных гісторыкаў у снежні 1999 г. адбылася кананізацыя 23 новапакутнікаў Менскай епархіі. Кананізацыі працягваліся ў 2007, 2010 і 2011 гг.

З ліку апошніх публікацый адзначым артыкул праваслаўнага царкоўнага гісторыка А.В. Слесарава, у якім разглядаецца супрацьдзеянне архімандрыта Ціхана (Шарапава) увядзенню новага стылю і абвяшчэнню аўтакефаліі Прусаўскай царквы ў Польшчы [24].

У рэчышчы біяграфічнага накірунку працуюць і каталіцкія даследчыкі. Святар БГКЦ А. Крот з'яўляецца аўтарам шэрагу артыкулаў аб вядомых дзеячах Каталіцкай царквы візантыйска-славянскага абраду на тэрыторыі Заходняй Беларусі (Ф. Абрантовіч і інш.) [25]. Сумесны артыкул С. Гаека і Я. Усошына прысвечаны біяграфіі аднаго з найбольш актыўных беларускіх уніяцкіх дзеячоў міжваеннага перыяду – А. Неманцэвіча [26].

Працэстанцкія даследчыкі апублікавалі шэраг артыкулаў аб вядомых пратэстанцкіх пастарах перыяду 20-30-х гг. XX ст. (пастары Б. Чабярук, Л. Дзекуць-Малей, К. Ярашэвіч і інш.) [27]. У гэтых публікацыях акцэнтуюцца ўвага на іх ролі ў распаўсюджванні пратэстантызму на Беларусі. Сумеснымі намаганнямі свецкай навуковай супольнасці і пратэстанцкіх даследчыкаў у 2008 г. была арганізавана і праведзена навуковая канферэнцыя «Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі», па выніках каторай быў вывадзены зборнік, які ўключаў не толькі біяграфічныя звесткі аб Л. Дзекуць-Малее, але і крыніцы, звязаныя з яго дзейнасцю [28].

Неабходна адзначыць таксама зборнік артыкулаў «Роля асобы ў жыцці і дзейнасці хрысціянскіх цэркваў Беларусі ў XX стагоддзі», у якім былі адлюстраваны вынікі працы цыкла семінараў у Мінску з удзелам прадстаўнікоў Прусаўскай, Каталіцкай цэркваў, Саюза ЕХБ [29].

Такім чынам, у айчыннай гістарыяграфіі назапашаны значны аб'ём даследаванняў жыццёвага шляху і дзейнасці беларускіх рэлігійных дзеячоў 20-30-х гг. XX ст. Сярод іх пераважаюць публікацыі, прысвечаныя вядомым прадстаўнікам праваслаўнага і каталіцкага духавенства. Аднак рэсурсы вывучэння гэтай праблематыкі далёка не вычарпаны. Уважлівае азнаямленне з існуючымі навуковымі напрацоўкамі дазваляе сцвярджаць пра пэўную сціпласць дадзеных, наяўнасць розных, у тым ліку супрацьлеглых ацэнак. Адною з прычын апошняга з'яўляецца недахоп адпаведных крыніц. Выпраўленню сітуацыі, паглыбленню навуковых уяўленняў у пэўнай ступені дапамагло б адкрыццё архіваў савецкіх спецслужбаў, якія, трэба меркаваць, утрымліваюць шмат цікавых звестак аб рэлігійных дзеячах БССР. Біяграфічныя даследаванні таксама варта працягваць у накірунку вывучэння стараабрадніцтва. Па-ранейшаму амаль нічога невядома аб стараабрадніцкіх святарах, ажыццяўляўшых сваё служэнне ў БССР і Заходняй Беларусі ў міжваенны час. Цікавым і перспектыўным уяўляецца вывучэнне паўсядзённага жыцця звычайных прадстаўнікоў духавенства.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Мараш, Я. Н. Политика Ватикана и католической церкви в Западной Белоруссии (1918–1939) / Я. Н. Мараш. – Минск : Беларусь, 1983. – 96 с.
2. Корзун, М. С. Русская православная церковь, 1917–1945 гг. : изменение социально-политической ориентации и научная несостоятельность вероучения / М. С. Корзун. – Минск : Беларусь, 1987. – 111 с.
3. Гиппиус, З. Дмитрий Мережковский: в изгнании через Минск / З. Гиппиус // Нёман. – 1996. – № 4. – С. 208–212.
4. Процька, Т. Старонкі жыцця мітрапаліта Мелхісэдэка / Т. Процька // Прусаўе ў Беларусі і ў свеце. – 1994. – № 1. – С. 34–43
5. Процька, Т. Пакутнік за Веру і Бацькаўшчыну: Мітрапаліт Мельхісэдэк / Т. Процька. – Мінск : Тэхналогія, 1996. – 63 с.
6. Протко, Т. Митрополит Белорусский и Минский Мелхиседек и ОГПУ / Татьяна Протко // Асоба і час : беларускі біяграфічны альманах / [укладальнік Аляксандр Фядута. - Мінск. - Вып. 5. - С. 186-249

7. Бараненко, В.В. Епископ Мелхиседек (Паевский) и обновленческое движение в Советской Белоруссии (1922–1923 гг.) / В.В. Бараненко // Клио. – 2015. – № 4. – С. 195-202
8. Янушевич, И. И. Конфессиональная политика советского государства: уроки истории, 1917–1928 гг. / И. И. Янушевич. – Минск : Беларус. гос. ун-т, 2005. – 143 с.
9. Левчик, Н. Н. Документы фонда «Белорусский православный Священный Синод» по истории обновленческой церкви в Беларуси (1922–1935) / Н. Н. Левчик // Беларускі археаграфічны штогоднік / Беларус. навук.-даслед. ін-т дакументазнаўства і арх. справы. – Мінск, 2002. – Вып. 3. – С. 113–122.
10. Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя праваслаўныя свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелі Беларусі, 1917–1967 : энцыкл. давед. : у 2 т. / Л. Маракоў. – Мінск : Беларус. Экзархат, 2007. – Т. 1 : Абаленскі – Кушнер. – 460 с.; Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя праваслаўныя свяшчэнна- і царкоўнаслужыцелі Беларусі, 1917–1967 : энцыкл. давед. : у 2 т. / Л. Маракоў. – Мінск : Беларус. Экзархат, 2007. – Т. 2 : Лабак – Яцкевіч. – 648 с.
11. Маракоў, Л. Рэпрэсаваныя каталіцкія духоўныя, кансэкраваныя і сведскія асобы Беларусі, 1917–1964 / Л. Маракоў. – Мінск : Смэлтак, 2009. – 776 с.
12. Макушнікова, Э. А. Политические репрессии на Гомельщине в 1920–1930-х годах / Э. А. Макушнікова // Краеведческие записки : к 80-летию Гомел. обл. краеведч. музея / Гомел. обл. краеведч. музей ; отв. ред. А. И. Дробушевский. – Гомель, 2000. – С. 203–210
13. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя : Жыццярысы. Мартыралогія. Успаміны / Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны ; аўт.-уклад. Ю. Гарбінскі ; навук.-рэд. савет: У. Конан (адк. рэд.) [і інш.]. – Мюнхен ; Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999. – 720 с.
14. Вабішчэвіч, А. Адам Станкевіч // Энцыкл. гісторыі Беларусі. – У 6 т. – Мінск, 2001. – Т. 6. Кн. 1. – С. 403; Ліс, А. Коўш Аляксандр // Энцыкл. гісторыі Беларусі. – У 6 т. – Мінск, 2001. – Т. 4. – С. 245
15. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыкл. даведнік. – Мінск, БелЭн, 2001. – 368 с.
16. Трацяк, І. І. Ільдэфонс Бобіч – святар, пісьменнік, тэалаг / І. І. Трацяк // 3 гісторыі вякоў і пакаленняў Іўеўскага краю : матэрыялы навук.-практ. канф., г. п. Іўе, 15 лют. 1998 г. / Гродзен. дзярж. ун-т ; рэдкал.: І. П. Крэнь (наук. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 1999. – С. 186–190.; Трацяк, Я. Матулевіч (Матулайціс) Юры // Энцыкл. гісторыі Беларусі. – У 6 т. – Мінск, 1999. – Т. 5. – С. 95-96
17. Трацяк, І.І. Беларускае каталіцкае духавенства ля вытокаў сацыякультурнай ідэнтыфікацыі / І.І. Трацяк. – Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2013. – 267 с.
18. Конан, У. М. Ксёндз Адам Станкевіч і каталіцкае адраджэнне / У. М. Конан. – Мінск : Про Хрысто, 2003. – 128 с.
19. Вашкевіч, А.Ф. Вінцэнт Гадлеўскі: Насуперак часу / А.Ф. Вашкевіч. – Мінск : А.М. Янушкевіч, 2018. – 185 с.
20. Свирид, А. Служіння Миколая Чарнецкаго як місіонера та Апостольскаго візітатора серед білорусів / А. Свирид // “Шлях до святосці” – життя і діяльнісць блаженнаго Миколая Чарнецкаго: матэрыялы навуковай канферэнцыі, Львів, 12 грудня 2014 р. – Львів, “Скрыня”, 2014. – С. 129-137
21. Синодик за веру и церковь Христову пострадавших в Минской епархии (1918–1951 годы) / сост. Ф. Кривонос. – Киевец : Свято-Троиц. церковь, 1996. – 98 с.
22. Кривонос, Ф. У Бога мертвых нет: неизвестные страницы из истории Минской епархии (1917–1939 годы) / свящ. Ф. Кривонос. – Минск : Мин. ф-ка цв. печ., 2007. – 240 с.
23. Горидовец, В. Архиепископ Иннокентий (Ястребов) / В. Горидовец // Преображение. – 2007. – Май. – С. 6.; Горидовец, В. Жизнеописание архиепископа Николая (Покровского) / В. Горидовец // Мин. епарх. ведомости. – 2007. – № 4. – С. 3.; Кривонос, Ф. Священноисповедник Владимир Хираско / свящ. Ф. Кривонос // Врата небесн. – 2008. – № 7. – С. 24–25
24. Слесарев, А.В. Противодействие архимандрита Тихона (Шарапова) введению нового стиля и провозглашению автокефалии Православной церкви в Польше (1922-1924) //

ХРОНО. Церковно-исторический альманах. № 2. / Гл. ред. А.В. Слесарев. – Минск : Изд-во МинДА, 2015. – С. 137-184

25. Крот, А. Айцец Фабіян Абрантовіч і грамадска-палітычная сітуацыя на Беларусі ў пачатку XX стагоддзя / кс. А. Крот // Дзеля Бога і Вялікага Княства даўняй Рэчы Паспалітай: матэрыялы Міжнар. навук. канф. – СПб., Неўскі прасцяг, 2005. – С. 95-100

26. Гаек С. Эззарх Антон Неманцэвіч – верны сьведка Евангелья. Колькі слоў пра ягонае духоўнае служэнне / архім. С. Гаек, дьякан Я. Усошын // ROCZNIKI TEOLOGICZNE. Tom LIII-LIV, zeszyt 7 – 2006-2007. – С. 153-163

27. Фірысюк, А. Прэсвітар Менскай царквы ЕХБ Антон Кеца (1907-1978) / А. Фірысюк // Евангельская Царква Беларусі: гісторыя і сучаснасць (да 600-годдзя Евангельскай Царквы ў Беларусі): зб. матэрыялаў Міжнар.навук.-практ.канф., Мінск, 7 сн. 2013 г. / уклад. А.І. Бокун [і інш.]; рэдкал.: А.І. Бокун [і інш.] – Мінск: Пазітыў-цэнтр, 2014. – С. 206-214; Русецкі, У. Радашковіцкі япіскап пяцідзсятнікаў: кароткі нарыс біяграфіі Станіслава Нядзведскага (1890-1943(?)) / У. Русецкі // Евангельская Царква Беларусі: гісторыя і сучаснасць (да 600-годдзя Евангельскай Царквы ў Беларусі): зб. матэрыялаў Міжнар.навук.-практ.канф., Мінск, 7 сн. 2013 г. / уклад. А.І. Бокун [і інш.]; рэдкал.: А.І. Бокун [і інш.] – Мінск: Пазітыў-цэнтр, 2014. – С. 215–233

28. Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі: зб. матэрыялаў, арт. і дак. / А.У. Унучак (гал. рэд.) [і інш.]. – Брэст: Альтэрнатыва, 2011. – 200 с.

29. Роля асобы ў жыцці і дзейнасці хрысціянскіх цэркваў Беларусі ў XX стагоддзі: зб. артыкулаў. – Мінск, Свята-Петра-Паўлаўскі сабор, 2000.

Siarhei Vierameyeu. Personalities of Belarusian religious figures of the 20-30-ies. 20 cent. in Bielorusian historiography. The article examines how and to what extent in the national historiography the personalities of Belarusian religious leaders of 20-30th twentieth century studied. Showing the contribution to the study of religious historians (Orthodox, Catholic, Protestant). It was concluded that biographical research is still far from being exhausted.

УДК 94 (476)

Д. А. Короткова
Институт славяноведения РАН

БЕЛОРУССКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ 1925 ГОДА В БЕРЛИНЕ В СВЕТЕ ДОКУМЕНТОВ НКВД СССР

Статья посвящена подготовке со стороны советских дипломатических кругов 2-й Белорусской конференции, на которой премьер Рады министров БНР – эмигрантского белорусского правительства в Ковно, Литва – А. Цвикевич в сентябре 1925 г. сложил свои полномочия, официально признав БССР единственным белорусским центром.

Белорусские политики, которые пытались в 1917–1920 гг. добиться создания Белорусского государства и провозгласившие 25 марта 1918 г. Белорусскую народную республику (БНР), в 1920-е гг. были вынуждены покинуть край. Правительство БНР во главе с В. Ластовским сначала выехало в Латвию и начало там акцию консолидации национальных белорусских сил за границей для продолжения борьбы за независимость. 11 августа 1920 г. Был подписан советско-латвийский мирный договор, согласно которому Латвия обязалась прекратить на своей территории деятельность правительства БНР, его дипломатических институтов и других белорусских эмигрантских организаций, после чего правительство БНР переехало в Литву, в Ковно [1, с. 148]. Осенью 1920 г. состоялось белорусско-литовское соглашение о сотрудничестве. Оно базировалось на общей заинтересованности сторон

противостоять претензиям поляков на Виленщину и Вильно. В 1920-е гг. в ряде европейских стран действовали дипломатические представительства, миссии и консульства БНР. Сложился крупный центр белорусской диаспоры в Чехословакии. В Праге с 1923 г. находились Рада БНР во главе с П. Кречевским, лидеры белорусских эсеров, объединение Белорусских студенческих организаций (БСО), которое входило в состав Международной студенческой конференции и являлось центральным органом всех белорусских студенческих организаций в европейских городах. На национально-политических конференциях в Риге и Праге (1920–1921 гг.) белорусские эмигранты осудили Рижский мир, поделивший Белоруссию на две части, высказались за независимость и неделимость края. Делегации БНР на Парижской мирной конференции 1919–1920 гг. и Генуэзской конференции 1922 г. стремились включить «белорусский вопрос» в повестку дня этих форумов, однако их усилия оказались безрезультатными. Не привели к успеху и многочисленные обращения правительства БНР к Лиге Наций и правительствам европейских государств [2].

После того, как конференция послов в Париже в 1923 г. утвердила восточную границу Польши согласно Рижскому договору, положение правительства БНР в Ковно изменилось. До этого правительство Литвы видело в белорусах дестабилизирующий фактор, который мог изменить ситуацию с Вильно, захваченным Польшей, в пользу Литвы. Теперь белорусы становились для Ковно бесполезны [3, с. 42]. Это отозвалось конфликтами в эмигрантской среде. Ластовский, настаивавший на продолжении партизанской борьбы на Виленщине, 23 июля 1923 г. подал в отставку. Председатель Рады БНР П. Кречевский назначил премьер-министром А. Цвикевича.

Новый глава правительства БНР А. Цвикевич и его сторонники считали, что советская власть, став на путь демократизации, способна стать союзником в деле возрождения Белоруссии [2]. События в Советской Белоруссии: НЭП, белорусизация, а особенно укрупнение территории БССР в 1924 г [3, с. 43] начали ориентировать белорусскую эмиграцию на Минск как центр национально-культурной консолидации. Первыми этими надеждами прониклись отдельные деятели белорусского национального движения в Западной Белоруссии: Б. Тарашкевич, С. Рак-Михайловский и даже А. Луцкевич. Их разделили и деятели в Ковно и Праге. Вскоре начались контакты с советскими представителями за рубежом. Кризис белорусско-литовских отношений продолжал углубляться. 2 декабря 1923 г. большая часть Рады и правительства БНР переехали из Ковно в Прагу. Однако лидеры враждующих группировок – Ластовский и Цвикевич – остались в Ковно [4].

НКВД СССР бдительно следил за настроениями в эмигрантских центрах. Ликвидация правительства БНР была одной из актуальных задач советской дипломатии. Вопрос о возвращении лояльных советской власти лидеров белорусских «незалежников» в БССР впервые ставился в 1923 г., при обсуждении укрупнения БССР, и был решен в принципе положительно [5, л. 21]¹.

18 февраля 1925 г. состоялось совещание при НКВД по вопросу об отношении к закордонным белорусам и белорусской эмиграции, под председательством члена Коллегии НКВД В. Коппа, с участием заведующего Подотделом Прибалтики Б. Штейна, референта С. Боркусевича, председателя ЦИК БССР А. Червякова, секретаря ЦК КП(б)Б А. Криницкого. Копп раскритиковал белорусское руководство за невнимание к проблеме белорусской эмиграции. Криницкий ответил, что, по мнению ЦК КП(б)Б, следует ликвидировать правительство в Ковно, и полагается в этом на органы НКВД за границей [6, л. 5]. При этом Криницкий не возражал против приглашения в Минск желающих из эмигрантов, а Червяков, напротив, считал их ненадежной публикой, за исключением разве что А. Цвикевича и А. Головинского [6, л. 7]. Он предложил следующие решения:

¹ Заседание Комиссии по работе среди белорусов в Польше, в составе Рудзутака, Чичерина и Уншлихта от 5 июня 1923 г.

1. НКИД разработает план по белорусскому вопросу и перешлет его в ЦК КПБ для обсуждения.

2. Совещание считает целесообразным иметь в Варшаве специальное лицо с дипломатическим званием, которое бы держало в своих руках все нити заграничной белорусской политики и было бы связано с НКИД и ЦК КП(б)Б.

Это предложение было совещанием принято [6, л. 8]. Таким образом, судя по документам, ликвидация эмигрантского белорусского правительства и приезд его лидеров в БССР был скорее инициативой НКИД, а не руководства БССР.

Тем временем положение А. Цвикевича в качестве главы правительства БНР становилось все более шатким. 1 апреля 1925 г. состоялось совещание Белорусской колонии в Ковно. На нем белорусские деятели потребовали от Цвикевича восстановить контакты с членами Рады БНР, находившимися в Праге. Цвикевич категорически отказался это делать. Тогда «от имени Белорусской колонии в Ковно ... Головинский, Валькович и Яковюк заявили Цвикевичу, чтобы тот, до восстановления нормальных взаимоотношений между ним и Прагой, уклонялся бы от всяких переговоров, как глава эмигрантского Белорусского Правительства, с кем бы то ни было, с литовцами ли, или другими» [7, л. 38]². Литовское правительство, по сведениям ГПУ, в конфликте Цвикевича и Ластовского собиралось выступить на стороне последнего (речь шла о том, кто может быть выразителем интересов белорусов Виленщины, на выступление которых против Польши литовцы в то время надеялись) [7, л. 38].

Дополнительно ухудшало положение главы правительства БНР решение чехословацкого руководства: ранее чехословацкое правительство выделяло на поддержку эмигрантов 280 млн чешских крон, но теперь урезало эту поддержку до 40 млн, и собиралось еще ее уменьшить. Это вызвало большую тревогу эмигрантских кругов, в том числе белорусских. Раде и правительству БНР, которые до сих пор получали субсидию от чехословацкого правительства, было неофициально заявлено, что далее 1925 г. на эту субсидию не стоит рассчитывать. Этой субсидией пользовались, в том числе, председатель Рады БНР П. Кречевский, члены правительства БНР В. Захарко, Л. Заяц и А. Цвикевич [6, л. 21]³.

Тем не менее, Цвикевич не торопился открыто принять советскую сторону. В начале апреля, посетив немецкого посланника Шреттера в Ковно (точная дата неизвестна), он просил его повлиять на литовское правительство, чтобы оно стало «более сговорчивым с белорусами» [6, л. 22]. 16 апреля немецкий посланник срочно вызвал Цвикевича к себе и сообщил, что просьба последнего выполнена, и он (посланник) имеет теперь официальную инструкцию повлиять на литовцев, чтобы они примирились с белорусами. Литовский посланник в Праге Шаулис также «рекомендовал пока терпеливо выжидать улучшения литовско-белорусских взаимоотношений и указал, что он имеет основания надеяться на скорое улучшение отношений» [6, л. 22]. Однако эти надежды в итоге не оправдались.

Инициатива непосредственно созыва Берлинской конференции исходила из Минска. Ее задачи и решения были конкретно обозначены постановлением ЦК КП(б)Б от 14 августа 1925 г. Главным организатором назначался советский полпред в Варшаве минчанин А. Ульянов [8, с. 546]. Он же стал координатором работы со всей белорусской диаспорой. Положения, которые должна была принять берлинская конференция, были таковы: передача полномочий правительства БНР представителям БССР, признание Минска единственным центром, на который должно ориентироваться все белорусское движение в Польше, Литве и Латвии, признание нецелесообразности иметь далее центр белорусского движения за границами БССР [9, л. 3].

² Доклад Отдела ГПУ в Литве (автор неизвестен) народному комиссару иностранных дел СССР Г. Чичерину от 6 апреля 1925 г.

³ Доклад ИНООГПУ Чичерину «О положении белорусов в Праге и о заискиваниях ковенских белорусов – Цвикевича» от 21/04/1925 г.

С. Александровский, полпред СССР в Литве (с июля 1925 г.), вел активную переписку с центральным аппаратом НКВД, добиваясь более ясной позиции по вопросу созыва Берлинской конференции и ее конкретных положениях. Белорусский вопрос, по его словам, был важен как для Литвы, в связи с Вильно, так и для советской внешней политики, как средство отделения Литвы от Польши. Задачей советской дипломатии было расстроить наметившееся в тот момент (шли польско-литовские переговоры в Копенгагене [9, л. 7]) сближение Литвы с Польшей. Эта линия сближения с Польшей, по его мнению, была одновременно и линией усиления английского влияния в Прибалтике и втягивания Литвы в антисоветский блок, чего нельзя было допустить.

Доклад Александровского члену Коллегии НКВД Ф. Ротштейну от 8 сентября 1925 г. был посвящен беседе советского дипломата с Цвикевичем и Головинским. Александровский передал белорусским политикам требования руководства БССР:

1. Отказ от ориентации на Лигу Наций. Цвикевич заявил, что такой ориентации в принципе и не было, была лишь попытка через Лигу Наций насолить полякам. Если же Минск считает, что впредь использовать лигу Наций в этих целях нецелесообразно, то от этого вполне безболезненно отказаться.

2. Поддержка Всемирного съезда белорусоведов в Минске, и ни в коем случае не противопоставлять ему берлинскую конференцию. Цвикевич это требование также поддержал.

3. Приглашение на конференцию представителей Рабоче-селянской громады. Контакт с польскими белорусами Цвикевич даже горячо приветствовал.

4. Предварительная передача, до начала конференции, полномочий БНР представителям БССР. Принципиально тоже возражений не было, однако технически удобнее, по мнению белорусских эмигрантов, было бы эту акцию провести уже на самой конференции, поскольку этот акт должны подписать все члены правительства и рады БНР, а они рассеяны по всей Европе, и съедутся вместе только в Берлин. Сошлись на том, что это будет оформлено как предварительный акт к конференции, Головинский же и Цвикевич были готовы, со своей стороны, даже письменно заранее закрепить за собой это обязательство [9, л. 1].

5. Предварительное признание Минска единственным культурным и политическим центром, на который должно ориентироваться все белорусское движение в Польше, Литве и Латвии. Такое признание, со слов Цвикевича, состоялось еще в 1923 г.

6. Признание нецелесообразности далее иметь центр белорусского движения за границами БССР. Это требование было принято без энтузиазма. Если надо, то группа Цвикевича готова самоликвидироваться, но он считает такое решение крупной ошибкой. Это означало бы собственными руками вынуть тот клин, который загнан между поляками и литовцами как раз белорусским вопросом и отношением к нему в связи с Виленщиной, как яблоком раздора между Польшей и Литвой» [9, л. 3].

По словам советского дипломата, Цвикевич и сам признавал, что все эти соображения потеряют силу в момент польско-литовского соглашения, и тогда ковенским белорусам не останется ничего другого, как «отступить к советским границам». Однако он отрицал, что это соглашение близко и, следовательно, белорусский центр был еще актуален. Александровский считал идею Цвикевича о сохранении заграничного центра обусловленной личными обстоятельствами и его нежеланием отказываться хоть от какой-то политической роли. Белорусский политик понимал, что в БССР ему придется просто уйти на покой. Однако, он брался провести все решения Минска, даже если они останутся неизменными. 15 сентября советский полпред сообщал, что Цвикевич согласился передать БССР полномочия БНР, и к этому письму Александровский прилагал его письменное согласие «на всю Минскую программу, данное не под угрозой гнева Минска» (в деле его не было – Д.К.) [7. Л. 58].

Созыв берлинской конференции планировался на 10 октября [7, л. 59]. 29 сентября Александровский писал члену Коллегии НКВД С. Аралову, что, по его мнению, Ковенский Белорусский комитет упразднить не нужно, т.к. это хорошее средство будировать литовское общественное мнение в связи с виленским вопросом. «Всегда выгоднее быть организованным, чем неорганизованным» [7, л. 72].

3 октября 1925 г. С. Аралов, написал Александровскому, что беседовал с находившимся в Москве секретарем ЦК КП(б)Б А. Криницким по белорусскому вопросу. Они договорились, что в Ковно должна остаться группа белорусов во главе с Головинским. Их задачей должна была стать помощь Александровскому не только в белорусских, но и в литовских делах. Группу же Ластовского следовало, по мнению Аралова, распустить [7, л. 61]. По всем остальным вопросам НКВД полностью одобрил позицию Александровского.

12–16 октября 1925 г. состоялась 2-я Всебелорусская конференция в Берлине. А. Цвикевич передал мандаты БНР представителям БССР и заявил о ликвидации правительства БНР и признании Минска единственным центром белорусского возрождения. Постановление от 15 октября 1925 г. подписали председатель правительства БНР А. Цвикевич, государственный контролер Л. Заяц, государственный секретарь И. Пракулевич [10]. С советской стороны на конференции присутствовали представитель БССР Д. Жилунович и А. Ульянов, координатор подготовки конференции, для принятия мандатов БНР.

Конференция заявила о незаконности Рижского мира. Отторжение Польшей Западной Белоруссии квалифицировалось как акт оккупации. Вместе с тем было высказано пожелание о присоединении к БССР в соответствии с волей жителей Гомеля и других уездов РСФСР с преобладающим белорусским населением.

Кроме того, на конференции была принята резолюция по белорусско-литовским отношениям. В ней говорилось, что «отношение Литвы к белорусскому делу как было, так и остается неискренним. Литовская политика все время стремилась и далее стремится рассматривать белорусов как служебную себе силу в споре с Польшей из-за Вильно. Литовская политика стремится поставить белорусскую сторону в этом споре в такое положение, при котором белорусские интересы в Виленщине и Гродненщине не были бы ничем обеспечены» [7, л. 85]. Конференция удостоверяла, что территория, полученная Литвой по Московскому договору 1920 г., является частью этнической белорусской территории. Поэтому решение о судьбе Вильно должно приниматься не путем дипломатических комбинаций между Литвой и Польшей, а только путем всенародного референдума жителей Виленщины. Однако советское руководство настоятельно не рекомендовало вообще публиковать эту резолюцию «в текущей политической ситуации» [7, л. 84].

Вернуться в Литву Цвикевич после конференции не мог, литовцы уже при его отъезде в Берлин предупредили, что обратной визы в Литву он не получит. Поэтому он вынужден был сразу же готовиться к переезду в Минск [7, л. 68].

В дневнике Полпреда СССР в ЧСР от 10 декабря говорилось о реакции пражских белорусов на известия из Ковно, будто бы в силу политической амнистии в Белоруссии, президиум Рады БНР во главе с Кречевским также ликвидируется и возвращается в Минск. Газета «Трибуна» напечатала опровержение этих слухов. Кречевский заявил, что Президиум Рады БНР представляет всю этнографическую Белоруссию и «не думает о возвращении под чужеземную оккупацию». Советские дипломаты сообщили об этом в Ковно и начали наводить справки у местных белорусов. Л. Заяц уточнил, что ликвидировалось, действительно, только правительство БНР в Ковно, а не президиум Рады БНР. Выступать с заявлениями Заяц не считал целесообразным [6, л. 20].

15 декабря 1925 г. ковенская газета «Эхо» в заметке «Белорусское сменовеховство» опубликовала письмо П. Кречевского, где он снова опровергал ликвидацию БНР. Он заявил, что действия Цвикевича, Заяца и Прокулевича были «подлогом», «изменой независимости

Белоруссии». «Теперь к Президиуму Рады перешла и исполнительная власть. Президиум в своей дальнейшей работе определит, нужна ли при отсутствии территории исполнительная власть в лице Правительства, или обойдется пока без нее до момента выяснения ее необходимости. ... наш переезд в Минск мог бы осуществиться только после падения режима диктатуры» [7, л. 93].

Главные органы БНР, государственная печать и государственный архив остались в Праге.

Таким образом, ликвидация правительства БНР была инициативой в большей степени советской дипломатии, чем лидеров БССР, которые настаивали на «незначительности» эмигрантского вопроса, или, как Червяков, возражали против приезда в Минск «незалежников», как элемента смуты. Цвикевича вынудили «отступить к советским границам» обострение отношений с литовским руководством и резкое уменьшение финансовой поддержки от правительства Чехословакии. Москва в виду этих обстоятельств усилила нажим и условием дальнейшей своей поддержки поставило ликвидацию правительства и признание Минска единственным белорусским центром. Цвикевичу, оказавшемуся без поддержки, и будучи уже скомпрометированным своей просоветской позицией ранее, ничего другого не оставалось, как выполнить советские указания и выехать в Минск. В Ковно остался Белорусский комитет во главе с А. Головинским, который решено было сохранить для поддержания напряженности в отношениях Литвы и Польши, и который становился уже полностью подконтролен Москве. Тем не менее, полностью ликвидировать оппозиционную СССР белорусскую эмиграцию не удалось. Кречевский и Вершинин, лидеры пражских белорусов, откристились от решений Берлинской конференции и заявили о продолжении борьбы с советским режимом.

Список источников и литературы

1. А. Калубович. Восемь волн белорусской эмиграции. // Неман. – 1992. – № 2. – С. 143 – 156.
2. В. Снапковский. Белорусская эмиграция: электронный ресурс / http://www.gulevich.net/statiy.files/belorus_emigrated.htm. Дата доступа 29.04.2018.
3. А. Ліс. Аляксандр Цвікевіч. Выдатны публіцыст і гісторык. Мінск, 2014.
4. Э. Б. Ершова. исход поневоле: Белорусская творческая интеллигенция в эмиграции 1920–1930-е гг. <http://www.riku.ru/lib/RosIntel/6.htm> Дата доступа 29.04.2018
5. Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ). – Ф. 04. Оп. 50. П. 315. Д. 54750.
6. АВП РФ. – Ф.04. Оп. 51. П.316. Д. 54753.
7. АВП РФ. – Ф.04. Оп. 51. П.316. Д. 54752.
8. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. У 2 кн. Кн. 1 / А. А. Каваленя [і інш.] ; рэдкал. : А. А. Каваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.
9. АВП РФ. – Ф. 04. Оп. 51. П.316. Д.54751.
10. Савецкая Беларусь. № 259 (155), от 15 лістапада 1925 г.

Darya Korotkova. Belarusian conference in Berlin, 1925 in the documents of the people's Commissariat of Foreign Affairs of the USSR. The article is dedicated to the conference of the Belarusian emigrant political organizations in Berlin, 1925 where the Prime minister of the Belarusian government in Kaunas, Lithuania Alexander Tsvikevitch resigned and accepted the BSRR as the only center of the Belarusian movement, and its preparation by the Soviet diplomats.

Д. М. Толочко
Гомельский государственный
университет имени Ф. Скорины

ПОЛЬСКИЕ БЕЖЕНЦЫ ИЗ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ БССР В УСЛОВИЯХ СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ: (ИЮЛЬ 1940 – ИЮНЬ 1941)

В статье исследуется проблема материально – бытового обслуживания и трудоустройства польских беженцев из западных областей Украины и Беларуси в условиях спецпоселений (июль 1940 – июнь 1941 гг.). Автор приходит к выводу, что обеспечение спецпереселенцев – беженцев в местах их расселения продовольственными, промышленными товарами, жильём, медицинское обслуживание были неудовлетворительными.

В сентябре 1939 г. произошло судьбоносное событие в истории белорусского народа – его объединение в едином государстве. Оно стало важнейшим шагом на пути создания белорусской государственности. Этот шаг был осуществлён в условиях начавшейся второй мировой войны и связан с множеством драматических событий её первого этапа. Среди них – и массовый поток беженцев с территории Польши, занятой фашистской Германией и искавших спасение в БССР. Исследование судеб этих людей является одной из важнейших проблем новейшей истории Беларуси.

В результате проведённой в июне 1940 г. операции по выселению беженцев, из западных областей республики было депортировано порядка 30 298 - 30 971 человек. Около 23 тыс. из них были размещены на спецпоселениях, остальные – в исправительно–трудовых лагерях НКВД [1, с. 242]. Спецпереселенцы - беженцы поступили в ведение Отдела трудовых поселений (ОТП) ГУЛАГа НКВД, переименованного в феврале 1941 г. в Отдел трудовых и специальных поселений (ОТСП). Подавляющее большинство из них для трудового использования были переданы в ведение предприятиям Наркомлеса, Наркомцветмета, ЦОЛеса и лесным лагерям НКВД.

По прибытию беженцев принимающие организации должны были подготовить для них жильё. Строительство новых спецпосёлков не планировалось. Однако, как свидетельствуют многочисленные источники, в частности, материалы с мест расселения, докладные по итогам проверок и т.д. местные власти в большинстве своём оказались неподготовленными к приёму и размещению беженцев [2, л. 29-30].

Основная масса спецпосёлков, находившихся в ведении Наркомлеса, располагалась в лесных, заболоченных зонах, вдалеке от населённых пунктов, инфраструктуры, необходимой для длительного проживания, источников питьевой воды. Во время распутицы добраться до них было очень сложно. Жилища, где размещались спецпереселенцы - беженцы, как правило, представляли собой помещения, мало приспособленные для жилья. Чаще всего это были дощатые помещения барачного и полубарачного типа. Последние, в основной своей массе, не были отремонтированы, утеплены, находились в антисанитарном состоянии. В подавляющем большинстве барачных не было индивидуальных кроватей. Люди спали на двухъярусных нарах [3, л. 9; 4, л. 41].

Согласно положению «О спецпереселенцах и трудовом устройстве осадников, выселяемых из западных областей УССР и БССР», каждой семье спецпереселенцев должна была предоставляться отдельная комната или отдельное место в бараке, из расчёта не менее 3 кв. м. на человека. На таких же условиях должны были расселяться и беженцы. Однако на практике эти нормы не выдерживались [4, л. 149-150].

Скученность в помещениях усугублялась антисанитарным состоянием посёлков. В спецпосёлках не хватало прачечных, бань, мыла. На всю Архангельскую область,

например, насчитывалось всего 179 бань, последние топились «по-чёрному», их пропускная способность составляла 15-20 человек в день [4, л. 174]. По причине отсутствия прачечных бельё стиралось и сушилось прямо в бараках.

Антисанитария, скученность в местах проживания вызывали инфекционные заболевания среди спецпереселенцев. Так, в течение августа – сентября 1940 г. в спецпосёлках трестов Краслес, Севполярлес от тифа, дизентерии и т.д. умерло 289 спецпереселенцев [3, л. 12].

Неудовлетворительным также обстояло дело с обеспечением прибывших товарами первой необходимости. Не хватало спичек, керосина, продуктов питания. В спецпосёлках практически отсутствовали крупы, овощи. С перебоями доставлялся даже хлеб. Основной рацион спецпереселенцев составляли хлеб и суп [4, л. 175].

Основные причины подобных фактов объяснялись не только неподготовленностью областей и районов к приёму и размещению спецпереселенцев-беженцев. Отдельные из них, например, Новосибирская, Свердловская, Архангельская области, Коми АССР, где была размещена основная масса беженцев, своими силами просто-напросто не могли обеспечить всех прибывших продуктами питания и промышленными товарами. Российский исследователь М.Б. Рогачёв в диссертации, посвящённой судьбам депортированных в Коми АССР в течение 1940 – 1944 гг., обращает внимание на тот факт, что в республике и без того наблюдался дефицит промышленных и продовольственных товаров [5, с. 97–98].

Трудности с обеспечением беженцев жильём, продовольствием, промышленными товарами усугублялись, как отмечалось в различного рода докладных проверяющих организаций, частыми злоупотреблениями со стороны ответственных лиц. Это и воровство, и бездушное отношение к спецпереселенцам и др. [6, л. 32].

Указанные явления в значительной степени являлись причиной высокой смертности среди спецпереселенцев – беженцев. Согласно официальным данным ОТСП ГУЛАГа НКВД СССР, среди этой категории депортированных со времени расселения до 1 июля 1941 г. умерли 1855 человек.

Сложная ситуация наблюдалась также с трудоустройством и трудоиспользованием депортированных беженцев. В многочисленных документах проверяющих организаций отмечалось, что «предприятия не подготовились к освоению беженцев, не продумали плана расстановки сил, не обеспечили участки работ инструментом в нужном количестве и соответствующего качества» (из докладной начальника Главного экономического управления НКВД СССР Б.З. Кобулова «О приёме и расселении беженцев из УССР и БССР») [2, л. 28]. В этой связи неудивительно, что часть трудоспособных спецпереселенцев не использовалась на работе. По данным на сентябрь 1940 г. в Иркутской области «трудоиспользовалось» 46, 9% беженцев, Архангельской – 79,8%, Свердловской – по предприятиям Наркомлеса (94, 4%), Наркомцветмета – 90, 9% [7, с. 120–121].

Как свидетельствуют данные из мест расселения беженцев, даже получив работу, они выполняли производственные нормы от 20% до 60% [3, л. 56–57]. Как следствие этого заработка беженцев была крайне низки и не могли обеспечить прожиточного минимума. Так, согласно сведениям по Архангельской области, средняя заработная плата беженцев в 4-ом квартале 1940 г. составляла 92, 5 рубля [подсчитано по 6, л. 43]. Некоторые из них зарабатывали даже по 80 копеек [3, л. 165]. Следует также отметить, что в системе лесной промышленности расценки были и без того низкие. Даже те спецпереселенцы, которые выполняли нормы до 131%, зарабатывали в месяц не более 240 рублей [7, с. 127]. Более того, отмечались многочисленные факты задержки заработной платы [3, л. 12]. Наблюдались случаи дискриминации беженцев при распределении работы и др. [5, с. 158].

Невыполнение производственных норм со стороны спецпереселенцев – беженцев объяснялось не только плохим снабжением посёлков продуктами питания, нехваткой рабочих инструментов, одежды и обуви. Некоторые беженцы просто не могли выполнять

тяжёлую физическую работу [2, л. 28]. Согласно справке Отдела трудовых и специальных поселений ГУЛАГа НКВД среди депортированных из западных областей УССР и БССР насчитывалось 17 профессоров и научных работников, 1 академик, 12 архитекторов, 310 инженеров, 563 врача, 589 преподавателей, 31 художник, 1277 бухгалтеров, 188 адвокатов, значительная часть беженцев имела рабочие специальности [3, л. 27-28]. Основная масса высококвалифицированных специалистов-беженцев использовалась, как правило, не по специальности, на низкооплачиваемых физических работах. Согласно данным органов ОТП ГУЛАГа СССР на 1 апреля 1940 г. из указанных выше 15 037 беженцев работало по специальности только 5 000 человек [3, л. 56]. Кроме того, среди беженцев имелись лица нетрудоспособного возраста, инвалиды.

Как свидетельствуют архивные документы, руководство ОТП - ОТПС ГУЛАГа НКВД, начиная с сентября 1940 г., начало осуществлять массовые проверки трудоустройства и размещения спецпереселенцев - беженцев. В дальнейшем они продолжались вплоть до июня 1941 г. Это было вызвано различными причинами: жалобами самих беженцев, сообщениями со стороны местных органов НКВД, в которых указывалось на неудовлетворительное обеспечение беженцев товарами первой необходимости, жильём, работой и др.

Первая из них была организована в сентябре 1940 г. По её результатам руководство ОТП-ОТПС ГУЛАГа НКВД предложило Наркомлесу, ЦОЛесу, Наркомцветмету немедленно провести ремонт и дополнительное строительство жилых помещений для спецпереселенцев-беженцев, улучшить их бытовое обслуживание и трудоустройство [2, л. 31-32].

Наркоматы не могли оставить указанные замечания без должного внимания. Тем более, что данные проверок направлялись непосредственно в ЦК ВКП(б), в частности, лично И.В. Сталину и В.М. Молотову [3, л. 7].

Кроме того, были усилены меры борьбы с произволом администрации спецпосёлков. Весной 1941 г. (точная дата в документе отсутствует) зам. прокурора СССР Мокичев направил прокурорам краёв и областей, в которых размещались спецпереселенцы, инструкцию. В ней предлагалось «регулярно практиковать выезды в места расселения спецпереселенцев», привлекать виновных в задержке выплаты заработной платы, халатном отношении к нуждам спецпереселенцев к уголовной ответственности [8, л. 115].

Как свидетельствуют архивные материалы, уже к весне 1941 г. ситуация на спецпоселениях начала меняться в лучшую сторону. В качестве примера нам хотелось бы привести материалы из докладной записки «О состоянии спецпосёлков Архангельской области за 1-ый квартал 1941». В документе содержатся сравнительные таблицы трудоустройства, заработной платы и обеспечения беженцев жильём по данным на 1 января 1941 г. и на 1 апреля 1941 г. Так, если в январе процент беженцев, занятых на производстве составлял 72, 7%, то к апрелю уже 87,9% [подсчитано по 4, л. 142]. Средняя заработная плата беженцев в апреле 1941 г. составила 141, 8 рубля (в январе 92, 5) [4, л. 143]. Размер жилплощади увеличился на 0, 6 м [4, л. 99-100]. Более того, отдельные беженцы, освоившись с производством, даже перевыполняли план. В отдельных районах, например, в Красноярском крае, также несколько улучшилось снабжение беженцев продовольственными и промышленными товарами [4, л. 8].

Вместе с тем хотелось бы подчеркнуть, что отмеченные выше позитивные сдвиги не носили ярко выраженного характера. Вплоть до июня 1941 г., как свидетельствуют отчёты, справки проверяющих организаций, спецпереселенцы, в том числе и беженцы, испытывали нехватку продовольствия, мануфактуры, качественного жилья, остро стоял вопрос с их трудоустройством, медицинским обслуживанием [3, л. 7-12].

Основную причину этого проверяющие организации прежде всего видели в халатном отношении отдельных лиц (не выше уровня начальников спецпоселений, главков, руководителей трестов и др.) к своим обязанностям по «созданию надлежащих жилищно – бытовых условий для спецпереселенцев». Не исключая этого, мы полагаем, что проблема

требовала решения на общесоюзном уровне. Ни руководители главков, трестов, краёв, областей и др. просто-напросто не могли решить жилищную, продовольственную проблемы, вопросы трудоустройства своими силами. Вместе с тем на союзном уровне эти вопросы не решались.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. Обеспечение спецпереселенцев – беженцев из западных областей республики в местах их расселения продовольственными, промышленными товарами, жильём, медицинское обслуживание были неудовлетворительными. Это объяснялось целым рядом причин: неподготовленностью хозяйственных организаций к приёму и размещению беженцев, отсутствием у них необходимых финансовых и материальных ресурсов и др. Плохо также обстояло дело с трудовым использованием спецпереселенцев. Результатом указанных явлений стала высокая смертность среди спецпереселенцев-беженцев. Начиная с весны 1941 г., благодаря вмешательству руководства НКВД СССР, наметилось улучшение ситуации с трудоустройством беженцев, обеспечением их жильём, промышленными и продовольственными товарами. Однако в силу того, что решение этих вопросов возлагалось только на местные хозяйственные и партийные органы, которые просто-напросто не имели достаточных материальных ресурсов, указанная проблема оставалась открытой вплоть до июня 1941 г.

Список источников и литературы

1. Толочко, Д.М. Проблема депортации польских беженцев из западных областей БССР (март – июль 1940 г.) / Д.М. Толочко // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеяння і ўзаемаўплывы: матэрыялы Міжнар. навук. канферэнцыі, Гомель, 28-29 верасня 2006 г. / Гомельскі дзярж. ун-т. імя Ф.Скарыны; рэдкал.: Р.Р. Лазько (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2006. – С. 237–243.
2. Материалы по выселению польских осадников. 6 ноября 1940 г. – 19 декабря 1941 г. // Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). - Фонд 9479-с. - Оп. 1. - Д. 61.
3. Докладные записки и предложения, направленные в ЦК ВКП(б) о трудовом использовании осадников и беженцев, переселённых из западных областей УССР и БССР // ГАРФ. – Фонд 9479-с. – Оп. 1. - Д. 73.
4. Информационный материал ГУЛАГа о состоянии спецпоселений // ГАРФ. – Фонд 9479-с. – Оп. 1. – Д. 77.
5. Рогачёв, М.Б. Депортированные польские граждане в Коми АССР в 1940 – 1944 годах: дис. ... канд. ист. наук: 07. 00. 02 / М.Б. Рогачёв. - Сыктывкар, 2005 - 204 л.
6. Переписка с НКВД союзных республик о переселении спецпереселенцев из приграничных районов // ГАРФ. - Фонд 9479-с. - Оп. 1. - Д. 66.
7. Депортації: Західні землі України кінця 30 – х. початку 50 – х. рр.: Документи, матеріали, спогады: у 3 т. / ред.: Ю. Сливка. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. – Т. 1: 1939 – 1945 рр. – 750 арк.
8. Переписка с начальниками ОИТК НКВД-УНКВД о порядке приписки трудпоселенцев, об улучшении жилищно-бытовых условий и медицинской помощи спецпоселенцев // ГАРФ. - Фонд 9479-с. - Оп. 1. - Д. 70.

Dzmitriy Talochka. Polish refugees from the western regions of the BSSR in conditions of special settlements: (july 1940 - june 1941). Polish refugees from the western areas of Ukraine and Belarus in conditions special settlements (July 1940 - June, 1941) is investigated. The author comes to conclusion, that maintenance special settlers in places of their moving by the food, industrial goods, habitation, health services were unsatisfactory.

БОЕВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ БЕЛОРУССКИХ И УКРАИНСКИХ ПАРТИЗАН НА ТЕРРИТОРИИ ГОМЕЛЬЩИНЫ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Предпринята попытка на основе анализа документов и материалов сборника «Гомельщина партизанская. Развитие. Июнь 1942 г. – август 1943 г.», хроникально-документальных книг «Памяць», документов Лоевского музея «Битвы за Днепр» проследить боевой путь украинских партизан по белорусско-украинскому Полесью и их боевое взаимодействие с белорусскими партизанами.

В августе 1942 г. в Кремле состоялось совещание советского руководства с группой командиров партизанских соединений, где была поставлена задача совершить рейд из левобережной Украины на территорию белорусско-украинского Полесья. В течение октября 1942 – марта 1943 г. в междуречье Припяти и Днепра были переведены наиболее боеспособные партизанские соединения (С.И. Ковпака, А.Н. Сабурова, А.Ф. Федорова, М.И. Мельника, М.И. Наумова). Концентрация значительных сил партизан в так называемом «Мокром треугольнике» имела целью путем расширения масштабов партизанского движения активизировать диверсии на коммуникациях вермахта и обеспечить разведывательной информацией советское военное командование.

Боевой путь украинских партизан по белорусско-украинскому Полесью начался 26 октября 1942 г., когда соединение С.И. Ковпака из села Старая Гута, что на Брянщине, направилось совместно с соединением А.Н. Сабурова в рейд на правобережье Днепра [1].

Выйдя 6 ноября на шоссе на дорогу Чернигов – Гомель, батальоны Ковпака и Сабурова двинулись в направлении Гомеля. Немцы в ответ стали стягивать силы из Речицы и других районов для обороны города. Партизаны же, введя противника в заблуждение, ночью изменили маршрут и через Яриловичи, Клубовку, Сусловку вышли к переправе у Лоева. Завязался бой в районе переправы у Каменки Репкинского района и паромной переправы у Лоева. Попытка оставшейся в Лоеве незначительной части полицейских и жандармерии (остальные в спешном порядке выехали в Речицу) помешать переправе успеха не принесла. На берегу реки не было никаких средств для переправы. Тогда на помощь партизанам, как вспоминал А.Н. Сабуров, вышло почти всё население Лоева [2, с. 120]. В результате партизаны смогли переправиться на двух паромах и нескольких лодках. 38 часов длилась эта переправа.

Почти без потерь партизаны соединений Ковпака и Сабурова переправились через Днепр и вместе с бойцами Лоевского партизанского отряда «За Родину» под командованием Г.И. Синякова освободили Лоев. На пожарной каланче был поднят красный флаг. 8 ноября 1942 г. на центральной площади состоялся митинг и партизанский парад в честь 25-й годовщины Октябрьской революции. Вот как вспоминает об этом событии бывший командир полка ковпаковского соединения П.Е. Брайко: «За ночь была сооружена и установлена на центральной площади в Лоеве трибуна. Разведчики притащили сюда мощный трофейный радиоприёмник «телефункен», настроили его на московскую волну. Ровно в 10.00 командующий парадом лейтенант Горкунов доложил о готовности батальонов к параду. Под звуки московского сводного оркестра и трофейных аккордеонов мимо трибуны, на которой стояли Ковпак, Руднев, Сабуров, чеканя шаг, проходили партизанские роты. Миновав трибуну, они сворачивали направо, обходили площадь боковыми улочками, пристраиваясь в хвост колонны, и вновь продолжали шествие. Вся площадь была заполнена народом. Люди ликовали, многие плакали от радости. Так партизанские роты маршировали

часа два или три. Возможно, парад продолжался бы и дольше, если бы немцы не бросили против партизан батальон эсесовцев с бронемашинами из Речицы» [3].

С первых дней нахождения на белорусской земле украинские партизаны установили контакты с белорусскими партизанскими формированиями. 10 ноября 1942 г. в д. Михалёвка Лоевского района состоялась встреча С.А. Ковпака, комиссара соединения С.В. Руднева и уполномоченного ЦК КП(б)У И.К. Сыромолотного с секретарём Гомельского подпольного обкома партии, командиром Гомельского партизанского соединения И.П. Кожаром, начальником штаба соединения Е.И. Барыкиным и командиром Лоевского отряда «За Родину» Г.И. Синяковым [4]. Во время этой встречи были обсуждены задачи совместных боевых действий по дезорганизации вражеского тыла, военных перевозок, уничтожению гарнизонов противника. По указанию Ковпака лоевским партизанам была передана часть захваченного трофейного оружия: станковый и ручной пулеметы, противотанковое ружье, миномет с запасом мин, три автомата, два десятка винтовок, несколько ящиков с патронами, а также рация [5].

В этой связи, представляют интерес записи на страницах дневника Героя Советского Союза Е.И. Барыкина: «Сенсация в наших краях. Пришла весть – наши заняли Лоев и движутся ближе сюда. От соединения пришли три бойца с этой вестью. Мы встретились в Михалёвке. Оказывается это соединения Героев Советского Союза С.А. Ковпака и А.Н. Сабурова движутся по маршруту. Товарищи помогли нам немного оружием, оставили рацию. Восхищаемся силой большой и мощностью оружия, особенно автоматического... Хочется вырасти хотя бы до половины этой мощи, чтобы столько же полезного делать, как и они, для Родины» [6, с. 56].

Обратим внимание и на воспоминания легендарного партизанского командира, дважды Героя Советского Союза С. А. Ковпака. В них значительное место занимает рейд на правый берег Днепра. «Я помню многие встречи украинских и белорусских партизан, многие совместные боевые операции... Вспоминается мне встреча с белорусскими партизанами на Гомельщине, когда мы, собравшись вместе, поделились боевым опытом. И эта встреча много помогла как нам, украинским партизанам, так и нашим славным белорусским партизанам. Совместные боевые действия украинских и белорусских партизан под Лоевом и в других местах еще раз подтвердили великую дружбу народов Украины и Белоруссии ...» [6, с. 198].

После боёв за Лоев украинские партизаны продолжили свой рейд по белорусской земле. 11 ноября партизанское соединение С.А. Ковпака взяло с боем село Новые Барсуки Речицкого района. 13 ноября в поселке Лесное, где дислоцировался штаб Ковпака, состоялась встреча руководства соединения с командирами белорусских партизанских отрядов М.Ф. Турчинским, В.П. Половинко и И.С. Федосеенко. Было принято решение о совместной операции силами батальона ковпаковцев и бойцов Речицкого партизанского отряда им. К.Е. Ворошилова на железнодорожной станции Демехи. Это произошло в ночь на 16 ноября. Партизаны вывели из строя связь, станционное оборудование, разрушили участок железнодорожного полотна и спиртзавод [7, с. 236–237].

Одновременно по соседству с ковпаковцами действовали и сабуровцы. В ночь на 15 ноября 1942 г. партизаны отряда «За Родину» и «Большевик» вместе с сабуровцами совершили налёт на фашистский гарнизон в Хойниках. В ходе боя были уничтожены 218 гитлеровских солдат и офицеров, 20 взяты в плен, захвачена железнодорожная станция, взорвана водокачка, сожжены 3 железнодорожных пакгауза, станционное помещение, 7 складов с продовольствием [8, с. 354].

16 ноября ковпаковцы и сабуровцы снялись и ушли на запад. С прибытием в южные районы Гомельщины украинских партизанских формирований значительно оживилась боевая деятельность местных партизанских подразделений. Проблема боевого взаимодействия белорусских и украинских партизан нашла отражение в документальном сборнике «Гомельщина партизанская. Развитие. Июнь 1942 – август 1943 г.». Так, в докладной записке командира Ельского партизанского отряда А.С. Мищенко констатируется: «...23 ноября 1942 г. мы встретились с частями Героев Советского Союза товарищей Сабурова и Ковпака и с тех

пор находились в распоряжении т. Ковпака. Совместно с частями т. Ковпака участвовали в боевых операциях и в выполнении других заданий...» [9, с. 97]. Об этом же вспоминает бывший партизан Ельского партизанского отряда Г. Каплан: «Двухмесячное нахождение «партизанской академии Ковпака», совместное участие в многочисленных боях и походах означали наступление нового этапа в жизни отряда, дальнейшую активизацию его деятельности» [4]. Сделаем ссылку еще на один документ: письмо командования партизанских отрядов Сумской области, адресованное начальнику штаба партизанского соединения Гомельской области Е.И. Барыкину. В нем выражается просьба проведения тщательной разведки мостов через реку Днепр «железнодорожного и моста на шоссе на дороге, а также гарнизона города Речица и ближайших гарнизонов противника. Разведать необходимо особенно, как на правом, так и на левом берегу Днепра: подходы, гарнизоны, укрепления, вооружение, настроения, охрана мостов и гарнизона, наличие переправочных средств для переброски живой силы на левый берег Днепра, а если там есть партизанские отряды, то установить связь с ними. Указанные материалы просим подготовить к 27 апреля 1943 г.» [9, с. 174–175].

В конце ноября 1942 г. ковпаковцы разгромили вражеский гарнизон в Лельчицах, где находился гебитскомиссариат с жандармерией до 300 немцев, 40 латышей и 200 полицаев. Это стало ключевым событием в создании настоящего партизанского края, охватившим весной 1943 г. 14 районов на стыке Полесской, Пинской, Житомирской и Ровенской областей с населением 200 тыс. человек. Село Глушковичи Лельчицкого района, где партизаны стояли около месяца, стало ковпаковской столицей. Там работала радиостанция, типография, по селам проходили митинги, крестьяне десятками вступали в батальоны Ковпака [1]. Впервые после разгрома Лельчицкого гарнизона было передано через связь Ковпака радиосообщение в Москву о существовании в Лельчицком районе партизанского отряда.

Значительным боевым успехом ковпаковцев стала операция «Сарненский крест», в результате которой железнодорожный узел, имевший большое значение для оперативной переброски немецких войск, был выведен из строя на полмесяца. Немецкое командование бросило против партизан новые силы. 18 декабря 1942 г. начались напряженные бои за Глушковичи. Наступление крупных сил противника отражали вместе с ковпаковцами и ельские партизаны. Но силы оказались не равными, к тому же, в обозе партизан находилось 100 раненых, которых необходимо было эвакуировать. Однако, в условиях постоянных боев, преследования врагом, это сделать было невозможно. В сложившейся ситуации командование соединения приняло решение о перебазировании в район озера Красное на Житковщине, где был подготовлен ледяной аэродром. В одном строю с ковпаковцами шли и ельские партизаны [13, с. 365–366].

Сразу же после прибытия в Житковичский район были установлены контакты с местным партизанским отрядом им. П.К. Пономаренко. 7 января 1943 г. при содействии командира этого отряда В.М. Антоновича состоялось совещание руководства соединения с командиром Пинского соединения Комаровым (В.З. Корж), секретарем Пинского подпольного обкома КП(б)Б О.Ю. Клещевым, уполномоченным ЦК КП(б)Б Р.Н. Мачульским и др., где было принято решение о проведении совместных с белорусскими партизанами ударов по объектам противника.

Тесное боевое взаимодействие белорусских и украинских партизан происходило на оккупированных территориях Брагинского, Наровлянского, Хойникского и других районов. В качестве примера можно привести Брагинскую операцию, проведенную 11 апреля 1943 г., активное участие в которой приняли партизаны отряда им. Г.И. Котовского. Партизаны захватили продовольственные склады, уничтожили электростанцию и 3 завода, паровую мельницу и типографию, склады с боеприпасами [10, с. 201]. 14 апреля 1943 г. партизаны отряда им. И.В. Чапаева Брагинского района и соединения М.И. Наумова разгромили вражеский гарнизон в д. Пирки, что позволило им контролировать подходы к железной дороге Чернигов – Овруч [6, с. 318].

В начале февраля 1943 г. соединение Ковпака начало 80-километровый марш по Ровенщине, Житомирщине и Киевщине. Ельский партизанский отряд был передан Полесскому партизанскому соединению.

Что же касается рейда украинского партизанского соединения под командованием А.Ф. Федорова, то, как свидетельствуют архивные материалы, командующий соединением действовал, исходя из собственных интересов. Остановимся более подробно на этом вопросе. В этой связи, используем несколько документально зафиксированных фактов. В частности, секретарь Гомельского подпольного обкома КП(б) А.А. Куцак сообщает начальнику ЦШПД П.К. Пономаренко о том, что «в средних числах августа (1942 г. – Л.С.) по пути следования в Брянские леса, в район (Чечерский – Л.С.) пришел со своим соединением секретарь Черниговского обкома КП(б)У т. Фёдоров. Пробыв несколько дней в районе, он собрал отряды и группы (Чечерский, Светиловичский) и вывел их из района». При этом А.Ф. Фёдоров заявил, что «имеет полномочия по руководству партизанским движением в Черниговской и Гомельской областях и считает неправильным наше решение о рассредоточении отрядов и оставлении их там». «Мы же, – как докладывал А.А. Куцак, – считаем нецелесообразным оставлять район без отрядов» [9, с. 49]. Об этом же доводит до сведения П.К. Пономаренко начальник БШПД П.З. Калинин «Он (А.Ф. Фёдоров), узнав от разведчиков о месте дислокации отрядов товарищей Балыкова (Чечерский отряд. – Л.С.) и Филиппова (Светиловичский отряд. – Л.С.) послал им приказ о немедленной явке их отрядов в свое распоряжение. Командование этих отрядов отказалось привести партизан в соединение т. Фёдорова, мотивируя это тем, что их задача – оставаться действовать в своих районах. После вторичного приказа отряды пришли к т. Фёдорову в следующем составе: Чечерский – 120 человек и Светиловичский – 75 человек». Кроме того, группа в составе 12 человек Кормянского партизанского отряда «по его приказу также, как Чечерский и Светиловичский отряды, была присоединена к указанному соединению» [9, с. 95]. Таким образом, А.Ф. Федоров, не считаясь с желанием командования и бойцов вышеупомянутых отрядов, протестовавших против увода их из своих районов, силой присоединил их к своим отрядам. Считая «необходимым для дальнейшего развития партизанского движения в Гомельской области направить вышеназванные отряды обратно в районы прежних своих действий», П.З. Калинин просит дать соответствующее об этом указание Украинскому штабу партизанского движения». По настоянию ЦК ВКП(б) и ЦШПД в марте 1943 г. Чечерский и Кормянский отряды, вопреки желанию А.Ф. Федорова, были передислоцированы в свои районы, где и продолжали свою боевую деятельность. Светиловичский же партизанский отряд еще в июне 1943 г. находился в соединении А.Ф. Федорова. Подтверждением тому является докладная записка секретарей Гомельского обкома КП(б) Ф.В. Жиженкова и А.А. Куцака от 25 июня 1943 г., в которой они просят начальника ЦШПД П.К. Пономаренко дать «указания т. Фёдорову об отпуске Светиловичского отряда в свой район» [8, с. 25].

Известно, что ряды партизанских отрядов украинских соединений пополнялись местным населением. К примеру, только за 5 дней рейда за Днепром на территорию Гомельщины в соединение Ковпака влилось около 150 человек [1]. На 1 июня 1943 г. соединение Сабурова насчитывало 2985 человек, 846 из них являлись белорусами [11, с. 239].

Документы вышеупомянутого сборника фиксируют отдельные факты мобилизации местного населения в украинские партизанские отряды. Сошлемся на радиограмму уполномоченного Полесского подпольного обкома КП(б) Е.А. Татарова, в которой автор ставит в известность начальника БШПД П.З. Калинина о том, что «украинские отряды соединения Жукова проводят мобилизацию мужчин с 17 до 40 лет по Лельчицкому, Ельскому районам... [9, с. 221]. Такое, мягко говоря, неодобрительное поведение, вызывающее недовольство местного населения, было характерно и для других украинских соединений. Так, в одном из документальных источников прямо указывается: «в связи с поступающими сигналами о неправильном поведении отдельных партизанских отрядов украинских соединений Ковпака, Фёдорова, Сабурова, дислоцирующихся на территории Полесской области,

...принять необходимые меры для установления правильных взаимоотношений с населением, прекращении насильственной мобилизации местного населения в украинские партизанские отряды и установления с командным составом этих соединений делового контакта и координации совместных действий в борьбе с немецкими захватчиками» [9, с. 283].

Чтобы противостоять росту силы и активности партизан, немцы проводили против них крупные карательные операции. Особенно усилились карательные акции начиная с 1943 г. На страницах документальной публикации, а также книг «Памяць» можно найти много примеров, отражающих злодеяния карателей. Так, «в конце июля и начале августа месяца 1942 г. в Ельский район прибыла немецкая карательная экспедиция, которая зверски расправилась с населением 12 сёл, оставив от них пепелища с обгоревшими трупами беззащитных женщин, детей и стариков» [9, с. 227]. В результате карательной операции, проведенной летом 1943 г. в Южно-Припятской партизанской зоне «полностью были сожжены деревни Полесской части Туровского района..., деревни Лельчицкого района... (в районе осталось только 32 дома), все деревни на запад от ж.-д. Овруч – Мозырь. Очень много расстреляно мирных жителей» [9, с. 302; 12, с. 194].

Боевое взаимодействие белорусских и украинских партизан оказывало огромное влияние на развёртывание и активизацию партизанской борьбы на оккупированной территории Гомельщины, оказало значительную помощь героической борьбе Красной Армии на фронтах. Уроки совместной антифашистской борьбы в годы Великой Отечественной войны напоминают народам о необходимости крепить дружбу и взаимопонимание, решительно отстаивать мир на земле.

Список источников и литературы

1. Зубрей, В. Ковпаковцы / В. Зубрей // Советская Беларусь. – 2009. – 4 фев.
2. Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Лоеўскага раёна. – Мінск : БелЭн, 2000. – 592 с.
3. Анисовец, В. Парад принимал Ковпак / В. Анисовец // Серп и молот. – 2007. – 6 нояб.
4. Каплан, Г. Чалавек з легенды / Г. Каплан // Гомельская правда. – 1987. – 23 мая.
5. Фонды Лоевского музея «Битвы за Днепр». – НВ670.
6. Из истории партизанского движения в Белоруссии (1941–1944) : сб. воспоминаний. – Минск : Гос. изд-во БССР, 1961. – 506 с.
7. Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Рэчыцкага раёна. У 2 кн. Кн. 1. – Мінск : Беларусь, 1998. – 503 с.
8. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны : в 3 т. Т. 3. – Минск : Беларусь, 1985. – 531 с.
9. Гомельщина партизанская: сб. документов и материалов. – Вып. 2 : Развитие. Июнь 1942 г. – август 1943 г. – Минск : НАРБ, 2015.
10. Памяць: Брагінскі раён : Гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. – 759 с.
11. Памяць : Гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. Ельскі раён. – Мінск : Ураджай, 2001. – 487 с.
12. Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Лельчыцкага раёна. – Мінск : Паліграффармленне, 2002. – 606 с.
13. Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Жыткавіцкага раёна. – Мінск : Ураджай, 1994. – 767 с.

Liudmila Skrabina. Fighting interaction between belorussian and ukrainian partisans on the territory of Gomel'shchina during the Great Patriotic war. The author is trying to follow the fighting way of the ukrainian partisans through belorussian-ukrainian Poles'e and their fighting interaction with belorussian partisans on the basis of analysis of documents and material of «Partisan Gomel'shchina. The development. From June, 1942, until August, 1943», of documentary books «Memory», of documents of Loev mueseum «Battles for Dnepr».

АНАЛІТЫЧНЫЯ ДАКЛАДЫ ДЗЯРЖАЎНАГА ДЭПАРТАМЕНТА ЗША АБ ПРАХОДЖАННІ САВЕЦКА-ПОЛЬСКАЙ МЯЖЫ (1943)

У артыкуле разглядаюцца тры аналітычных даклады Дзяржаўнага дэпартаменту ЗША, прысвечаныя пытанням аб праходжанні савецка-польскай мяжы, што былі падрыхтаваны ў студзені-маі 1943 г. Дакументы былі апублікаваны ў 1949 г. у выданні Дзяржаўнага дэпартаменту ЗША "Пасляваенныя знешнепалітычныя прыгатаванні 1939–1945 гг." і выйшлі ў перакладзе на беларускую мову ў кнізе "Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зб. дак. і матэрыялаў. У 4-х т. Т. 3. 1 верасня 1939 г. – 3 ліпеня 1944 г." (2010). У артыкуле робіцца акцэнт на беларускім участку савецка-польскай мяжы і матэрыялах, маючых пераважнае дачыненне да Беларусі.

Пытанне аб вызначэнні савецка-польскай мяжы было адным з самых складаных і цяжкіх у адносінах паміж членамі антыгітлераўскай кааліцыі на працягу ўсёй Другой сусветнай вайны. Яно было вырашана на падставе лініі Керзана, прапанаванай СССР і прынятай заходнімі дзяржавамі. Гэта лінія ўлічвала этнічны склад насельніцтва і ў цэлым адпавядала інтарэсам СССР, які такім чынам захоўваў у сваім складзе інкарпарыраваныя ў 1939 г. тэрыторыі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Польскі эміграцыйны ўрад са сваёй пазіцыяй адстойвання рыжскай мяжы не меў шансаў на перамогу [1; 2].

Грунтоўная аналітычная праца па вызначэнні савецка-польскай мяжы праводзілася Дзяржаўным дэпартаментам ЗША, які ў 1943-пачатку 1944 гг. падрыхтаваў тры даклада па гэтым пытанні⁴. У дакуменце ад 12 студзеня 1943 г. пад назвай «Польшча: этнічны склад насельніцтва на ўсход ад савецка-германскай дэмаркацыйнай лініі ад 28 верасня 1939 г.» былі разгледжаны этнічныя даныя па ўсяму рэгіёну, зоны этнічнага рассялення (паўночная, цэнтральная і паўднёвая), этнічны характар насельніцтва ў раёне савецка-германскай лініі падзелу, этнічны склад тэрыторыі, якую Савецкі Саюз саступіў Літве 10 кастрычніка 1939 г. і вынікі польскага перапісу 1931 г. [Поўны тэкст дакумента: 6, р. 492-495; апублікаваны ў перакладзе на беларускую мову: 3, с. 308-312].

У дакуменце канстатавалася, што тэрыторыя, акупіраваная Савецкім Саюзам у 1939 г., складала прыблізна 78 700 квадратных міль і мела, згодна польскаму перапісу 1931 г., насельніцтва колькасцю 11 850 571 чалавек. Гэта насельніцтва па статыстыцы, зробленай на аснове належнасці да роднай мовы, складалася з наступных нацыянальнасцей (палякі -4 733 046 чал. ці 39,9 %, украінцы -4 055 365 чал. ці 34,2 %, яўрэі -1 036 576 чал. ці 8,7 %, беларусы -986 605 чал. ці 8,3 %, «тутэйшыя» (украінцы і беларусы) -707 088 чал. ці 6,0 %, астатнія этнічныя групы (рускія, літоўцы, немцы, чэхі складалі разам больш за 300 тыс. чал. ці 2,6 % насельніцтва занятай СССР тэрыторыі Польшчы).

У дакладзе сцвярджалася, што паўночная палова Усходняй Польшчы населена палякамі і беларусамі, а таксама прыблізна 75 000 літоўцамі, якія жывуць ў раёнах, прымыкаючых да перадваеннай (1939 г.) польска-літоўскай мяжы. Чыста польскамоўная зона распаўсюджваецца ў паўночна-ўсходнім кірунку ад моцнага польскага блоку ў цэнтральнай Польшчы да перадваеннай (1939 г.) савецка-польскай мяжы. Беластоцкае ваяводства (акрамя невялікай часткі, уключанай у склад вобласці савецкай акупацыі) з'яўляецца па сваім характары чыста польскім. Адсюль зона польскага рассялення распаўсюджваецца на ўсход да былой савецка-польскай мяжы, ахопліваючы паўночныя паветы Навагрудскага ваяводства (Шчучын, Ліда, Валожын і Стоўбцы), а таксама на паўночна-ўсходнім кірунку, праходзячы

⁴ Гл. першасны аналіз знешнепалітычных дакументаў ЗША: 3, с.75-76; больш грунтоўны: 4, с. 102-109.

ўздоўж былой польска-літоўскай мяжы праз тэрыторыю заходніх паветаў Віленскага ваяводства (Вільна-Трокі, Ашмяны, Свянцяны і Браслаў). У кожным з 8 названых паветаў палякі складалі абсалютную большасць: у суме польскамоўнае насельніцтва гэтых васьмі паветаў складала 920 137 чалавек або 70,1 % усяго насельніцтва. У астатніх 8 паветах Віленскага і Навагрудскага ваяводстваў налічвалася 551 322 беларуса (або 53,3 %), у той час як колькасць палякаў складала 395 445 чалавек (або 38,3 %). Найбольшая колькасць беларусаў была ў паўночна-ўсходнім вугле былой Польшчы і ў Навагрудскім і Нясвіжскім паветах.

Амерыканскія эксперты вызначылі мяжу паміж польскім і беларускім насельніцтвам у паўночнай зоне этнічнага рассялення, прапанаваўшы лінію, аддзяляючую раёны з перавагай ці значнай колькасцю палякаў, ад тых тэрыторый, на якіх другой па колькасці лінгвістычнай групай з'яўляліся беларусы. Яна праходзіць праз адміністрацыйную мяжу паміж Браслаўскім і Дзісенскім паветамі, потым ідзе праз Пастаўскі павет (дзе колькасць беларусаў і палякаў прыблізна роўная) да месца сутыкнення межаў Пастаўскага і Свянцянскага паветаў з паўночнай мяжой Вілейскага павета, пасля чаго ідзе ўздоўж заходніх межаў Вілейскага і Маладзечанскага паветаў да былой савецка-польскай мяжы; далей гэта лінія перамяшчаецца на поўдзень да адміністрацыйнай мяжы паміж Нясвіжскім і Стаўбцоўскім паветамі, а потым паварочвае на захад і ідзе ўздоўж паўночнай мяжы Нясвіжскага, Баранавіцкага, Навагрудскага і Слонімскага паветаў да месца перасячэння ўсходняй мяжы Беластоцкага ваяводства з рэкамі Шчара і Нёман. Усходняя частка Віленскага ваяводства і паўднёвая частка Навагрудскага ваяводства такім чынам аказваецца часткай тэрыторыі з перавагай беларускамоўнага насельніцтва, але гэтыя вобласці аддзяляюцца адна ад адной паласой, дзе пераважае польскамоўнае насельніцтва. Баранавіцкі павет таксама характарызуецца невялікай перавагай польскага насельніцтва, але ён акружаны тэрыторыяй, дзе пераважае беларускае насельніцтва; таму ён аказваецца ў межах беларускага боку гіпатэтычнай этнічнай лініі. Агульнае насельніцтва двух ваяводстваў паўночнай зоны (Віленскага і Навагрудскага) такім чынам, складала: палякі - 1 315 582 чал. ці 56,4 %, беларусы - 703 141 чал. ці 30,1 %, яўрэі - 185 853 чал. ці 8 %, літоўцы - 69 337 чал. ці 3 %.

Палескае ваяводства, што належала да цэнтральнай зоны, займала тэрыторыю ад ракі Буг у раёне Брэст-Літоўскага, Прыпяцкіх балот і да былой савецка-польскай мяжы, характарызувалася амаль поўнай адсутнасцю польскага насельніцтва. Даня перапісу 1931 г. выяўлялі тут толькі 75 338 беларусаў, 54 047 украінцаў і 164 106 палякаў (або 14,5 %), аднак 707 088 жыхароў (ці 62,5 %) назваліся «тутэйшымі». Гэтых жыхароў, гаварылася ў дакладзе, можна лічыць беларусамі або ўкраінцамі, але ніякім чынам не палякамі. Польскія прадстаўнікі, не скрываючы, таксама адзначалі, што «тутэйшая» насельніцтва з'яўляецца беларусамі і ўкраінцамі па мове, рэлігіі і традыцыям, але адмаўляюцца прызнаваць наяўнасць у беларусаў і ўкраінцаў якой-небудзь нацыянальнай або палітычнай самасвядомасці. На дадзенай тэрыторыі традыцыйная лінія падзелу на каталікоў (палякаў) і праваслаўных (беларусаў і ўкраінцаў) увогуле супадае з сацыяльнай лініяй падзелу на вышэйшы клас (землеўладальнікі і чыноўнікі) і сялянства.

Пры аналізе этнічнага складу тэрыторыі, якую Савецкі Саюз саступіў Літве 10 кастрычніка 1939 г.: горад Вільню і ўсходнія часткі Браслаўскага, Свянцянскага і Віленска-Троцкага паветаў Віленскага ваяводства, а таксама невялікі вугал Лідскага павету Навагрудскага ваяводства, адзначалася, што ў кожным з пералічаных паветаў колькасць палякаў была большая за колькасць літоўцаў. Агульнае насельніцтва гэтай тэрыторыі складала паводле перапісу 1931 г. 467 700 чал., з якіх 69,6 % былі польскамоўныя, 14,3 % -ідышмоўныя, 8,8 % -літоўскамоўныя, 3,7 % -рускомоўныя і 3,1 % -беларускамоўныя. У горадзе Вільні з насельніцтвам 195 071 чал. польскамоўнымі былі 128 628 чал., 54 596 -ідышмоўныя, 7372 -рускомоўныя, 1737 -беларускамоўныя і 1579 -літоўскамоўныя.

Што датычылася ацэнак перапісу 1931 г., то ён характарызаваўся як даволі дакладны, хаця яго пазнейшая вартасць была абмежаванай. Сцвярджалася, што ў гэтым перапісе палітычны ціск без усялякага сумнення максімалізіраваў зарэгістраваную колькасць

польскамоўнага насельніцтва за кошт няпольскіх меншасцяў; аднак да якой ступені гэта было зроблена, застаецца няясным. Тут жа змяшчалася спасылка на заяву В. Молатава ад 31 кастрычніка 1939 г. аб тым, што ў акупіраванай Саветамі Усходняй Польшчы пражывала 7 мільёнаў украінцаў і больш за 3 мільёна беларусаў, што было значна вышэй за афіцыйныя польскія лічбы 1931 г.

З часу перапісу 1931 г. склад насельніцтва згаданых тэрыторый зведаў значныя змены. Напярэдадні вайны 1939 г. польскі ўрад спрыяў пасяленню польскіх фермераў ва ўсходніх абласцях. З верасня 1939 г. польскі элемент значна скараціўся, прыблізна больш чым на мільён чалавек, за кошт уцёкаў вялікай колькасці палякаў у суседнія краіны, з-за міграцыі і прымусовых дэпартацый палякаў ва ўнутраныя раёны Савецкага Саюза. Нямецкі напад і акупацыя прывялі да далейшых трагічных зменаў, уключаючы знішчэнне значнай часткі яўрэйскага насельніцтва і прымусовыя дэпартацыі працоўнай сілы ў іншыя раёны з германскім дамінаваннем.

У другім аналітычным дакуменце знешнепалітычнага ведамства ЗША ад 26 сакавіка 1943 г. «Савецка-польская мяжа: альтэрнатыўныя варыянты» былі падрабязна разгледжаны дзесяць пагранічных ліній, што складалі ўсе магчымыя кампрамісныя варыянты: ад мяжы 1938 г. да савецка-германскай лініі падзелу ад 28 верасня 1939 г. Розныя варыянты праходжання мяжы былі прааналізаваныя з улікам: 1) іх стратэгічнага ўплыву на адносіны паміж дзвюма дзяржавамі і агульнай бяспекі ў Еўропе; 2) спосабу, якім яны падзяляюць розныя этнічныя групы, што насяляюць спрэчныя тэрыторыі; 3) магчымых эканамічных пераваг і недахопаў для дзвюх дзяржаў; 4) іх адносін да камунікацыі і транспарту [Поўны тэкст дакумента: б, р. 496-509; апублікаваны ў перакладзе на беларускую мову: 3, с. 322-336].

У дакладзе адзначалася, што савецкім стратэгічным мэтам найбольш адпавядала б савецка-германская лінія падзелу 1939 г. (лінія А). Тэрыторыя паміж лініяй «А» і былой польска-савецкай мяжой адыграла ролю буферу ў змягчэнні нямецкага нападу ў 1941 г., паколькі час, які савецкія арміі выйгралі пры зацяжцы ваенных дзеянняў на былой польскай тэрыторыі, верагодна меў вырашальнае значэнне у выратаванні Масквы і Ленінграда ад захопу ў 1941 г. Для Масквы ўсе альтэрнатыўныя варыянты мяжы на ўсход ад гэтай лініі былі б менш здавальняючыя, паколькі яны скарачалі шырыню абарончай тэрыторыі. «Калі б Савецкі Саюз пажадаў адыграваць актыўную ролю ў Цэнтральнай Еўропе, ён бы аддаў перавагу лініі «А» перад іншымі прапанаванымі межамі. Дзяржавы Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, верагодна, сустрэлі б з некаторымі асцярогамі пашырэнне савецкай тэрыторыі так далёка на захад» [3, с. 325], - гаварылася ў дакуменце. Што тычылася польскіх стратэгічных мэт, то яны абапіраліся на неабходнасць мець усходнюю мяжу як мага далей ад Варшавы і цэнтра Польшчы, таму паводле амерыканскіх экспертаў, «лінія «А» для яе з'яўляецца найменш прымальнай, а лінія былой польска-савецкай мяжы – найбольш прымальнай».

У паўночным сектары лінія «А», адлегласць паміж якой і Варшавай ў адным пункце складала толькі сто кіламетраў, паставіла б Польшчу ў цяжкую стратэгічную сітуацыю. Лінія Керзана была б менш пажаданай для палякаў, а лепшымі былі б лініі, якія ідуць па ўсходняй мяжы Беластоцкага ваяводства (лініі «С», «D», «G» і «H»).

У цэнтральным сектары існавалі дзве альтэрнатыўныя мяжы: 7 ліній праходзілі па рацэ Буг, а тры астатнія - паралельна Бугу на адлегласці каля сарака кіламетраў на ўсход. Буг з'яўляецца дастаткова добрай мяжой з геаграфічнага пункту гледжання, але ён не вельмі трывалы бар'ер у выпадку ваенных дзеянняў. Палякі лічаць лінію Буга занадта блізкай да цэнтральнай Польшчы. Яны, верагодна, адчувалі б сябе больш бяспечна, калі б мелі Брэст-Літоўск на ўсходнім беразе і дадатковую саракакіламетровую паласу тэрыторыі. Прыпяцкія балоты не выконвалі б для Польшчы ролю абарончага бар'ера, калі б Савецкі Саюз валодаў Брэст-Літоўскам, які ляжыць непасрэдна на захад ад тэрыторыі балот і злучаны двухпутнай стратэгічнай чыгункай з Мінскам і Кіевам [3, с. 325].

У дакуменце разглядаліся этнічныя фактары, што ўплывалі на вызначэнне савецка-польскай мяжы, і прыводзілася статыстыка нацыянальнага складу насельніцтва Усходняй Польшчы. Савецкі Саюз мог прэтэндаваць на этнічнай падставе на 49 % насельніцтва гэтай

тэрыторыі; гэта лічба ўключае беларусаў, што канцэнтруюцца ў паўночных ваяводствах, украінцаў, пражываючых у паўднёвых ваяводствах, рускіх, рассяяных па ўсёй гэтай тэрыторыі, і «тутэйшых» жыхароў Палескага ваяводства. «Тутэйшыя» мовы апошняй групы з'яўляюцца варыяцыямі і дыялектамі беларускай і ўкраінскай моў, якіх арганізатары перапісу 1931 г. не палічылі неабходным асобна класіфікаваць нароўні з гэтымі дзвюма асноўнымі моўнымі групамі.

Польскамоўнае насельніцтва тэрыторыі на ўсход ад лініі 1939 г. (лініі «А»), згодна афіцыйнай польскай статыстыцы, налічвала 4 833 918 чалавек у 1931 г. і больш пяці мільёнаў у 1939 г. Палякі складалі самую вялікую нацыянальную большасць у Беластоцкім, Віленскім і Львоўскім ваяводствах і ўяўлялі ўсюды істотны элемент насельніцтва. У той час як лічба палякаў вышэйшага і сярэдняга класу, што складалі вялікую частку землеўладальнікаў і работнікаў інтэлектуальнай працы да 1939 г., значна скарацілася ў выніку вайны, польскае сялянства хутчэй за ўсё застанецца колькасна значнай меншасцю як у беларускіх, так і ўкраінскіх рэгіёнах.

Пры характарыстыцы палітычных памкненняў розных этнічных груп Усходняй Польшчы ў дакладзе канстатавалася, што яны абмежаваны ў выбары паміж польскім і савецкім праўленнем і адначасова выказвалася меркаванне, што пераважная большасць польскамоўнага насельніцтва пажадае аднаўлення польскага суверэнітэту. Памкненні няпольскамоўных жыхароў былі не такія ясныя. Пра беларусаў сцвярджалася наступнае: «Беларускамоўнае насельніцтва паўночных абласцей з'яўляецца культурна адсталым, сялянскім элементам, які не мае паслядоўных палітычных груп альбо праграм. Яно мела як нацыянальныя, так і сацыяльныя крыўды адносна польскага рэжыму, які існаваў да 1939 г.; сярод яго існавала пэўная сімпатыя да Савецкага Саюза і камунізму. Агульна кажучы, беларусы былі гатовы вітаць савецкую акупацыю 1939 г., для іх яна азначала вызваленне ад польскіх памешчыкаў і размеркаванне зямлі сярод сялянства. Пад польскай уладай іх жыццёвы стандарт быў такі нізкі, што здавалася амаль немагчымым любое моцнае незадавальненне, па эканамічных прычынах, інкарпарацыі ў склад Савецкага Саюза, нават нягледзячы на ​​негатыўныя з'явы працэсу «саветызацыі». У культурнай сферы беларусы былой Польшчы, верагодна, мелі б большыя магчымасці для развіцця ў асацыяцыі з Савецкай Беларуссю, чым будучы грамадзянамі адноўленай Польшчы» [3, с. 327].

У паўночным сектары лінія Керзана найбольш адпавядала лініі падзелу паміж чыста польскай і змешанай тэрыторыяй. Тая частка Беластоцкага ваяводства, што ляжыць на захад ад ліній «В» і «J» (уключаючы Сувалскі павет), пераважна польская. Адзіныя паветы, дзе маецца значная колькасць беларускага насельніцтва, гэты Гродзенскі, Бельскі і Ваўкавыскі, якія ляжаць цалкам ці часткова на савецкім баку. Лініі, якія праходзяць па ўсходняй мяжы Беластоцкага ваяводства, былі б больш прымальныя для Польшчы. Яны пакідаюць Польшчы тэрыторыю са значнай большасцю польскага насельніцтва і з беларускай меншасцю каля 200 000, пражываючых у раёне, прылеглым да савецкай тэрыторыі. Вялікая колькасць польскага насельніцтва ў Віленскім і Навагрудскім ваяводствах засталася б у Савецкім Саюзе. Колькасць палякаў у гэтых двух ваяводствах перавышае колькасць беларусаў амаль у два разы (1 315 500 супраць 703 000) [3, с. 328].

У цэнтральным сектары лінія ракі Буг, што была ўсходняй мяжой «Кангрэсавай Польшчы», заставалася дастаткова ясным падзелам паміж польскамоўным і няпольскамоўным насельніцтвам. Таму не існавала сур'ёзных этнічных падстаў для ўключэння гэтай тэрыторыі ў склад Польшчы, за выключэннем кампенсацыі за пераход да Савецкага Саюза тэрыторый з пераважным польскамоўным насельніцтвам.

Пры аналізе эканамічных аспектаў альтэрнатыўных варыянтаў меж, хаця і прызнавалася, што эканамічныя фактары не могуць мець вырашальнага значэння пры вызначэнні пастаяннай мяжы, аднак заўважалася, што страта ўсёй тэрыторыі на ўсход ад лініі «А» была б моцным ударам для польскай эканомікі, таму што савецка-польская мяжа хутчэй за ўсё ператварылася б у рэальны бар'ер для абмену таварамі. Затое кампрамісная мяжа, якая пакідае Польшчы па меншай меры частку мінеральных рэсурсаў Усходняй

Галіцыі магла некалькі аслабіць удар без вялікага ўплыву на эканамічныя пазіцыі Савецкага Саюза, які мае невялікую патрэбу ў бедных рэсурсах Усходняй Польшчы. Тэрыторыя, што адыходзіць да Савецкага Саюза паводле ўсіх альтэрнатыўных ліній, складаецца з большай часткі Віленскага, Навагрудскага, Палескага і Валынскага ваяводстваў. Гэта ў асноўным лясы, тэрыторыі з нізкім узроўнем развіцця сельскай гаспадаркі, без значнай прамысловасці і мінеральных рэсурсаў, акрамя камню, граніту, базальту, кааліну, залежаў лігніту і торфу» [3, с. 330-336].

Вынікі працы экспертаў дзяржаўнага дэпартаменту ЗША былі падведзены ў палітычным дакладзе «Польша – Савецкі Саюз: тэрытарыяльныя праблемы савецка-польскай мяжы» ад 19 мая 1943 г. [Поўны тэкст дакумента: 6, р. 509–512; апублікаваны ў перакладзе на беларускую мову: 3, с. 338-342]. Сутнасць праблемы заключалася ў прыналежнасці той тэрыторыі Усходняй Польшчы, якая была інкарпараваная Савецкім Саюзам у 1939 г. Сама праблема ўзнікла з таго факта, што калі Савецкі Саюз разглядае гэтыя тэрыторыі як часткі Беларускай, Літоўскай і Украінскай савецкіх рэспублік, то польскі ўрад разглядае іх як частку Польскай Рэспублікі. Гэтая тэрыторыя змяшчае дзве трэці вытворчасці нафтаносных палёў, больш паловы лясоў і большую частку запасаў прыроднага газу даваеннай Польшчы. Гэтыя рэсурсы маюць больш важнае значэнне для Польшчы, чым для Савецкага Саюза. Улічваючы вострыя супярэчнасці паміж савецкім і польскім урадамі па пытанні мяжы, амерыканскія эксперты адзначалі: «Ні брытанскі, ні амерыканскі ўрады не адданы ідэі вызначэння нейкай спецыфічнай мяжы паміж Польшчай і Савецкім Саюзам» [3, с. 339].

Пры аналізе альтэрнатыўных рашэнняў палітычны і тэрытарыяльны падкамітэты дзяржаўнага дэпартаменту выказаліся за мяжу, якая ідзе па лініі, зафіксаванай Вярхоўным Саветам галоўных і злучаных з імі дзяржаў у снежні 1919 г., пазней вядомай як лінія Керзана, і яе працяг ва Усходняй Галіцыі (лінія «В»). Гэтая лінія аддзяляла этнічную польскую тэрыторыю ад тэрыторыі са змешаным насельніцтвам. Яна пакідала б Савецкаму Саюзу тэрыторыю ў 68 400 квадратных міль ці амаль усю спрэчную тэрыторыю. Насельніцтва гэтай тэрыторыі ў 1931 г. складала 10 575 000 чалавек, з якіх 53 % былі ўкраінцы, беларусы ці рускія, у той час як 36 % былі палякі. Каля чатырох мільёнаў палякаў пераходзілі б пад савецкую юрысдыкцыю, у той час калі менш за мільёну ўкраінцаў і беларусаў заставаліся б у Польшчы. Польшча губляла б гарады Вільню і Львоў, а таксама большую частку нафты, прыроднага газу і іншых мінеральных рэсурсаў Галіцыі. Савецкая мяжа праходзіла б уздоўж Карпат па ўсёй даўжыні мяжы паміж Рутэніяй і Усходняй Галіцыяй [3, с. 339].

Дыскусіі ў Палітычным падкамітэце паказалі агульнае жаданне прыняць лінію Керзана, калі будзе немагчыма забяспечыць мяжу, больш спрыяльную для Польшчы. Працяг лініі Керзана ва Усходняй Галіцыі, хаця не быў катэгарычна адхілены, але не быў адобраны. Тэрытарыяльны падкамітэт разглядаў лінію Керзана як максімальную саступку, якую можна было б зрабіць Савецкаму Саюзу ў выніку перагавораў. Ён адмовіў працяг лініі Керзана ва Усходняй Галіцыі, рэкамендуючы такое рашэнне, каб савецкая мяжа не дасягала Карпатаў.

Пры разглядзе альтэрнатыўных варыянтаў мяжы некаторыя члены палітычнага і тэрытарыяльнага падкамітэтаў лічылі, што лінія Керзана будзе магчыма мінімальным патрабаваннем савецкага ўраду, падкрэсліваючы, што такая рэвізія мяжы ад 1 верасня 1939 г. магла бы абাপірацца на прынцып унясення зменаў з большай верагоднасцю для стварэння стабільнай мірнай сітуацыі. Яны таксама адзначалі, што такое рашэнне будзе карыстацца падтрымкай амерыканскай грамадскай думкі. Выказваліся за тое, каб захаваць за Польшчай большую частку Усходняй Галіцыі, уключаючы лінію Карпат, паколькі пашырэнне савецкай тэрыторыі да Карпат было б непераадольнай перашкодай для стварэння Усходне-еўрапейскай федэрацыі. Як паказала далейшае развіццё падзей, адміністрацыя ЗША была настроена на падтрымку лініі Керзана, хоць Рузвельт і імкнуўся пазбягаць заяў адносна савецка-польскай мяжы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Eberhardt, P. Polska granica wschodnia 1939-1945.- Warszawa [b. r.], Editions Spotkania.- 223 s.
2. Tebinka, J. Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939-1945.- Warszawa: Wydawn. Neriton, 1998. - 458 s.
3. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зб. дак. і матэрыялаў. У 4 т. Т. 3. 1 верасня 1939 г. –3 ліпеня 1944 г. -Мінск: «Юніпак», 2010. - 444 с.
4. Снапкоўскі, У.Е. Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі 1944 –1953 гг. / У.Е. Снапкоўскі.- Мінск: Навука і тэхніка, 1997. - 207 с.
5. Снапкоўскі, У.Е. Шлях скрозь стагоддзе: Беларуска-польскія адносіны ў 1918-2017 гг. / У.Е. Снапкоўскі.- Мінск: БДУ, 2017.- 288 с.
6. Notter, H. Postwar Foreign Policy Preparation, 1939-1945. Washington: Department of State. Office of Public Affairs, 1949. - 726 p.

Uladzimir Snapkouski. Analytical reports of the US Department of State on the Soviet-Polish border (1943). This article discusses three analytical reports of the US Department of State on the issue of the passage of the Soviet-Polish border, which have been prepared in January-May 1943. These documents were published in 1949 in the official publication of the US State Department "Postwar foreign policy preparation, 1939-1945" and then appeared in the translation into the Belarusian language in the book "Belarus in politics of neighboring and Western countries (1914-1991). Collection of the documents and materials in 4 vols. Vol. 3 (September 1, 1939-- July 3, 1944) (2010). The primary analysis of these documents has been made by the author in 1997, and more solid in his book in 2017. The article focuses on the Belarusian part of the Soviet-Polish border and materials which have pre-emptive attitude towards Belarus.

УДК 94:327.8:32.019.5:070(73+410):94:327((47+57)+438)"1943-1945"

А. С. Вялікі

Беларускі дзяржаўны педагагічны
ўніверсітэт імя М. Танка

АРГАНІЗАЦЫЯ САВЕЦКІМ САЮЗАМ ПРАПАГАНДЫСЦКАЙ КАМПАНІІ Ў СМІ ЗША І ВЯЛІКАБРЫТАНІІ ПА ПРАБЛЕМЕ САВЕЦКА-ПОЛЬСКАЙ ГРАНІЦЫ (1943–1945)

Разгледжанна арганізацыя савецкім урадам у 1943–1945 гг. прапагандысцкай кампаніі на тэрыторыі ЗША і Вялікабрытаніі з мэтай фарміравання грамадскай падтрымкі савецкіх прэтэнзій на заходнебеларускія і заходнеўкраінскія землі. Дзеля гэтага выкарыстоўваліся дзячы польскай эміграцыі з левымі поглядамі, сімпатызаваўшыя СССР і, відавочна, спецыяльныя “агенты уплыву”.

Адной з важнейшых задач, якія неабходна было рашыць вышэйшаму палітычнаму кіраўніцтву СССР у гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў, стала захаванне ў складзе Савецкага Саюза тэрыторый, набытых у 1939 г., у тым ліку і тэрыторыі Заходняй Беларусі. Гэта адпавядала канцэпцыі знешнепалітычных інтарэсаў СССР па забяспячэнні нацыянальнай бяспекі на заходнім накірунку. Гэтая стратэгічная задача рашалася з улікам ваенна-эканамічнага, палітычнага і дыпламатычнага патэнцыялу і сілы краіны. Разам з тым, прымаліся захады па мабілізацыі “інфармацыйнай” падтрымкі ў сродках масавай інфармацыі (СМІ) краін антыгітлераўскай кааліцыі і, найперш, у СМІ ЗША і Вялікабрытаніі, права СССР на гэтыя тэрыторыі. Гэтая тэма з’яўляецца адной з невядомых і нераспрацаваных у айчыннай гістарыяграфіі. Аналіз публікацый у СМІ СССР, перш за ўсё ў газетах “Правда” і “Известия”, паказвае, што кіраўніцтва Савецкага Саюза ў 1943–1945 гг. змагло арганізаваць праз “агентаў уплыву” публікацыю шматлікіх артыкулаў у вядучых СМІ ЗША і Вялікабрытаніі, у

якіх адстойвалася права Беларусі і Украіны на захаванне ў іх складзе заходнебеларускіх і заходнеўкраінскіх тэрыторый, якія былі ўз'яднаныя ў выніку вераснёўскай ваеннай кампаніі Савецкага Саюза супраць Польшчы ў 1939 г.

25 красавіка 1943 г. урад СССР перарваў дыпламатычныя адносіны з польскім эмігранцкім урадам У. Сікорскага, што, на думку вядомай расійскай даследчыцы А. Насковай, стала: “буйнейшым ваенна-дыпламатычным паражэннем Польшчы. Яе урад, ізаляваны ад Масквы, пераўтварыўся з актыўнага суб'екта антыгітлераўскай кааліцыі ў аб'ект узгодненай палітыкі вялікіх дзяржаў” [1, с. 108]. З гэтага моманту кіраўніцтва СССР прыняў і паслядоўна прытрымліваецца курса на выкарыстанне ўсіх сродкаў, у тым ліку і прапагандысцкіх, для забяспячэння аргументацыі правамоцнасці ўключэння заходнебеларускіх заходнеўкраінскіх зямель у склад БССР і УССР.

На наш погляд, штуршком для распачатця актыўнай прапагандысцкай кампаніі ў СМІ Вялікабрытаніі і ЗША, як вядучых краін антыгітлераўскай кааліцыі, сталі прапановы прафесара Ціміразеўскай сельскагаспадарчай акадэміі, С. Колеснева, які 9 ліпеня 1943 г. напісаў ліст П. Панамарэнку, у якім абгрунтаваў выснову, што “Заходняя Беларусь – гэта неад'емная частка тэрыторыі БССР і прэтэнзіі польскага эмігранцкага ўрада на гэтую тэрыторыю не маюць ніякіх гістарычных, этнаграфічных, юрыдычных абгрунтаванняў”. С Колеснеў асабліва падкрэсліваў, што: “[...] рэакцыйныя колы польскай эміграцыі, якія маюць сур'ёзную падтрымку некаторых колаў у Англіі і Амерыцы, развіваюць шалёную друкаваную прапаганду за пасляваенныя межы “Вялікай Польшчы”, уключаючы і Заходнюю Беларусь, і Заходнюю Украіну. Друкаваная прапаганда не абмяжоўваецца злоснымі нападкамі на СССР у газетных артыкулах, а сістэматычна і ўпарта ажыццяўляецца з мэтай “аб'ектыўна і навукова” даказаць правамоцнасць польскіх тэрытарыяльных прэтэнзій на ўсе землі, якія ляжаць на захад ад гэтага званага Беларускага Скалістага кража, які ідзе ад узгор'яў Сярэднеўскага ўзвышша праз плато паміж Оршай і Віцебскам на Мінск і далей на Мазыр да Дняпра”. (выдзелена мной – А.В.). У сувязі з гэтым, ён прапанаваў: “Я думаю, што Цэнтральнаму камітэту і Ураду Беларусі ў поўнай згодзе з Саюзным кіраўніцтвам неабходна было б ужо зараз даць даручэнне невялікай аўтарытэтнай групе (у складзе аднаго-двух гісторыкаў, эканаміста, географа і аднаго геолога падрыхтаваць шэраг сур'ёзных прац, якія ўстанаўліваюць адзінае права СССР на спрэчныя землі. Шэраг прац неабходна было б надрукаваць за граніцай, у Англіі і Амерыцы, у мэтах аб'ектыўнага раскрыцця сапраўднай сутнасці імперыялістычных спроб польскага ўрада і зману грамадскай думкі саюзных і сяброўскіх нам дзяржаў. (Выдзелена мной – А.В.). Гэтую ж групу аўтарытэтных работнікаў неабходна было б рыхтаваць у якасці экспертаў і прадстаўнікоў на наступнай пасляваеннай мірнай канферэнцыі, дзе прэтэнзіі Польшчы могуць выплыць на паверхню» [2, арк. 209–210]. Адзначым, што гэты ліст быў накіраваны першаму сакратару ЦК КП(б)Б П. Панамарэнку 9 ліпеня, а 12 ліпеня, г.зн. праз тры дні, П. Панамарэнка сустрэўся з С. Колесневым і меў з ім працяглую размову.

На наш погляд, прапанова А. Колеснева аб друкаванні ў ЗША і Вялікабрытаніі публікацый па гэтай тэме была ўлічана і паспяхова выкарыстана кіраўніцтвам СССР у Злучаных Штатах.

На працягу 1943 і асабліва на працягу 1944 г. кіраўніцтва СССР змагло арганізаваць буйнамаштабную прапагандысцкую кампанію ў сродках масавай інфармацыі Вялікабрытаніі і ЗША, галоўнай мэтай якой з'яўлялася абгрунтаванне правамоцнасці прэтэнзій Савецкага Саюза на заходнебеларускія і заходнеўкраінскія землі, якія былі ўключаны ў склад СССР у верасні 1939 г.

Так, 16 студзеня 1944 г. «Известия» паведамлялі, што Прэзідыўм Польскага прагрэсіўнага клуба ў Лондане заявіў, што “[...] Канчатковая граніца будзе ўстаноўлена прадстаўнікамі вызваленай Польшчы двухбаковым дагаворам з Савецкім Саюзам. Польскія дэмакратычныя сілы ў Англіі заяўляюць, што недальнабачная палітыка эмігранцкага ўрада пазбавіла польскі народ усіх пераваг, якія маглі б прынесці савецка-польскае супрацоўніцтва і аслабіла пазіцыю Польшчы [3, с. 4]”. 21 студзеня 1944 г. «Известия» друкуе артыкул аб

стварэнні ў ЗША “Камітэта амерыканскіх палякаў – членаў прафсаюзаў”, які аб’яднаў больш за 600 тыс. палякаў. Падкрэслівалася, што выкладчык Чыкагскага ўніверсітэта О. Ланге, які ўваходзіў у аргкамітэт па стварэнні “Камітэта...”, адзначыў, што праграма дзейнасці “Камітэта...”, скіраваная на: “падтрымку армій, якія вызваляюць Польшчу; неабходнасць арганізацыі поўнай падтрымкі польскага народа ў мэтах стварэння сапраўднай дэмакратычнай Польшчы”. Больш таго, О. Ланге заявіў, што “98% польскага народа будуць вітаць Чырвоную Армію, як армію вызвалення” [4, с. 4]. 1 лютага, як паведамлялі “Известия”, прафсаюзны цэнтр Н’ю-Йорка надрукаваў заяву, у якой “вітае пазіцыю Савецкага Урада ў пытанні аб граніцах і асуджае рэакцыйныя польскія групы ў ЗША” [5, с. 4].

Так, напрыклад, 7 лютага 1944 г. «Правда» паведамляла, што «орган дзелавых і фінансавых колаў ЗША «Мэгазін оф Уол Стрыт» надрукаваў артыкул, у якім рэзка крытыкаваліся імперыялістычныя прэтэнзіі палякаў (эмігранцкага урада на заходнюю Беларусь і Украіну. – А.В.). Падкрэслівалася, што спрэчныя тэрыторыі належаць Расіі, а Польшча гвалтоўна захапіла іх пасля мінулай вайны» [6, с. 4]. 9 лютага «Правда» паведамляла, што «Ліга Касцюшкі склікала ў Дэтройце трохтысячны мітынг. Ганаровы старшыня Лігі Арлеманскі выступіў на мітынгу. У пытанні аб савецка-польскай граніцы Арлеманскі заявіў, што амерыканскія палякі не пойдучь за так званым польскім кіраўніцтвам (эмігранцкім урадам. – А.В.) [7, с. 4]. 15 лютага 1944 “Известия” паведамлялі, што былы намеснік дзяржсакратара ЗША С. Уолес надрукаваў у “Н’ю-Йорк геральд трыб’юн” вялікі артыкул, прысвечаны Польшчы і савецка-польскім адносінам, у якім асабліва падкрэсліў, што “Савецкі ўрад з асаблівай яснасцю і сілай заявіў, дзе павінны быць, па яго цвёрдай упэўненасці, будучыя ўсходнія граніцы Польшчы” [8, с. 4]. У артыкуле таксама падкрэслівалася, што ЗША не толькі павінны ўлічваць гэтую пазіцыю СССР, але і поўнасцю яе падтрымаць. 23 лютага 1944 г. “Известия” паведамляюць, што газета “Н’ю-Йорк пост” заклікае Англію і ЗША адмовіцца ад далейшага прызнання польскага эмігранцкага ўрада і падкрэслівае, што “польскі нацыянальны савет, які дзейнічае на польскай тэрыторыі, мае больш цесныя сувязі з польскім народам, чым антысавецкі настроеныя генералы і палітычныя дзеячы, які складаюць польскі эмігранцкі ўрад у Лондане” [9, с. 4].

8 красавіка 1944 г. «Правда» друкуе вытрымкі з артыкула, змешчанага ў часопісе «Спотлайт», у якім прафесар аднаго з амерыканскіх каледжаў В. Златоўскі падкрэсліваў, што польская прагрэсіўная грамадскасць «ніколі не прад’яўляла і зараз не прад’яўляе ніякіх правоў на тэрыторыі, якія ляжаць на ўсход ад лініі Керзана» [10, с. 4].

На наш погляд, арганізацыя шырокай прапагандысцкай кампаніі ў амерыканскай прэсе была арганізавана і інспіравана Масквой праз «агентаў уплыву». Адным з «агентаў уплыву» з’яўляўся амерыканец польскага паходжання, ксёндз С. Арлеманскі. Восенню 1943 г. ён заснаваў грамадскую арганізацыю «Ліга імя Касцюшкі», якая «прызнавала правы ўкраінцаў і беларусаў аб’яднацца са сваімі братамі ў савецкіх рэспубліках» [1, с. 125]. «Агентамі ўплыву» маглі быць прафесары амерыканскіх універсітэтаў Б. Златоўскі, В. Завадскі, упамянуты вышэй О. Ланге і іншыя, якія на працягу 1944 г. надрукавалі ў амерыканскіх газетах, часопісах шмат артыкулаў, вытрымкі з якіх пастаянна друкавала «Правда» і «Известия». Адзначым, што О. Ланге падазраецца ў тым, што супрацоўнічаў з агентурой НКУС у ЗША, вядомай як «Венона» [11]. Калі гэта на самой справе так, то гэта неабходна разглядаць як поспех агентаў НКУС у ЗША падчас правядзення прапагандысцкай кампаніі, якая абгрунтоўвала права Савецкага Саюза на заходнебеларускія і заходнеўкраінскія землі.

У 1943 г. кіраўніцтва СССР удала выкарыстала Атлантыцкую хартыю, каб забяспечыць памкненні беларускага і ўкраінскага народаў да аб’яднання ў нацыянальных дзяржавах. Так, у сувязі з дэкларацыяй эмігранцкага ўрада ад 25 лютага 1943 г., ТАСС 2 сакавіка 1943 г., апублікавала паведамленне, у якім прынцыпова падкрэслівалася, што: «спасылкі Польскага Урада на Атлантыцкую хартыю не маюць пад сабой ніякай глебы. Атлантыцкая хартыя не дае нікому права пасягаць на нацыянальныя правы ўкраінцаў і беларусаў, а наадварот, яна зыходзіць з прынцыпаў прызнання правоў народаў, у тым ліку ўкраінскага і беларускага» [12, с. 4].

Такім чынам, актыўныя дзеянні кіраўніцтва СССР на ўсіх накірунках – ваенна-палітычных, дыпламатычных, прапагандысцкіх – забяспечылі яму поспех у пытанні савецка-польскай граніцы на ўмовах, якія задавальнялі яго стратэгічныя нацыянальна-дзяржаўныя інтарэсы. ЗША і Вялікабрытанія пагадзіліся нават на палітыку «падвойных стандартаў» адносна Савецкага Саюза. Так, у адпаведнасці з пунктам 1 Атлантыцкай хартыі, членамі якой з’яўляліся СССР і Польшча, адзначалася, што «ЗША і Вялікабрытанія не імкнуцца да тэрытарыяльных ці іншых набыткаў. Яны не пагодзяцца ні на якія тэрытарыяльныя змяненні, якія не знаходзяцца ў згодзе са свабодна выказаным жаданнем зацікаўленых народаў» [13, с. 228]. Аднак у Тэгеране, дзе была вызначана заходняя граніца СССР па лініі Керзана, і Ф.Д. Рузвельт, і У. Чэрчыль, ясна ўсведамляючы гэта, адступілі ад яе першага і галоўнага пункту, абвешчаўшага адмову ад тэрытарыяльных здабыткаў як мэты ў вайне. Гэтым самым былі прыняты «новыя правілы гульні» і адносіны паміж саюзнікамі па антыгітлераўскай кааліцыі. Яскрава гэта прадэманстравала знакамітая запіска У. Чэрчыля, на якім былі зафіксаваны працэнтныя суадносіны «прысутнасці» СССР і заходніх саюзнікаў у краінах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы [14, с. 435–436], з чым, з нязначнымі праўкамі пагадзіўся І. Сталін.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Носкова, А.Ф. Сталин и Польша. Из рассекреченных документов российских архивов / А.Ф. Носкова // Новая и новейшая история. – 2008. – № 3. – С. 108.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 4. Воп. 33а. Спр. 165. Арк. 209-210.
3. Заявление президиума Польского прогрессивного клуба в Лондоне. / Известия. – 1944. – 16 янв. – С.4.
4. Создание в США «Комитета американцев-поляков – членов профсоюза» / Известия. – 1944. – 21 янв. – С.4.
5. Позиция польских прогрессивных кругов в США / Известия. – 1944. – 1 февр. – С. 4.
6. Американский журнал об империалистических претензиях польских реакционеров / Правда. – 1944. – 7 февр. – С.4.
7. Митинги американцев польского происхождения // Правда. – 1944. – 9 февр. – С. 4.
8. Статья Уэллеса о Польше / Известия. – 1944. – 15 февр. – С. 4.
9. Газета «Нью-Йорк пост» требует разрыва з польским правительством / Известия. – 1944. – 23 февр. – С.4.
10. Польский деятель в США о политике эмигрантского польского правительства // Правда. – 1944. – 8 апр. – С. 4.
11. Binkowski, D. Leo Krzycki and the Detroit: [Электронный ресурс]. - 2008. - Режим доступа: <http://www.binkowski.org>. - Дата доступа: 23.07.2008.
12. Сообщение ТАСС по поводу декларации Польского Правительства от 25 февраля с. г. / Известия. – 1943. – 2 марта. – С. 4.
13. Жуков, Ю. Тайны Кремля. Сталин, Молотов, Берия, Маленков / Ю. Жуков. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2000. – 688 с.
14. Ржешевский, О.А. Сталин и Черчиль. Встречи. Беседы. Дискуссии: документы, комментарии / О.А. Ржешевский; Ин-т всеобщей истории. - М.: Наука, 2007. – 567 с.

Anatoly Vialiky. The organisation Soviet Union propaganda campaign in mass-media the USA and the Great Britain on a problem of the Soviet-Polish border. 1943-1945. The organisation by the Soviet government in 1943-1945 of propaganda campaign in territory of the USA and the Great Britain on purpose formation of public support of the Soviet claims for the Western Belarus and the Western Ukraine is considered, the USSR included in structure in September, 1939 the left figures of the Polish emigration sympathising the USSR and, obviously, specially mobilised "agents of influence" For this purpose have been used.

Л. В. Гавриловец

Мозырский государственный педагогический
университет имени И.П. Шамякина

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БЕЛОРУССКО-ПОЛЬСКОГО ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 90-Х ГОДОВ XX ВЕКА – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье анализируется состояние и перспективы развития трансграничного сотрудничества Беларуси и Польши в 1996–2006 гг., определены конкретные направления взаимодействия двух стран и факторы, оказывающие влияние на состояние связей в этой сфере. В качестве одной из основных форм белорусско-польского трансграничного и приграничного сотрудничества были выбраны еврорегионы. Их деятельность была направлена на расширение взаимодействия двух стран в экономической сфере.

Белорусско-польские контакты в середине 1990-х гг. – начале XXI в. развивались не только в сфере экономики, но и трансграничного сотрудничества. На белорусско-польском пограничье можно выделить два вида трансграничных контактов. К первому относятся формальные контакты, которые проявляются в виде еврорегионов, ко второму – неформальные, представленные экономической кооперацией населения пограничья. На белорусско-польской границе развитие получили как первый вид трансграничных контактов, так и второй.

19 апреля 1996 г. в Гродно прошло первое заседание Белорусско-Польской межправительственной комиссии по трансграничному сотрудничеству, на котором основное внимание было уделено развитию приграничной инфраструктуры и участию Беларуси в еврорегионах «Неман» и «Буг» и подписан Статут комиссии. На заседании комиссии были созданы две подкомиссии: приграничного и межрегионального сотрудничества. В компетенцию первой подкомиссии вошли вопросы совершенствования приграничной инфраструктуры, реализация совместных программ по охране окружающей среды и развития туризма, молодежный обмен, содействие развитию экономических, культурных и образовательных связей, сотрудничество в рамках еврорегионов. Председателем с белорусской стороны стал заместитель председателя Гродненского облисполкома В.В. Черный, с польской стороны – бялоподляский воевода Т. Коршань. Однако к реализации деятельности комиссия приступила только в начале 2000-х гг. Вторая комиссия занималась оказанием содействия при установлении партнерских связей между регионами и городами Беларуси и Польши [1, с. 43].

Позицию Польши по вопросу создания еврорегионов в 1994 г. еще представил министр иностранных дел К. Скубишевский, который отмечал, что «основным принципом (в развитии еврорегионов - Л. Гавриловец) правительство признает добровольное участие региональной общественности и их представителей. Вместе с тем считаем, что такое сотрудничество является инструментом создания сетевых отношений Польши с соседями. ... Правительство поддерживает развитие трансграничного сотрудничества и создание в его рамках рабочих структур через местные органы власти» [2, с. 247]. Инициатива по созданию еврорегиона «Неман» в форме четырехсторонней организации сотрудничества Польши, Беларуси, России и Литвы прозвучала в начале 1995 г. в Декларации II Балтийского экономического форума, состоявшегося в феврале в Виграх. Высказала идею организации еврорегиона польская сторона в лице воеводы Сувалковского воеводства Ц. Цеслюковского. Предпринятые подготовительные мероприятия создали условия для подписания 6 июня 1997 г. в Августове Соглашения о создании трансграничного союза еврорегиона «Неман». Соглашение подписали представители польской, белорусской и литовской стороны. А затем 4 апреля 2002 г. в состав еврорегиона «Неман» вошло пять районов Калининградской

области Российской Федерации (Гусевский, Краснознаменский, Нестеровский, Озерский, Черняховский). В рамках указанного объединения белорусскую сторону представляла Гродненская область, которая еще раньше в 1994 г. заключила межрегиональное Соглашение о трансграничном сотрудничестве с Сувалковским воеводством, а в 2000 г. было подписано Соглашение об экономическом сотрудничестве с Подляским воеводством. Согласно программы TACIS в данном еврорегионе был реализован проект под названием «Региональное развитие и охрана природы в еврорегионе "Неман"». Здесь были созданы многочисленные рабочие группы, включающие экспертов с обеих сторон границы, был проведен целый ряд заседаний, разработаны документация, план охраны природы в еврорегионе.

В течение первого года деятельность еврорегиона «Неман» финансировалась из бюджета воеводы Сувалковского воеводства, дополнительные средства были получены от Польско-литовской торговой палаты, а также из фонда трансграничного сотрудничества (PHARE Cross Border Cooperation). На протяжении последующих лет финансовая помощь фонда PHARE занимала позицию важнейшего финансового инструмента, оказывающего содействие трансграничному сотрудничеству в еврорегионе «Неман». Фонд в основном оказывал поддержку «малым проектам», реализуемым в местной среде, особенно в сферах экономического развития и туризма, культурного обмена, экологии, охраны здоровья, информации и коммуникации. Так, 20-23 октября 1999 г. в Гродно была проведена универсальная выставка-ярмарка «Еврорегион "Неман-99"», проводившаяся впоследствии ежегодно. Участие в ней приняли 60 промышленных предприятий, заключено 1113 договоров. На Августовском канале состоялся летний фестиваль еврорегиона «Неман» с участием местного населения в конкурсе «Что я знаю о регионе», приграничные встречи молодежи в г. Гайновке в 2001 г. с целью пропаганды белорусской и польской культуры. Средства, выделенные еврорегиону «Неман» в рамках PHARE CBC в 2001 г., составили около 500 000 евро. В последующие годы сумма выделяемых средств увеличивалась [3, с. 78]. 4 октября 2001 г. в Гродно прошла III ярмарка еврорегиона «Неман», целью которой было расширение регионального экономического сотрудничества. В ярмарке приняли участие предприниматели Польши, Беларуси и Литвы.

Белорусская и польская стороны в рамках сотрудничества в еврорегионе «Неман» договорились о реконструкции Августовского канала, определении новых туристических маршрутов, создании пеших и велодорожек. В 2004–2006 гг. полностью отреставрировали белорусский участок канала (22 км), в 2005 г. начал работать сезонный международный пункт пропуска через белорусско-польскую границу «Лесная – Рудавка» для туристов на лодках и байдарках. В рамках программы регионального сотрудничества «Неизвестная Европа» осуществляется совместное белорусско-польское туристическое освоение зоны Августовского канала, начата совместная работа по позиционированию канала как одного из центров европейского международного туризма. Так, по инициативе приграничных властей Польши, Литвы и Беларуси в 1998 г. проведен 1-й Международный сплав туристов на байдарках по каналу и р. Неман, до 2006 г. было проведено семь таких международных сплавов. Турфирмы же Гродненской области приняли участие в международной выставке «Восточная хозяйственная инициатива» в г. Хелме (Люблинское воеводство), на которой предлагали экскурсии по Августовскому каналу и приграничным областям Беларуси. Кроме того, ежегодно с 2000 г. в августе-месяце проходит фестиваль «Августовский канал в культуре трех народов» [4, с. 62].

15 мая 1997 г. в Бресте прошло трехстороннее заседание Совета трансграничного объединения «Буг», на котором были рассмотрены дополнения к Соглашению о создании трансграничного объединения еврорегион «Буг» и изменения в уставе в связи с вхождением в него Брестской области и Бяльско-Подляского воеводства, что позволило юридически оформить участие белорусской стороны в еврорегионе. А в мае 1998 г. Брестская область

была официально принята в еврорегион «Буг»*. Для реализации основных направлений деятельности еврорегиона были созданы национальные бюро секретариата в Бресте, Хелме и Луцке. К задачам еврорегиона относятся разработка и реализация экономических (создание Ковельского сухогрузного порта, совместное использование железнодорожных переходов Катовице-Ковель, Малашевичи-Брест, реконструкция и расширение автомобильных погранпереходов, создание грузовых терминалов); информационных проектов (в 2002 г. создан Брестский трансграничный инфоцентр в рамках проекта TACIS «Трансграничная информационная платформа TRIC для регионов Брест и Бяла-Подляска»).

К ним же относится разработка и реализация экологических проектов («Чистый Буг»). Так, Брестская область и Люблинское воеводство сотрудничают в сфере контроля качества приграничных вод бассейна р. Западный Буг. Природоохранные службы ежегодно согласовывают графики отбора проточной воды р. Западный Буг и ее притоков, проводится обмен информацией о ее состоянии. В 2004 г. при содействии Министерства охраны окружающей среды Польши прорабатывался вопрос поставки третьей линии фильтр-прессов на брестские очистные сооружения стоимостью в 350 тыс. евро. Также с ноября 2005 г. в рамках деятельности рабочей группы еврорегиона «Охрана и улучшение состояния окружающей среды» осуществлялась реализация белорусско-польского проекта «Проектирование технической и экологической охраны противопаводковой долины трансграничной р. Буг на территории Брестской области и Люблинского воеводства» [5, с. 36]. В апреле 2005 г. делегация Люблинского воеводства во главе с вице-маршалком Т. Круликовской с целью посетить VIII многоотраслевую выставку-ярмарку «Брестское содружество-2005» побывала в Бресте. Польская делегация встретилась с председателем Брестского облисполкома К. Сумаром для обсуждения вопросов о дальнейшем сотрудничестве регионов. В сентябре этого же года делегация Брестской области совместно с Консульством Беларуси в г. Бяла-Подляска приняла участие в юбилейном заседании Совета самоуправления еврорегиона «Буг», посвященного 10-летней годовщине его основания, проходившего в г. Хелме. В рамках работы форума, в котором также участвовали украинские представители и делегация Люблинского воеводства, состоялась научная конференция «Трансграничное сотрудничество в рамках еврорегиона «Буг» - опыт и перспективы», а в феврале 2006 г. произошел очередной визит польской делегации в Брест во главе с люблинским воеводой В. Жуковским. Цель визита - обсуждение новых перспектив сотрудничества регионов [6, с. 53].

Необходимо отметить, что в сотрудничестве на белорусско-польском приграничье существовали, прежде всего, правовые барьеры. Связано это было с наличием разных структур местного самоуправления в двух государствах. Кроме того, в рамках трансграничного сотрудничества сложным являлся механизм присоединения двух сторон к программам ЕС, т.к. польская сторона использовала программу PHARE, белорусская - TACIS. Разные принципы использования программ осложняли координационное белорусско-польское сотрудничество. Тем не менее, за счет средств программы PHARE в еврорегионе «Буг» были модернизированы переходы «Словатичи-Домачево», «Кукурыки-Козловичи». А заместитель министра иностранных дел Беларуси М.М. Хвостов считал, что «совершенствование трансграничного и приграничного сотрудничества между государствами будет способствовать усилению в первую очередь приграничных торгово-экономических связей, создаст дополнительные возможности по привлечению иностранных инвестиций, а также систематизирует научное, культурное и другое сотрудничество» [7, с. 71-72]. Кроме того, предусматривалось интегрировать белорусские западные регионы в экономический проект «Pro Europa Viadrina», в котором уже участвуют Польша и ФРГ.

Таким образом, важным элементом региональной политики Беларуси являлось приграничное и трансграничное сотрудничество с Польшей. В конце 1990-х - начале 2000-х

*Первоначально было предложено дать название еврорегиону «Восточная стена», но затем после согласования остановились на названии еврорегион «Буг»

гг. по-прежнему продолжает активно развиваться трансграничное сотрудничество между Беларусью и Польшей. 25–26 ноября 1998 г. в Белостоке произошло второе заседание Польско-Белорусской международной координационной комиссии по трансграничному сотрудничеству. Среди проблем, которые обсуждались на заседании можно выделить следующие: согласование экономического баланса р. Нарев в связи со строительством водного резервуара Семяновка; обмен информацией об экологических загрязнениях и полигонах с опасными отходами; создание охраняемых трансграничных районов; охрана окружающей среды в приграничных районах. Предусматривалось оказывать поддержку при организации ярмарок, выставок, рекламных мероприятий и семинаров; разрабатывать совместные туристические программы, в том числе реконструкция, оптимизация и развитие Августовского канала; поддерживать сотрудничество между школами, культурными учреждениями с целью обмена молодежью, а также развитие спорта и культуры [2, с. 247].

7–8 декабря 1999 г. в Бресте состоялась встреча представителей Межправительственной комиссии по трансграничному сотрудничеству. С польской стороны председательствовал госсекретарь министерства внутренних дел и администрации Б. Борушевич, а с белорусской стороны - заместитель министра иностранных дел В. Садоха. Кроме того произошли рабочие встречи министров окружающей среды в мае 1999 г., заместителей министров транспорта в октябре того же года. Говоря о решении приграничных проблем на заседании комиссии, председатель Брестского облисполкома В.А. Заломая отметил, что в 1999 г. ориентировочно ожидается, что через брестские погранпереходы проследует 240 тыс. единиц грузового транспорта, примерно на 30% меньше, чем было в 1997 году. По мнению В.А. Заломая, этот факт заставляет искать совместные решения для повышения эффективности работы приграничных служб. По результатам встречи был подписан итоговый протокол, закрепивший договоренности сторон о более эффективном использовании совместных пограничных переходов и создании соответствующей инфраструктуры, перспективах дальнейшего функционирования еврорегионов «Буг» и «Неман» [8, с. 86]. В итоге были открыты грузовой пограничный переход «Бобровники - Берестовица», таможенный терминал по обработке грузов на базе предприятия, созданного акционерным товариществом открытого типа «Совавто-Брест».

Содействие и поддержку в развитии приграничных и трансграничных связей оказывали и консульские службы двух стран. Так, 15 февраля 2001 г. Чрезвычайный и Полномочный Посол Беларуси в Польше Н.В. Кречко встретился с поморским воеводой Т. Совиньским, маршалом Поморского сеймика Я. Зарембским с целью обсудить возможности использования экономических регионов польского побережья, включая порты г. Гданьска и г. Гдыни. В Дембнице Кашубской посол провел встречу с руководителем промышленного предприятия «Хемикс», которое занимается сборкой и продажей белорусских грузовых автомобилей МАЗ [9, с. 79–80].

25 мая 2002 г. между Республикой Беларусь и Республикой Польша в г. Гайновка (Люблинское воеводство) подписано соглашение о создании на территории двух государств еврорегиона «Беловежская пуца». В структуру еврорегиона вошли три белорусских района - Каменецкий, Пружанский, Свислочский, с польской стороны - Гайновский повет. Основные цели деятельности еврорегиона: сохранение уникального природного комплекса Беловежской пуцы, развитие международного туризма, торгово-экономическое, культурное и научно-образовательное сотрудничество приграничных районов. Еврорегион «Беловежская пуца» осуществляет свою деятельность на основании Устава, а с 2003 г. представители еврорегиона входят в состав Белорусско-Польской межправительственной координационной комиссии по трансграничному сотрудничеству. Свидетельством активного белорусско-польского сотрудничества в рамках еврорегиона являются реализованные совместные проекты. К ним следует отнести открытие туристского перехода «Переров – Беловежа» (30 июня 2005 г.), проект «Развитие трансграничного туризма в регионе Беловежской пуцы» в рамках Программы добрососедства Польша-Беларусь-Украина ИНТЕРРЕГ III А/TACIS СВС 2004–2006 гг. Целью проекта являлась разработка трансграничных туристских

маршрутов, обучение персонала гостиничных комплексов, маркетинг экотуризма. Самым первым проектом, реализованным в 2003 г. в Дубичах Церковных было исследование под названием «Беловежская пуца - гений природы - талант человека на стыке культур», затем культурно-образовательный проект «Давайте учиться друг у друга» (Гайновка, 2003–2004 гг.) [2, s. 257–258].

Также еврорегион в 2003 г. принимал участие в региональной программе ПРООН по развитию управленческого потенциала в области охраны окружающей среды в рамках проекта «Экологически устойчивое развитие региона «Беловежская пуца»: совмещение охраны природы и устойчивого развития». Основной целью данного проекта (белорусского компонента) являлось формирование законодательной и экономической базы, а также повышение общественного сознания с целью развития экологически совместимых альтернативных устойчивых инициатив в регионе Беловежской пуцы в Беларуси, основываясь на трансграничном опыте и с упором на агротуризм. По итогам конкурсного отбора микропроектов два представителя Беларуси получили финансовые средства в рамках программы финансовой поддержки для строительства туристических усадеб. В апреле 2006 г. для победителей микропроектов в г. Беловежа был проведен семинар-тренинг «Качество и стандарты услуг сельского туризма - применение польского опыта в Беларуси». В рамках программы издан и туристический справочник «Что необходимо увидеть в Еврорегионе "Беловежская пуца"», куда вошли информационные материалы о природе, культурно-исторических достопримечательностях региона, туристических маршрутах. С 26 по 29 мая 2005 г. в еврорегионе в связи с 3-х летием прошел цикл праздничных мероприятий с участием артистов Польши, Беларуси, Латвии, Сербии [4, с. 63].

29–30 мая 2003 г. в Белостоке состоялось VI заседание Белорусско-Польской межправительственной комиссии по делам трансграничного сотрудничества. Белорусскую часть комиссии возглавил замминистра А. Михневич, польскую - замминистра внутренних дел и администрации П. Даковски. На заседании комиссии с учетом возможных изменений в условиях трансграничного сотрудничества после вступления Польши в ЕС принято решение об интенсификации деятельности комиссии и активизации работы подкомиссий. Наибольшее внимание в ходе заседания было уделено увеличению числа погранпереходов на белорусско-польской государственной границе. Стороны отметили взаимную заинтересованность в активизации деятельности в данном направлении и необходимость совместного обращения в адрес европейских структур по поводу финансирования указанных проектов. По итогам заседания был подписан совместный протокол [10, с. 99]. Необходимо отметить, что основным препятствием, затрудняющим развитие трансграничного сотрудничества, по мнению польской стороны, являлось недостаточное финансирование с белорусской стороны.

Наиболее эффективной формой приграничного и трансграничного сотрудничества остаются партнерские связи с городами-побратимами. Поэтому в условиях сокращения контактов на высшем государственном уровне объективно возросла значимость развития связей на уровне отдельных регионов. В 1997 г. было заключено соглашение о сотрудничестве сроком на 10 лет между Могилевской областью и Воцлавским воеводством. Заключение данного соглашения стало результатом эффективной работы двух городов-побратимов - Могилева и Влоцлавека (8 декабря 1995 г. между городами было подписано Соглашение об установлении партнерских контактов) в торгово-экономической, научно-технической и культурной сфере. В январе 1997 г. Брестская область и Бялоподляское воеводство подписали протокол о развитии двусторонних связей в области экономики, культуры, спорта, медицины и охраны окружающей среды, а в октябре 1998 г. - соглашение о приграничном сотрудничестве. Одним из итогов стало участие делегации г. Бяло-Подляска в приграничных торгах «Брест. Содружество-2002», которые проходили в рамках трансграничного сотрудничества в еврорегионе «Буг». К концу 1990-х гг. соглашения о сотрудничестве заключили Брестская область и Люблинское воеводство, Гродненская область и Подляское воеводство, Минская область и Мазовецкое воеводство, Могилевская

область и Куявско-Поморское воеводство (образовано 1 января 1999 г. в результате административной реформы 1998 г. в Польше).

В последующие годы продолжает развиваться партнерское сотрудничество городов двух стран. Так, 16 мая 2001 г. председателем управления г. Бяла-Подляска А. Чапски и председателем Барановичского горисполкома В.И. Дичковским было подписано соглашение о сотрудничестве двух городов. Стороны договорились о взаимодействии в экономической сфере, в частности инвестиционная деятельность, трансфере технологий, создании совместных предприятий. Решили расширять сотрудничество в следующих областях: административное управление, транспортная инфраструктура, водоснабжение, между учреждениями культуры, образования и спорта, оказывать содействие общественным организациям, участвующим в развитии и укреплении партнерских связей [13, с. 1]. 13–14 марта 2002 г. прошел I съезд городов-партнеров в Бресте. Мэр Варшавы В. Козак дал высокую оценку встречи представителей породненных городов Беларуси и Польши. Он отметил, что рост экономической составляющей такого рода контактов является наиболее действенным рычагом налаживания и укрепления двусторонних отношений. В свою очередь белорусская сторона в лице посла Н.В. Кречко подчеркнула, что придает большое значение развитию партнерских связей, и особенно на уровне таких крупнейших промышленных и культурных центров Европы, как Минск и Варшава [14, с. 75]. Общее количество городов-партнеров составило 21 с белорусской стороны и 26 с польской. К концу 2004 г. 32 белорусских города установили партнерские связи с 37 польскими городами, а на 2006 г. 50 городов продолжали развивать польско-белорусское партнерское сотрудничество.

Таким образом, с участием белорусских и польских приграничных территорий были созданы еврорегионы «Неман», «Буг», «Беловежская пуца». В рамках еврорегионов основными приоритетными направлениями трансграничного сотрудничества стали установление взаимовыгодного экономического сотрудничества, модернизация пограничной инфраструктуры, охрана природного потенциала и сохранение историко-культурного наследия, содействие развитию международного туризма, укрепления гуманитарных контактов. Однако невысокой оставалась активность представителей белорусской стороны в еврорегионах, что объяснялось сдерживающими факторами (недостаток финансирования, низкая практическая значимость реализуемых проектов, отсутствие необходимых полномочий на региональном уровне).

Список источников и литературы

1. Бурик, Е. А. Приграничное сотрудничество Беларуси с Польшей и Украиной (1991–2008 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Е. А. Бурик. – Брест, 2013. – 195 л.
2. Kraska, B. Polsko-białoruska współpraca transgraniczna, jako nowy model więzi międzynarodowych / B. Kraska // Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego. – 2006. – № 20. – С. 241–260.
3. Кочубиньски, К. Еврорегион «Неман» / К. Кочубиньски // Журн. междунар. права и междунар. отношений. – 2007. – № 1. – С. 76–78.
4. Совместные проекты // Вестник внешнеэкономических связей. – 2006. – № 1. – С. 61–63.
5. Лемешевский, Л. А. Еврорегион «Буг» / Л. А. Лемешевский // Субрегиональное сотрудничество. Перспективы белорусских еврорегионов: материалы междунар. науч. конф. – Минск : ЮНИПАК, 2005. – С. 35–37.
6. Торговля по-соседски // Вестник внешнеэкономических связей. – 2006. – № 1. – С. 52–54.
7. Дорняк, И. И. Белорусско-польское экономическое и культурное сотрудничество в 1991–2004 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И. И. Дорняк. – Гродно, 2010. – 160 л.
8. Заседание Белорусско-польской межправительственной координационной комиссии по делам трансграничного сотрудничества // Вестник Министерства иностранных дел. – 1999. – № 4. – 86 с.

9. Поездка Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Беларусь в Республике Польша Н.В. Кречко в Поморское воеводство // Вестник Министерства иностранных дел. - 2001. - № 1. - С. 79-80.

10. Беларусь – Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Вестник Министерства иностранных дел Республики Беларусь. – 2003. – № 2(25). – С. 96-99.

11. Porozumienie o współpracy między miastem Baranowicze z Republiki Białoruś i miastem Biała Podlaska z Rzeczypospolitej Polskiej, 16 maja 2001 r. // Urząd miasta Biała Podlaska [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.um.bialapodlaska.pl/index.php?ps=26>. – Date of access: 19.08.2016.

12. Кривошэкий, Г. Экономические связи Республики Беларусь и Республики Польша в начале XXI в. / Г. Кривошэкий // Шлях да ўзаемнасці = Droga ku wzajemności: матэрыялы XV міжнар. навук. канф., Гродна, 13-14 лістап. 2008 г. / рэдкал.: І. Крэнь, І. Папоў, Я. Роўба [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2009. – С. 147-151.

13. Беларусь – Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Вестник Министерства иностранных дел. – 2003. – № 1(24). – С. 99-101.

14. Беларусь – Польшча. Двухбаковае супрацоўніцтва // Вестник Министерства иностранных дел Республики Беларусь. – 2002. – № 2(21). – С. 74-75.

Liudmila Haurylavets. Status and trends of development of Belarussian-Polish transboundary cooperation in the second half of the 90-th xx century – the beginning of XXI century. The article analyzes the state and prospects for the development of cross-border cooperation between Belarus and Poland in 1996-2006, specifies the specific areas of cooperation between the two countries and the factors that influence the state of relations in this area. Euroregions were chosen as one of the main forms of the Belarussian-Polish cross-border and cross-border cooperation. Their activities were aimed at expanding cooperation between the two countries in the economic sphere.

УДК 930:94:327.5(476)"19"

А. М. Літвін

Інстытут гісторыі НАН Беларусі

ДАСЛЕДАВАННЕ ВАЕННАЙ ГІСТОРЫІ ХХ СТАГОДДЗЯ Ў ІНСТЫТУЦЕ ГІСТОРЫІ НАН БЕЛАРУСІ

У артыкуле вызначаны ўклад даследчыкаў Інстытута гісторыі НА Беларусі ў вывучэнні ваеннай гісторыі ХХ ст. Адзначаецца, што асноўная ўвага надавалася вывучэнню гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Розныя аспекты гэтай падзеі знайшлі адлюстраванне ў грунтоўных працах беларускіх даследчыка, падрыхтаваных на аснове шырокага прыцягнення гістарычных крыніц.

Як вядома, гістарычнай навуцы належыць асаблівае роля ў гносеалагічным забяспячэнні дзяржаўнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця кожнай краіны, у фарміраванні духоўных якасцей нацыі і грамадзяніна, яна аказвае ўплыў на распрацоўку перспектывы грамадскага развіцця. Адсюль вынікае галоўнае патрабаванне да гістарычнай навукі, яе ідэал, якім з'яўляецца непрадузяты падыход да ацэнкі фактаў і падзей.

Ваенная гісторыя ва ўсіх яе аспектах займае ў сувязі з гэтым асобае месца, таму што ваеннае мінулае, яго гераічныя і трагічныя старонкі з'яўляюцца асновай і апорай для выхавання грамадзянскіх пазіцый. Ваенная гісторыя Беларусі, праблематыка якой апошнім часам пашыралася ад гісторыі перыяду Вялікай Айчыннай вайны да гісторыя Першай і Другой сусветных войнаў, займае асаблівае месца ў грамадскай свядомасці, у палітыцы і ідэалогіі сучаснай Беларусі, таму яна з'яўляецца адным з прыярытэтных накірункаў беларускай гістарычнай навукі. Удзел беларускага народа ў войнах, заваяваная ў іх Перамога, наша слаўнае гераічнае і трагічнае мінулае моцна ўкараніліся ў супольнай памяці

беларускага народа і ўсведамляюцца ў грамадстве ў якасці фактара, які спрыяе яго кансалідацыі.

У святле сказанага вышэй цалкам зразумелай з'яўляецца тая вялікая ўвага, якая надаецца пытанням захавання памяці аб Вялікай Айчыннай вайне дзяржаўнымі органамі Беларусі і асабіста Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкам. У сваіх выступленнях з высокіх трыбун А. Р. Лукашэнка неаднаразова падкрэсліваў важнасць і значэнне дасягнутай у вайне перамогі і яе ўрокаў у цэлым. «Гэтая вайна і перамога ў ёй... Гэта духоўная святыня, якая аказвае вялізнае значэнне на фарміраванне нацыянальнага характара беларусаў, якая дазваляе нам годна вытрымліваць усе выпрабаванні, не здавацца ў цяжкія хвіліны, цверда ісці да пазначаных мэтаў» – адзначаў А. Р. Лукашэнка на ганаровым сходзе, прысвечаным Дню Рэспублікі 1 ліпеня 2006 г.

«Гістарычныя ўрокі Вялікай Перамогі і сёння вызначаюць стратэгічныя прынцыпы нашай унутранай і знешняй палітыкі – Мы асэнсавалі, што не з'яўляемся закладнікамі лёсу, пешкамі на полі вялікай палітыкі, а можам мяняць ход гісторыі, адстойваць ідэалы праўды і справядлівасці» - падкрэсліў А. Р. Лукашэнка на ганаровым сходзе, прысвечаным 65-годдзю Перамогі [63].

У строгіх межах гэтага артыкула мы паспрабуем прадставіць непазбежна кароткі агляд асноўных вынікаў даследавання ваеннай гісторыі XX стагоддзя ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі на працягу апошніх 75 гадоў.

Адзначым на пачатку, што даследаванне праблем гісторыі Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў супрацоўнікамі Інстытута гісторыі Акадэміі навук БССР пачалося ўжо ў ваенныя гады. З пачаткам вайны Інстытут гісторыі АН БССР як структурнае навуковае падраздзяленне не працаваў, аднак асобныя яго супрацоўнікі працягвалі свае даследаванні. Вельмі актуальным і значным гістарыяграфічным фактам ваеннага часу з'явілася абнародаванне матэрыялаў сесіі АН БССР, якая адбылася ў сакавіку 1942 г.. Сярод надрукаваных яе матэрыялаў вельмі каштоўнай і карыснай крыніцай для разумення сутнасці нацысцкага рэжыму ў Германіі стаў артыкул акадэміка У. Н. Перцава «Фашызм і сярэднявечча» У ім аўтар упершыню ў савецкай гістарыяграфіі разгледзеў глыбінныя карані германскага фашызму. [1] Сярод прац, якія маюць адносіны да тэмы нашага артыкула, неабходна адзначыць таксама працы ваеннага часу будучага акадэміка АН БССР Ц. С. Гарбунова [2]. Менавіта з ваеннага часу даследаванне і прапаганда ваенна-гістарычных ведаў сталі адным з вядучых накірункаў прац калектыва Інстытута гісторыі і асноўнай тэматыкай даследаванняў створанага ў 1957 г. сектара гісторыі партызанскага руху, ад якога вядзе сваю гісторыю сучасны аддзел ваеннай гісторыі Беларусі.

За больш чым 70-годдзе вывучэння гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны супрацоўнікамі Інстытута прароблена вялізная праца, якая на сённяшні дзень ужо патрабуе спецыяльнага гістарыяграфічнага даследавання. Адзначым, што план калектыва Інстытута гісторыі, адноўленага ў 1944 г., нацэльваў калектыў супрацоўнікаў на дзейнасць, непасрэдна набліжаўшую перамогу над ворагам. Асноўная ўвага надавалася падрыхтоўцы і выданню «серыі палітычных брашур, маючых ваенна-абарончае, палітыка-выхаваўчае значэнне і накіраваных на мэты мабілізацыі усіх сіл нашага народа на барацьбу супраць гітлераўскай тыраніі [3, л. 1]. Праблема гісторыі Вялікай Айчыннай вайны з'яўлялася важнейшай і ў планах працы Інстытута ў перыяд першых ваенных пяцігодак. У асноўным планавалася выкананне двух тэм у выглядзе нарысаў па гісторыі партызанскага руху і падрыхтоўкі зборніка артыкулаў, прысвечаных акупацыйнаму рэжыму на тэрыторыі Беларусі. Аднак рэалізацыя гэтых тэм, як і іншых, па шэрагу прычын стала не пад сілу малаколькаснаму калектыву Інстытута [4. с. 17].

Адным з першых у Беларусі навуковай распрацоўкай праблем гісторыі нашай рэспублікі перыяду Вялікай Айчыннай вайны пачаў займацца будучы акадэмік І. С. Краўчанка [5, с. 60–64]. У яго артыкулах, надрукаваных у часопісе “Беларусь” [6. с. 1–6; 7], і асабліва ў манаграфіі, выдадзенай у 1950 годзе [8], а таксама ў невялікай брашуры [9], робіцца першая спроба асэнсавання вялізнай тэмы барацьбы беларускіх партызан у тыле

ворага, упершыню асвятляецца гісторыя стварэння і функцыянавання падпольнага друку. У далейшым І.С.Краўчанка, працягваючы даследаванне праблем Айчынай вайны, друкуе шэраг прац, якія звярнулі на сябе ўвагу навуковай грамадскасці [10, с. 200–234;11]. Значнай падзеяй у асвятленні дзейнасці партыйных арганізацый у тыле ворага стала яго доктарская дысертацыя “Политическая работа Компартии Белоруссии в тылу немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.)”, і выдадзеная на яе аснове кніга [12].

Адзначым, што на кнігу І.С.Краўчанкі ў цэнтральным органе КПБ часопісе «Коммунист Белоруссии» была апублікавана крытычная рэцэнзія, якую падпісалі чатыры былыя кіраўнікі партызанскага руху ў Беларусі: А.Андрэеў, І.Ветраў, І.Кожар і В.Самуцін. Для нас гэтая рэцэнзія цікавая тым, што ў ёй, звяртаючы ўвагу на асобныя недахопы кнігі, робячы пры гэтым не заўсёды бясспрэчныя заўвагі, рэцэнзенты даюць «метадалагічныя» указанні вучоным інстытута, якія займаюцца праблемамі партызанскага руху: *«Недостатки книги тов. Кравченко, - адзначаецца ў рэцэнзіі, - свидетельствуют о том, что дело с разработкой вопросов истории партизанского движения в Институте истории АН БССР как следует не налажено, эта тема монополизирована узким кругом людей. Необходимо, наконец, подумать руководителям Института истории АН БССР и Института истории партии при ЦК КПБ о привлечении к написанию истории партизанского движения самих партизан, руководителей партийного подполья. Без этого нельзя обеспечить глубокое и всестороннее освещение борьбы белорусского народа и деятельности Компартии Белоруссии в период Великой Отечественной войны. Нужно оказать практическую помощь бывшим партизанам, людям, прославившим себя боевыми делами, выступить с воспоминаниями, чаще советоваться с ними при издании книг научных работников, - указвалі рэцэнзенты. - Тогда в произведениях о партизанской войне в Белоруссии статистика и перечни имен и фамилий не будут затенять живые дела народных мстителей, их героизм и подвиги во имя Родины»* [13, с. 100–104]. (выдз. намі –А.Л.)

Відавочна, што гэтай рэцэнзіяй цэнтральны орган ЦК КПБ даваў зразумець, што праца па навуковаму асвятленню дзейнасці кампартыі і ў цэлым гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчынай вайны павінна знаходзіцца пад пільным партыйным вокам. Адзначым, што дадзеная практыка існавала да пачатку 90-х гг. і пачала згортацца толькі пасля стварэння незалежных дзяржаў на постсавецкай прасторы. Нагадаем, што І.С.Краўчанка з 1948 па 1953 г. быў намеснікам дырэктара па навуцы, а з 1953 па 1965 год дырэктарам Інстытута гісторыі АН БССР. Па яго ініцыятыве ў маі 1957 г. у Інстытуце быў створаны сектар гісторыі партызанскага руху, перайменаваны у 1958 г. у сектар гісторыі Вялікай Айчынай вайны і партызанскага руху, які ў 1984 г. стаў аддзелам гісторыі Вялікай Айчынай вайны, а з 1995 г. – аддзелам ваеннай гісторыі Беларусі. У 2005–2014 гг. аддел меў назву “Адзел ваеннай гісторыі Беларусі і міждзяржаўных адносін”, а з 2006 - “Адзел ваеннай гісторыі Беларусі”. Дадзеная структурнае падраздзяленне Інстытута ў 1957-1968 гг. узначальваў В.Ф.Раманоўскі, у 1968-1974 гг. – акадэмік І.С.Краўчанка, у 1974-1986 гг. – Э. Ф. Языковіч, у 1986-1987 гг. –А. М. Сарокін, а з жніўня 1987 г. і па сёняшні час А.М.Літвін.

Летам 1970 г. у Інстытуце гісторыі АН БССР была створана група па збору і публікацыі успамінаў удзельнікаў Вялікай Айчынай вайны. З красавіка 1971 г. група (10 чал.) стала навуковай адзінкай сектара гісторыі Вялікай Айчынай вайны, а з лістапада была рэарганізавана ў сектар збору і публікацыі дакументаў і гістарычных мемуараў. З 1971 па 1981 г. сектар узначальваў А.І. Залескі, а з 1981 па 1986 г. Г.Д. Кнатько. Сектар правёў значную працу па збору і публікацыі серыі зборнікаў успамінаў кіраўнікоў падпольных партыйных органаў, вядомых партызан і падпольшчыкаў краіны [14,15,16,17,18].

Супрацоўнікі аддзела ўнеслі значны ўклад у падрыхтоўку і выданне ўсіх фундаментальных калектыўных прац па гісторыі Беларусі, якія былі выдадзены за пасляваенны перыяд. Сярод іх неабходна выдзеліць чацверты том “Гісторыі Беларускай ССР” (Мн., 1975), трохтомнік “Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны” (1983-1985; зборнік дакументаў і

матэрыялаў у трох тамах і чатырох кнігах “Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – июль 1944)” (Мн., 1967–1982), трэці том «История рабочего класса Белорусской ССР» (Мн., 1985), энцыклапедыю «Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне. 1941–1945» (Мн., 1990), адпаведных раздзелаў раённых кніг-хронік “Памяць” і інш., надрукавалі па ваеннай праблематыцы некалькі дзесяткаў аўтарскіх манаграфій, сотні артыкулаў.

Адным з накірункаў навуковых даследаванняў ў 60–80 гг. XX стагоддзя было вывучэнне праблем нацысцкай акупацыйнай палітыкі на тэрыторыі Беларусі. Найбольш актыўна гэтую тэму распрацоўваў В.Ф.Раманоўскі [19, 20, 21], які абараніў першую ў рэспубліцы доктарскую дысертацыю па гэтай праблематыцы [22], Грунтоўную працу, прысвечаную аграрнай палітыцы захопнікаў падрыхтаваў супрацоўнік сектара А. А. Фактаровіч [23], у якой даследчык дэталева раскрыў механізм военна-каланіяльнай эксплуатацыі беларускай вёскі, а таксама прычыны яе краху. У далейшым дадзеная тэма знайшла працяг у працах С. Л. Казловой, якая сканцэнтравала ўвагу на асаблівасцях нямецкай аграрнай палітыкі на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі. У 2006 г. яна паспяхова абараніла кандыдацкую дысертацыю на гэтую тэму [24, 25, 26].

З пачатку 90-х гадоў, пасля развалу СССР і стварэння незалежных самастойных дзяржаў замест агульнай савецкай гістарыяграфіі пачалі фарміравацца расійская, украінская, беларуская, латвійская, літоўская і г.д. нацыянальна-дзяржаўныя гістарыяграфіі, што сведчыла аб пачатку новага перыяду ў асветленні падзей гісторыі гэтых краін. Характэрная рыса новага перыяду – прыярытэт нацыянальнага ў даследаваннях над агульна-дзяржаўным (савецкім). Адметнай асаблівасцю гэтага перыяду з’явілася значнае пашырэнне крыніцазнаўчай базы навуковых даследаванняў, дзякуючы зняццю шэрагу табу на выкарыстанне дакументаў, што, безумоўна, рабіла даследаванні больш рэпрэзентатыўнымі. Актыўны ўдзел у гэтай справе прымалі супрацоўнікі сектара, затым аддзела ваеннай гісторыі. Аддзел ужо з канца 80-х гадоў стаў своеасаблівым арганізуючым і каардынуючым цэнтрам па даследаванню не толькі праблем ваеннай гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны ў краіне, але ўвогуле праблем ваеннай гісторыі Беларусі з даўнейшых часоў і да сённяшніх дзён.

Распад сацыялістычнай сістэмы, стварэнне сувярэнных і незалежных дзяржаў паставіла перад гісторыкамі і грамадазнаўцамі шэраг новых задач не толькі па вывучэнні, але і па больш глыбокаму асэнсаванню гістарычнага мінулага сваіх краін, у тым ліку і падзей ваеннай гісторыі. З гэтага часу быў скончаны стары і пачаўся новы, постсавецкі, перыяд не толькі ў гісторыі народаў былога СССР, але і ў сучаснай гістарыяграфіі. Яго адметнай асаблівасцю з’яўляецца тое, што галоўная увага даследчыкаў канцэнтравалася на праблемах і пытаннях, якія раней не атрымалі, па розных прычынах, дастатковага асветлення ў гістарыяграфіі, але датычылі лёсаў многіх людзей. Грамадскасць патрабавала адказу на пытанні па праблемах палітычных рэпрэсіяў, нямецка-фашысцкага акупацыйнага рэжыму і калабарацыянізму, пытаннях савецкіх і нямецкіх ваеннапалонных, генацыду (халакоста) яўрэскага насельніцтва, дзейнасці польскай Арміі Краёвай і арганізацый украінскіх нацыяналістаў (АУН), украінскай паўстанчай арміі (УПА) на тэрыторыі Беларусі. Востра паўсталі пытанні, звязаныя з дзейнасцю ў гады вайны рэлігійных канфесій, з міжнацыянальнымі адносінамі. У 1990 г. у аддзеле была завершана праца “Боевое содружество белорусского и польского народов в годы Великой Отечественной войны”, якая выконвалася сумесна з вучонымі Інстытута гісторыі Польскай акадэміі навук. Аднак палітычныя рэаліі таго часу ўнеслі свае карэктывы, і таму вынікі даследавання не знайшлі поўнага асветлення ў друку, за выключэннем некалькіх артыкулаў па гісторыі савецка-польскіх ўзаемаадносінаў напярэдадні Другой сусветнай вайны аўтарства В. І. Прыбылова [27, 28, 29].

У працах У. І. Гуленкі [36; 37, с.174–82]., В.І. Ермаловіча, С. У. Жумара [38; 39], А. М. Літвіна [30, с. 125–128; 31, с. 2–7; 32, с. 161–169; 33; 34; 35.S.17–21, 234, 237, 378], упершыню ў айчыннай гістарыяграфіі быў прааналізаваны дакументальны матэрыял, які

раскрывае працэс станаўлення, структуру, пытанні баявой дзейнасці, узаемадносін з мясцовым насельніцтвам, акупацыйнымі органамі, а таксама з савецкімі партызанамі акаўскіх і аўнаўскіх падпольных ваенных структур у гады вайны і ў першыя пасляваенныя гады.

Адной з балючых тэм, якая актыўна асвятлялася ў сродках масавай інфармацыі, была праблема калабарацыянiзма, свядомага і вымушанага супрацоўніцтва насельніцтва акупіраваных краін з гітлераўскім рэжымам. У 2000 г. у БДУ і ў Інстытуце гісторыі былі абаронены доктарскія дысертацыі А. А. Кавалені і А. М. Літвіна. У працы А. Кавалені ўпершыню ў гістарыяграфіі ў комплексным выглядзе разгледжаны вытокі, палітычная сутнасць, працэс стварэння, структура, колькасны склад і дзейнасць прагерманскіх саюзаў моладзі на акупаванай тэрыторыі Беларусі. У дысертацыі паказана дзейнасць створаных на акупаванай тэрыторыі Беларусі Саюза беларускай моладзі (СБМ), Беларускай службы Бацькаўшчыны (БСБ), Саюза барацьбы супраць бальшавізму (СБПБ), саюза татарскай моладзі. А. Каваленя аспрэчвае сцвярджэнні Ю. Туронка, пра тое, што СБМ меў вялікую падтрымку сярод моладзі, а таксама лічыць празмерна завышанай агульную колькасць членаў СБМ - каля 40 тысяч ў канцы 1943 г., а ў сярэдзіне 1944 г. – да 100 тысяч чалавек. Па падліках А. Кавалені, у шэрагах СБМ налічвалася каля 13 тысяч чалавек [40, С. 29].

У працы А. Літвіна раскрытыя вытокі, палітычная накіраванасць, стварэнне, структура і дзейнасць антысавецкіх ваенна-паліцэйскіх фарміраванняў, якія ствараліся гітлераўцамі з ваеннапалонных і мясцовага насельніцтва [41, с. 28].

Больш паглыбленаму вывучэнню шэрагу пытанняў функцыянавання нямецка-фашысцкага акупацыйнага рэжыму, органаў акупацыйнай улады, палітыкі нацыстаў у сацыяльна-эканамічнай і ваеннай сферах, мерапрыемстваў у галіне адукацыі і культуры, стварэння і дзейнасці беларускіх грамадскіх арганізацый, ваенных і паліцэйскіх фарміраванняў прысвяцілі свае даследаванні У. І. Кузьменка [42], Г. Д. Кнацько [43], А. М. Літвін [44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51].

Разам з гэтым у аддзеле працягвалася вывучэнне праблем гісторыі барацьбы супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў, асобных пытанняў дзейнасці партыйных і камсамольскіх арганізацый, партызанскай разведкі і контрразведкі, дапамогі партызанам савецкага тылу, медыка-санітарнага забеспячэння партызанскай дзейнасці і інш. Тут неабходна адзначыць публікацыі С. К. Грабоўскага [52], К. І. Дамарада [53, 54], В. І. Ермаловіча [55], В. І. Кузьменка [56], А. М. Літвіна [57, 58, 59], Н. У. Лебядзевіч, Р. К. Паўловіча, С. С. Рудзянковай, Н. П. Жук [60, 61, 62].

Далейшае вывучэнне гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны было немагчымым без гістарыяграфічнага і метадалагічнага асэнсавання комплекса апублікаваных прац і архіўных матэрыялаў, таму аддзелам з пачатку 1990-х гадоў праводзілася адпаведная праца ў гэтым накірунку. У 1999 г. з друку выйшла праца супрацоўнікаў аддзела ваеннай гісторыі «Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. Зборнік артыкулаў», у якім упершыню прааналізаваны пытанні арганізацыі навуковых даследаванняў па гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны ў рэспубліцы ў 40-90-я гады ХХ стагоддзя, зроблены агляд архіўных дакументальных крыніц і мемуарнай літаратуры аб антыфашысцкай барацьбе ў Беларусі, асвятленні ў гістарыяграфіі пытанняў стварэння і баявой дзейнасці партызанскіх фарміраванняў, праблем акупацыйнага рэжыму, ролі і месца моладзі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, а таксама ратнага подзвігу насельніцтва Беларусі на франтах вайны, у еўрапейскім руху Супраціву, працоўнага подзвігу беларусаў у савецкім тыле, праблем культуры Беларусі ў ваенны час. У працы акцэнтуюцца ўвага на найбольш значных пытаннях вывучэння гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Больш шырока і глыбока гэтыя пытанні распрацаваны ў працах і доктарскай дысертацыі дактаранта аддзела У.В. Здановіча [64].

На сённяшні дзень прыярытэтнымі кірункамі даследаванняў аддзела ваеннай гісторыі з'яўляюцца:

- выяўленне раней невядомых архіўных крыніц і найноўшых дасягненняў гістарыяграфіі, іх сістэматызацыя, навуковы аналіз і сінтэз;
- распрацоўка навукова-абгрунтаванай перыядызацыі ваеннай гісторыі Беларусі;
- устанавленне канкрэтных імёнаў беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі – удзельнікаў ваенных падзей і стварэнне адпаведнага электроннага банка дадзеных.

Актуальнасць і навуковая навізна вывучаемых праблем вызначаецца неабходнасцю сістэмнай рэканструкцыі ваеннай гісторыі Беларусі для вызначэння яе месца і ролі ў ваеннай гісторыі чалавецтва ў цэлым, выяўлення ступені ўплыву ваенных падзей на станаўленне і развіццё беларускай дзяржаўнасці, нацыі і нацыянальнай ідэі ў кантэксце сучаснай дзяржаўнай ідэалогіі.

Навуковая дзейнасць адзела ў апошнія дзесяцігоддзі здзяйснялася і здзяйсняецца ў адпаведнасці з прыярытэтнымі накірункамі дзяржаўных комплексных праграм навуковых даследаванняў. У іх межах, у прыватнасці, былі выкананы навуковыя заданні "Беларусь у войнах і ваенных канфліктах XX стагоддзя" і "Ваенная гісторыя Беларусі са старажытнасці да сучаснасці".

Вынікі, дасягнутыя супрацоўнікамі адзела ваеннай гісторыі Беларусі, дазваляюць у прынцыпова новым для айчынай гістарычнай навукі канцэптuallyным ракурсе разгледзець шэраг важных аспектаў гісторыі Беларусі XX стагоддзя. У гэты перыяд на гістарычны шлях беларускай нацыі, дзяржаўнасці і культуры, як і на сусветнае развіццё ў цэлым, аказалі значны, а ў некаторых выпадках вырашальны ўплыў буйнамаштабныя ваенныя сутыкненні ў розных рэгіёнах зямнога шара. Дзве сусветнай вайны, незлічоная колькасць лакальных войнаў і ўзброеных канфліктаў у Еўропе, Азіі, Афрыцы і Лацінскай Амерыцы кардынальна змянілі не толькі геапалітычнае "аблічча" свету, але таксама жыццё кожнага са сведак і ўдзельнікаў гэтых падзей.

Супрацоўнікамі адзела ўпершыню выяўлены і ахарактарызаваны адзіны комплекс айчынных і замежных дакументальных і гістарыяграфічных крыніц, якія адлюстроўваюць маштабы і ступень удзелу беларусаў і жыхароў Беларусі ў войнах і ваенных канфліктах XX ст. Гэта дазволіла вызначыць ступень вывучанасці і публікацыйнага асвятлення праблемы, устанавіць "белыя плямы", якія павінны прыцягнуць асабліва пільную ўвагу альбо быць перагледжаны, правесці гістарычныя паралелі паміж падзеямі і фактамі розных часовых перыядаў, акрэсліць круг персаналій, што маюць найбольшае дачыненне да профільнай тэматыкі. Акрамя таго, гэта дазволіла вызначыць канцэптuallyныя падыходы і ацэнкі сучаснай гістарычнай навукі ваеннага ракурсу гісторыі Беларусі, у тым ліку ў XX ст. У выніку з'явілася рэальная магчымасць падняць на новую прыступку ўзровень сучаснага ведання айчынай і ўсеагульнай гісторыі новага і найноўшага часу, што актуальна для паступальнага развіцця незалежнай Рэспублікі Беларусь у рамках сусветнай супольнасці.

Узяты за аснову даследаванняў кантэкст удзелу ў буйнейшых ваенных канфліктах XX ст. дзяржаўных, палітычных, грамадскіх структур Беларусі, прадстаўнікоў беларускага народа, вайскоўцаў з воінскіх фармаванняў, дыслакаваных на беларускай зямлі, даў магчымасць, з аднаго боку, ацаніць ступень уплыву і ўклад нашых суайчыннікаў у развіццё і вынікі ваенна-гістарычных падзей, што, несумнеўна, мае вялікае значэнне для патрыятычнага выхавання ў святле сучаснай дзяржаўнай ідэалогіі, а з іншага боку – устанавіць ступень уздзеяння ваенных катаклізмаў на гістарычнае развіццё беларускай дзяржаўнасці, нацыі і нацыянальнай ідэі, азначэнне месца і ролі Беларусі ў міждзяржаўных адносінах у XX ст.

Раскрыццё пытанняў аб маштабах і характары народнай барацьбы, укладзе насельніцтва Беларусі ў перамогу над фашызмам у сканцэнтраваным выглядзе выкладзена ў калектыўных выданнях "Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941–1945" (Мн., 2005) і "Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг" (Мн., 2015), падрыхтаваных у адзеле ваеннай гісторыі і выдадзеных да 60-годдзя і 70-годдзя Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне.

Сумесна з вучонымі Інстытута ваеннай гісторыі Генеральнага штаба Расійскай Федэрацыі падрыхтавана і выдадзена калектыўная праца «Освобождение Беларуси. 1943 – 1944» (Мн., 2014), у якой упершыню ў гістарыяграфіі прадстаўлены найбольш значныя падзеі, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі падчас вызваленчых баёў восенню-зімой 1943 – зімой-летам 1944 г., а таксама ход і вынікі баявых дзеянняў, умовы падрыхтоўкі і правядзення баявых дзеянняў, пытанні баявога ўзаемадзеяння з партызанскімі фарміраваннямі, поспехі і няудачы войскаў Чырвонай арміі. Дапаўняе выданне багатая падборка дакументаў з фондаў расійскіх архіваў, многія з якіх апублікаваны ўпершыню.

Раздзелы, прысвечаныя ваенным падзеям, змяшчаюцца таксама ў шэрагу прац Інстытута па больш шырокай тэматыцы: «Беларусь: Народ. Государство. Время» (Мн., 2009); «Беларусь: страницы истории» (Мн., 2011); «История белорусской государственности в конце XVIII – начале XXI в.» (Мн., 2011 – 2012); «История Белорусской железной дороги. Из века XIX в век XXI» (Мн., 2012); «Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953» (Мн., 2014).

У Інстытуце рэгулярна праводзяцца міжнародныя і рэспубліканскія навукова-практычныя канферэнцыі, «круглыя сталы», – як у Мінску, так і ў розных рэгіёнах краіны з абавязковай публікацыяй іх вынікаў, рыхтуюцца і выдаюцца навуковыя манаграфіі, артыкулы, зборнікі навуковых прац і зборнікі дакументаў і г.д. (спіс гэтых мерапрыемстваў і прац гл.на сайце Інстытута). У якасці прыкладу адзначым зборнікі «Беларусь: памятное лето 1944 года» (Мн., 2015), «Віцебшчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны» (Мн., 2015), якія дапаўняюць многапланавую карціну вызвалення Беларусі, а таксама першых мерапрыемстваў па аднаўленню мірнага жыцця.

Найважнейшыя вынікі працы аддзела ваеннай гісторыі прайшлі апрацаванню ў Рэспубліцы Беларусь, а таксама на тэрыторыі Еўрасаюза і СНД, дзякуючы ўдзелу ў сумесных інавацыйных праектах, навуковых выданнях, міжнародных навукова-практычных мерапрыемствах у Беларусі, Расіі, Украіне, Малдове, Арменіі, Літве, Латвіі, Польшчы, Германіі, Францыі. Супрацоўнікамі аддзела былі выканана тры міжнародныя навукова-даследчыя праекты (навуковы кіраўнік А.М. Літвін), два з якіх завяршыліся выданнем сумесных навуковых прац.

З дапамогай грантаў БРФФД і РДНФ ў 2011 г. была выдадзена двухтомная сумесная праца расійскіх, беларускіх і украінскіх гісторыкаў “1941 год: страна в огне», а ў 2017 з друку вышлі два тамы (чатыры кнігі) калектыўнай працы беларускіх і расійскіх даследчыкаў “Страна в огне”, прысвечанай падзеям у Расіі і Беларусі ў год карэннага пералому (1942–1943) і падчас поўнага вызвалення краіны ад захопнікаў і Перамогі (1944–1945) [69,70,71,72,73].

Пры падтрымцы Міжнароднага фонда "Памяць. Адказнасць. Будучыня" у 2010 г. былі выдадзены дзве калектыўныя працы, прысвечаныя прымусовай працы насельніцтва на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны: “Вяртанне ў рабства: прымусовая праца насельніцтва Беларусі 1941–1945 гг.” і “Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944)” [74, 75].

Супрацоўнікамі Інстытута і аддзела ў апошнія гады выдадзены шэраг манаграфій, а таксама артыкулаў у навуковых выданнях, ў калектыўных працах і зборніках навуковых канферэнцый, якія прысвечаны малавядомым старонкам удзелу нашых землякоў у Першай сусветнай вайне, грамадзянскай вайне ў Іспаніі, баявых дзеяннях на Далекім Усходзе, падзеям у Мінску напярэдадні і ў першыя дні вайны, жыцця і дзейнасці інтэлегенцыі Беларусі ў выпрабаваннях ваеннага часу, пытанням узаемаадносінаў і баявога ўзаемадзеяння беларускіх і расійскіх партызан.. Неабходна адзначыць манаграфіі М.М. Смальянінава (Беларусь в Первой мировой войне 1914–1918 гг. (Мн., 2014), І. Ю. Варанковай [65,66,67], А. М. Літвіна, У. І. Кузьменкі [68], А. А. Крыварота (Узаемадзеянне партызанскіх фарміраванняў Беларусі і Расіі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. (Мн., 2015).

Як бачым, на працягу апошніх дзесяцігоддзяў у Інстытуце, як і ўвогуле ў Беларусі, ідзе працэс вывучэння і асэнсавання праблем ваеннай гісторыі нашай краіны, вынікам якога

з'яўляецца не толькі навуковы перагляд многіх тэзісаў як савецкай, так і заходняй гістарыяграфіі, але і адкрыццё і паглыбленае вывучэнне новых накірункаў гістарычных даследаванняў. Важнай асаблівасцю гістарыяграфіі гісторыі Беларусі перыяду Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны з'яўляецца тое, што яна развіваецца, не адкідваючы дасягненняў савецкай гістарыяграфіі, захоўваючы, як гэта прынята казаць, «кансерватыўныя прынцыпы», не прымаючы навязвання сумнеўных «новых мадэляў» як з заходняга, так і з усходняга боку. У бліжэйшай перспектыве бачыцца забеспячэнне выхаду фундаментальных ваенна-гістарычных даследаванняў на якасна новы ўзровень, што істотна дапоўніць нацыянальную канцэпцыю развіцця беларускай дзяржаўнасці і ідэалогіі. У якасці канкрэтнага выніку перспектывных даследаванняў вызначана выданне фундаментальнай шматтомнай працы "Ваенная гісторыя Беларусі са старажытнасці да сучаснасці (IX– XXI стст.), канцэптуальнай ідэяй якой з'яўляецца трансляцыя гістарычнага досведу па абароне цэласнасці тэрыторыі Айчыны і дзяржаўнасці, што мае надзвычай важнае значэнне для развіцця маладой незалежнай беларускай дзяржавы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Материалы мартовской сессии Академии Наук Белорусской Советской социалистической Республики (12–13 марта 1942 года). Город Казань. – М., 1942.
2. Горбунов, Т. С. Белоруссия живет, Белоруссия борется / Т. С. Горбунов. – М., 1943.
3. Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (ЦНА НАНБ). – Ф. 1. Оп. 1. Д. 91.
4. Шумейка, М. Ф. Арганізацыя навуковых даследаванняў па гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны ў 1940–90-я гады // Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства: Зб. артыкулаў. – Мн.: Бел. навука, 1999.
5. Институт истории Национальной академии наук Беларуси в лицах (1929–2008): библиогр. справ./ Корзенко Г.В. [и др.]. Нац. акад. Беларуси, Ин-т истории. Минск: Белорус. наука, 2008.
6. Беларусь. – 1945. – №2. – С. 1–6.
7. Беларусь. – 1947. – №2.
8. Краўчанка, І. С. Падпольны бальшавіцкі друк у Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны / І. С. Краўчанка. – Мінск, 1950.
9. Кравченко, И. С. Борьба белорусских партизан против немецко-фашистских оккупантов / И. С. Кравченко. – Минск, 1950.
10. Кравченко, И. С. Формы и методы политической работы Компартии Белоруссии в тылу немецко-фашистских захватчиков // Из истории борьбы белорусского народа за советскую власть и победу социализма. – Минск, 1957.
11. История Белорусской ССР. Т. 2. – Минск, 1961.
12. Краўчанка, І. С. Работа Кампартыі ў тыле ворага. – Мінск, 1959.
13. А. Андреев, И. Ветров, И. Кожар, В. Самутин. Большая тема осталась не раскрытой... // Коммунист Белоруссии. 1960. №6. С. 100–104.
14. В грозные годы. – Мн., 1973.
15. В Принеманских лесах: Воспоминания партизан и подпольщиков. – Мн., 1975.
16. За край родной: Воспоминания партизан и подпольщиков Барановичской области. – Мн., 1978.
17. Вела нас партия: Воспоминания партизан и подпольщиков Могилевской области. – Мн., 1984.
18. Партийное подполье в Белоруссии. 1941–1944. Страницы воспоминаний. Минск и Минская область. – Мн., 1984.
19. Раманоўскі В.П. Супраць фальсіфікацыі гісторыі савецкага партызанскага руху. – Мн., 1962.
20. Раманоўскі, В.П. Саўдзельнікі ў злачынствах / В.П. Раманоўскі. – Мн., 1964.

21. Романовский В.Ф. Преступления германского фашизма в Белоруссии / Вторая мировая война. Материалы научной конференции, посвященной 20-й годовщине победы над фашистской Германией. В 3-х книгах. Кн. 1. Общие проблемы. – М., 1966. – С. 331–336.

22. Романовский, В. Ф. Немецко-фашистская оккупационная политика и ее крах в Белоруссии.(1941 – 1944 гг.) / В.Ф. Романовский. – Мн., 1974.

23. Факторовіч, А. А. Крах аграрной политики немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии / А. А. Факторовіч. – Мн., 1979.

24. Козлова, С. Л. Немецкая аграрная политика на территории Западной Беларуси (1941–1944 гг.) (на примере животноводства) // Вестник института современных знаний. – 2004. – № 4. – С. 42–51.

25. Деятельность Нидерландского восточного общества на территории Беларуси (1941–1944 гг.): планы и их реализация // Вестник Института современных знаний. – 2005. – №4. – С. 21–34.

26. Казлова, С. Л. Аграрная палітыка нямецкіх акупацыйных улад на тэрыторыі заходніх абласцей Беларусі (1941–1944 гг.) / С. Л. Казлова. – Мн., 2006.

27. Прибылов, В. И. Тринадцать дней в августе 1939-го. Из французских дипломатических документов кануна Второй мировой войны // Военно-исторический журнал. С. 21–34. – 1989. – № 8.

28. Прибылов, В. И. Политика генерала Сикорского // Военно-исторический журнал. – 1989. – № 11. – С. 31–44.

29. Путь к границе, которая соединила народы // Коммунист Белоруссии. – 1989. – №9.

30. Литвин, А. М. К вопросу о деятельности Армии Крайовой на территории Белоруссии // 45 лет Великой Победы: Итоги и уроки. Тез. межвуз. науч.-теор. конф. 17 апреля 1990 г. – Гродно., 1990. С. 125–128.

31. О некоторых актуальных вопросах и задачах исследования истории Белоруссии периода Великой Отечественной войны // 1941 год: Трагическое и героическое: Тез. межресп. науч. конф. посвящ. 50-летию начала Велик. Отечественной войны 19–21 июня 1991 г. – Мн., 1991. – С. 2–7.

32. Obraz polskiego ruchu oporu widziany oczyma partyzanckiego zwiastu i podziemia Bialorusi // Polska Bialorus (1918-1945), W-wa, 1994. S. 161 – 169.

33. Армія Краёва на Беларусі: да праблемы вывучэння // Беларускі гістарычны чвасопіс. – 1994. – № 1. – С. 65–73; № 4. – С. 70–80.

34. «Белые пятна» второй мировой. Польско-немецкие контакты на территории Беларуси и Виленщины в отражении немецких документов // Неман. – 1995. – № 2. – С. 125–137.

35. Litvin, A. M. Problem Bialorusi w oficjalnej polityce polskiej w latach 1918–1939 // Spoleczenstwo Bialoruskie, Litewskie i Polskie na ziemiach Polnocno-wschdnych 11 Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. Warszawa, 1995. – S. 17–21, 234, 237, 378.

36. Гуленко, В. И. О войне в тылу врага // Родник. – 1991. – №4.

37. ОУН – УПА «Армія Крайова в Беларусі. К вопросу о деятельности и взаимоотношениях» / В. И. Гуленко // Старонкі ваеннай гісторыі Беларусі: Зб. навук. арт. / Інстытут гісторыі НАН Беларусі. Рэдка. А. М. Літвін (і інш). – Мн., 1992. – Вып.1. – С. 174–182.

38. Ермаловіч, В. І. Армія Краёва // Беларуская мінуўшчына. – 1993 – № 5–6.

39. Ермолович, В. И., Жумарь С. В. Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1945) / В. И. Ермолович, С. В. Жумарь. – Мн., 1994.

40. Каваленя, А. А. Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі. 1941–1944. Вытокі.Структура.Дзейнасць / А. А. Каваленя. – Мн.: БДПУ імя М.Танка, 1999.

41. Літвін, А. М. Антысавецкія ваенна-паліцэйскія фарміраванні на тэрыторыі Беларусі у гады Вялікай Айчыннай вайны.1941–1944 гг. Вытокі.Структура: аўтарэф. дыс. доктара гіст. навук / А. М. Літвін. – Мн., 2000. – 28 с.

42. Кузьменко, В. И. Коллаборация и проблема белорусской государственности в годы Великой Отечественной войны // Суверенитет і многовекторность внешней политики Республики Беларусь в современных условиях. – Мн., 2000.

43. Кнатько, Г. Д. Минск в годы оккупации // Народная газета. – 1993. – 1 июля.

44. Литвин, А. М. О некоторых актуальных вопросах и задачах исследования истории Белоруссии периода Великой Отечественной войны // 1941 год: Трагическое и героическое: Тез. межресп. науч. конф. посвящ. 50-летию начала Велик. Отечеств. войны 19–21 июня 1991 г. Мн., 1991. – С. 2–7.

45. К вопросу о восточных воинских формированиях на Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1944) // Старонкі ваеннай гісторыі Беларусі. Вып. 1. – Мн., 1992. – С. 163–173.

46. Калабарацыя на Беларусі ў час Вялікай Айчыннай вайны // Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў. Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: Новыя канцэпцыі і падыходы. Усебеларус. канф. гісторыкаў. Мінск, 3–5 лют. 1993 г. У 2-х ч. Ч. 1.: Гісторыя Беларусі. – Мн.: Універсітэцкае, 1994. – С. 195–197.

47. Ф.Кушаль і спробы арганізацыі беларускага войска ў час Другой сусветнай вайны // Беларускі гістарычны агляд. – 1994. – Т. 1. – Сш. 1. – С. 110–118.

48. Белорусская Краёвая оборона. К вопросу о создании белорусского национального войска в годы второй мировой войны // Неман. – 1994. – № 4. – С. 170–191; Время ли подводит итоги? Заметки о войне, которая и спустя полвека больше ставит вопросов, чем дает ответов // Неман. – 1995. – № 5. – С. 114–135.

49. Партизанская борьба в Беларуси и проблема военнопленных // Трагедия войны. Фронт и плен. Научная конференция посвященная 50-летию окончания Второй мировой войны 4–8 июня 1995 г. Сборник материалов. Мн., 1995. С. 66–72.

50. Казачий стан в Беларуси (1941–1944 гг.) // Неман. – 1996. – № 12. – С. 193–221.

51. Заслаўскі батальён Беларускай Краёвай Абароны № 10 // Заслаўскія чытанні 1995 г. Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі «Гісторыя і культура Заслаўя ў святле агульнанацыянальных праблем». 9–11 лістапада 1995 г. – Заслаўе, 1997. – С.103–106.

52. Грабовский, С. К. Борьба партизан и подпольщиков Борисовско-Бегомльской зоны против немецко-фашистских оккупантов: автореф. ... дис.канд.ист.наук: 07.00.02. Ин-т истории АН Беларуси / С. К. Грабовский. – Мн., 1987.

53. Доморад, К. И. Партийное подполье и партизанское движение в Минской области. 1941–1944 / К. И. Доморад. – Мн., 1992.

54. Разведка и контрразведка в партизанском движении Белоруссии. 1941–1944 гг. / Под ред. И. М.Игнатенко. – Мн., 1995.

55. Ермолович, В. И. Листовки партизан і подпольщиков Беларусі перыода Вялікай Айчыннай вайны як гістарычны істачнік (1941–1944 гг.): автореф. ... дис.канд.ист.наук: 07.00.02 / В. И. Ермолович; Ин-т истории АН Беларуси. – Мн, 1993.

56. Кузьменко В.И. Партизанские оружейники / В.И. Кузьменко. – Мн., 1990; Интеллигенция Беларуси в период немецко-фашистской оккупации (1941-1944) / В.И. Кузьменко. – Мн., 2001; В суровые сороковые: Интеллигенция Беларуси в Великой Отечественной войне (1941-1945 гг.) / В.И. Кузьменко. – Мн., 2006.

57. Литвин, А. М. Стварэнне і баявая дзейнасць партызанскіх фарміраванняў на тэрыторыі Беларусі // Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства: Зб. артыкулаў / А. М. Литвин. – Мн.: Бел.навука, 1999. – С. 90–122.

58. Літвін, А. М. Кругляншчына ў гады Вялікай Айчыннай вайны: стан і перспектывы даследавання // Гісторыя і сучаснасць Кругляншчыны: Матэрыялы Чарняеўскіх чытанні прысвечаных 170-годдзю з дня нараджэння генерала М. Р. Чарняева, 13 студзеня 1999 года г.п. Круглае. (Пад рэд.В.В.Гыгор'евай, А.А.Яноўскага.) / А. М. Літвін. – Мн.: БДУ, 1999. – С. 60–70.

59. Літвін, А. М. Антыфашысцкая барацьба на тэрыторыі Заходніх абласцей Беларусі (1941–1944 гг.) // Назаўсёды разам: Да 60-годдзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мн.: БелЭН, 1999. – С. 130–141.

60. Лебедевич, Н. В. Помощь подпольщиков партизанским формированиям Белоруссии в организации медико-санитарной службы (1941–1944 гг.) // Здоровье Белоруссии. – 1990. – № 7.

61. Руденкова, С. С. К вопросу об организации жизни и быта партизан Беларуси // Старонкі ваеннай гісторыі Беларусі. – Мн., 1998. – Вып.11.

62. Жук, Н. П. Отражение эффективности партизанского движения в западногерманской буржуазной историографии // Партия. Народ. Победа. – Мн., 1990.

63. Лукашенко, А. Г. Память сильнее времени. Выступление Президента А.Г.Лукашенко на торжественном собрании, посвященном 65-й годовщине Победы советского народа в Великой Отечественной войне. 7 мая 2010 г. // СБ. Беларусь сегодня. – 2010. – 11 мая. – С. 2–3.

64. Здановіч, У. В. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Агляд крыніц і айчыннай гістарыяграфіі: манаграфія / У. В. Здановіч; навук. рэд. А. А. Каваленя; Брэст. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна. – Брэст: БрДУ, 2012. – 283 с.

65. Воронкова, И. Ю. Гражданская война в Испании и Беларусь / И. Ю. Воронкова. – Мн., 2009.

66. Воронкова, И. Ю. «Двадцать второго июня, ровно в четыре часа...» Минск и минчане в первые дни Великой Отечественной войны / И. Ю. Воронкова. – Минск: Беларуская навука, 2011.

67. Воронкова, И. Ю. Военные конфликты на Дальнем Востоке и Беларусь: 1921–1941 гг. / И. Ю. Воронкова. – Минск, 2015.

68. Кузьменко, В. И. В суровые сороковые: интеллигенция Беларуси в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.) / В. И. Кузьменко. – Минск, 2006.

69. 1941 год: Страна в огне: Историко-документальное издание. В 2 кн. Кн. 1. Очерки. – М.: ОЛМА-Медиа Групп, 2011.

70. 1941 год: Страна в огне: Историко-документальное издание. В 2 кн. Кн. 2. Документы и материалы. – М.: ОЛМА-Медиа Групп, 2011.

71. Страна в огне: в 3 т. Т. 2. Коренной перелом. 1942–1943: В 2 кн. Кн. 1. Очерки / отв. ред. Литвин А.М., Никифоров Ю.А. – М.: “Абрис”, 2017. – 734 с.

72. Страна в огне: в 3 т. Т. 2. Коренной перелом. 1942–1943: В 2 кн. Кн. 2. Документы и материалы / отв. ред. Литвин А.М., Никифоров Ю.А. – М.: “Абрис”, 2017.

73. Страна в огне: в 3 т. Т. 3. Освобождение. 1944–1945: В 2 кн. Кн.1. Очерки. / отв. ред. Литвин А. М., Мягков М. Ю.; ред. сост. Суржик Д.В. – М.: “Абрис”, 2017. Страна в огне: в 3 т. Т. 3. Освобождение. 1944–1945: В 2 кн. Кн.2. Документы и материалы. / отв. ред. Литвин А. М., Мягков М. Ю.; ред. сост. Суржик Д. В. – М.: “Абрис”, 2017.

74. Вяртанне ў рабства: прымусовая праца насельніцтва Беларусі 1941 – 1945 гг. / А. М. Літвін, Я. А. Грэбень, С. Я. Новікаў; агул. рэд. А. М. Літвіна. – Мінск: Медысонт, 2010.

75. Разняволеная памяць. Прымусовая праца беларускіх грамадзян на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1941–1944 гг.): зборнік навуковых артыкулаў / пад рэд. А. М. Літвіна. – Мінск, Медысонт, 2010.

76. Внутренние войска МВД Республики Беларусь. История и современность / А.М. Литвин (руководитель авторского коллектива), В. А. Поднесенский, Г. Г. Таболов, И. Ю. Воронкова, А. Б. Довнар, А. В. Шарков. Ред.коллегия В. Г. Рожнев (отв.ред.) и др. – Мн., 2006.

77. Память: Внутренние войска МВД Республики Беларусь. Историко-документальная хроника / А.М.Литвин (рук.авт.коллектива). – Минск: ФУА Аинформ, 2008.

Alexey Litvin. Study of twentieth century military history in the NAS of Belarus Institute of History. The article defines the contribution of researchers of the NAS of Belarus Institute of History in the study of the twentieth century military history. It is noted that the study focused on the history of the Great Patriotic War. Various aspects of this event are reflected in the extensive work of Belarusian researchers, prepared on the wide basis of historical sources.

ЗВЕСТКІ АБ АЎТАРАХ

Рыер Яніна Аляксандраўна	старшы выкладчык Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова, магістр гістарычных навук
Барсук Алена Яўгеньеўна	дацэнт кафедры гісторыі і грамадазнаўчых дысцыплін Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Крывабок Аляксандр Паўлавіч	дацэнт кафедры гісторыі Украіны Нежынскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Мікалая Гоголя, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Багдановіча Таццяна Уладзіміраўна	навуковы асістэнт Інстытута гісторыі Латвіі Латвійскага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук
Шыляеў Антон Паўлавіч	старшы выкладчык кафедры ўсеагульнай гісторыі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, магістр гістарычных навук
Чаропка Станіслаў Аляксандравіч	загадчык кафедры ўсеагульнай гісторыі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Страшко Яўгенія Мацвееўна	загадчык кафедры гісторыі Украіны Нежынскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Гоголя, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Кротаў Андрэй Міхайлавіч	дацэнт кафедры ўсеагульнай гісторыі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Маторавы Надзея Сяргеёўна	дацэнт кафедры ўсеагульнай гісторыі і сусветнай культуры Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Жыхараў Сяргей Барысавіч	дацэнт кафедры гісторыі славян і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Бусько Сяргей Іванавіч	дацэнт кафедры філасофіі і гісторыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта фізічнай культуры, кандыдат гістарычных навук
Бабіна Алег Валер'евіч	загадчык кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Нацыянальнага ўніверсітэта караблебудавання імя адмірала Макарава
Патапенка Максім Васільевіч	дацэнт кафедры гісторыі Украіны Нежынскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М.В. Гоголя, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Дуброўка Алена Мікалаеўна	дацэнт кафедры ўсеагульнай гісторыі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.
Мартыненка Уладзімір Васільевіч	дэкан гісторыка-юрыдычнага факультэта Нежынскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М.В. Гоголя, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Трубчык Алена Генадзеўна	навуковы супрацоўнік аддзела ваеннай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, кандыдат гістарычных навук
Бараноўскі Аляксандр Віктаравіч	аспірант Інстытута гісторыі Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі
Сакалова Алена Аляксандраўна	старшы навуковы супрацоўнік Нацыянальнага інстытута адукацыі Рэспублікі Беларусь, кандыдат гістарычных навук
Мязга Мікалай Мікалаевіч	дэкан гістарычнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, доктар гістарычных навук, дацэнт
Ражкова Святлана Мікалаеўна	асістэнт кафедры гісторыі славян і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны
Старавойтаў Міхаіл Іванавіч	дацэнт кафедры гісторыі Беларусі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Верамееў Сяргей Фёдаравіч	дацэнт кафедры гісторыі славян і спецыяльных гістарычных дысцыплін Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Кораткава Дар'я Аляксандраўна	навуковы супрацоўнік Інстытута славяназнаўства Расійскай акадэміі навук, кандыдат гістарычных навук
Талочка Дзмітрый Міхайлавіч	дацэнт кафедры ўсеагульнай гісторыі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Скрабіна Людміла Сямёнаўна	дацэнт кафедры філасофіі, гісторыі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта транспарту, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Снапкоўскі Уладзімір Еўдакімавіч	Прафесара кафедры міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар гістарычных навук, прафесар
Вялікі Анатоль Фёдаравіч	загадчык кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Гаўрылавец Людміла Ўладзіміраўна	дацэнт Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт
Літвін Аляксей Міхайлавіч	загадчык аддзела ваеннай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар

Навуковае выданне

БЕЛАРУСЬ І СУСЕДЗІ:

**Гістарычны вопыт стасункаў
народаў і дзяржаў
Цэнтральна-Усходняй Еўропы**

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Гомель, 29–30 мая 2018 года)

Падпісана да друку 01.11.2018. Фармат 60x84 1/8.
Папера афсетная. Рызаграфія. Ум. друк. арк. 14,88.
Ул.-выд. арк. 12,96. Тыраж 40 экз. Заказ 740.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 от 17.04.2017.
Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013.
Вул. Савецкая, 104, 246019, Гомель.